

T.C.
DOKUZ EYLÜL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ARKEOLOJİ ANABİLİM DALI
ARKEOLOJİ PROGRAMI
YÜKSEK LİSANS TEZİ

YUNAN DİNİ VE MİTOLOJİSİNDE ANAERKİ

Lokman BOZKURT

Danışman
Doç. Dr. Aygün Ekin MERİÇ

İZMİR 2019

YÜKSEK LİSANS
TEZ ONAY SAYFASI

Üniversite : Dokuz Eylül Üniversitesi
Enstitü : Sosyal Bilimler Enstitüsü
Adı ve Soyadı : LOKMAN BOZKURT
Öğrenci No : 2015800586
Tez Başlığı : Yunan Dini ve Mitolojisinde Anaerkillik

Savunma Tarihi : 20/02/2019
Danışmanı : Doç.Dr.Aygün EKİN MERİÇ

JÜRI ÜYELERİ

<u>Ünvanı, Adı, Soyadı</u>	<u>Üniversitesi</u>	<u>İmza</u>
Doç.Dr.Aygün EKİN MERİÇ	-Dokuz Eylül Üniversitesi	
Dr.Ör.Üyesi Ahmet UHRİ	-Dokuz Eylül Üniversitesi	
Doç.Dr.Yasemin POLAT	- Ege Üniversitesi	

LOKMAN BOZKURT tarafından hazırlanmış ve sunulmuş olan bu tez savunmada başarılı bulunarak oy birliği / oy çokluğu () ile kabul edilmiştir.

Prof. Dr. Metin ARIKAN
Müdür

YEMİN METNİ

Yüksek Lisans Tezi olarak sunduğum “Yunan Dini ve Mitolojisinde Anaerki” adlı çalışmanın, tarafımdan, akademik kurallara ve etik değerlere uygun olarak yazıldığını ve yararlandığım eserlerin kaynakçada gösterilenlerden oluştuğunu, bunlara atıf yapılarak yararlanılmış olduğunu belirtir ve bunu onurumla doğrularım.

Tarih

/.../.....

Lokman BOZKURT

İmza

ÖZET

Yüksek Lisans Tezi

Yunan Dini ve Mitolojisinde Anaerki

Lokman BOZKURT

Dokuz Eylül Üniversitesi

Sosyal Bilimler Enstitüsü

Arkeoloji Anabilim Dalı

Arkeoloji Programı

Anaerki insanın antropolojik gelişiminde büyük bir yer kaplar, geçmiş insanın bilinmeyen dönemlerine dek uzanır. Memeli hayvanların gelişim seyrine bakılırsa annenin aile için ne kadar merkezi bir öneme sahip olduğu açıkça görülür. Bir memeli olan insanın da doğal olarak bu süreçleri yaşamış olması beklenir. Ataerkinin baskı ile oturtulmasına dek insan toplulukları ve toplumlarında kadın merkezi bir yere sahip olmuştur. Yerleşik yaşamda tarım ve savaş teknolojisinin gelişimine paralel olarak erkeğin toplumda güç ve söz sahibi olmaya başlaması son binyıllara denk gelmektedir. Toprağı bölerek özel mülkiyeti başlatan erkek, kızı da anneden ayırarak kadın ve çocuklar üzerinde hakimiyet kurup kendini göksel bir varlık ilan etmekte ve yeryüzündeki iktidarını pekiştirmektedir.

Erken çağlardan Antik Yunan'a kadar yazılan, anlatılan, aktarılan mitosların çoğu kadın erkek arasındaki çatışmayı anlatır. Bu çatışmayı erkeğin saldırısı ve kadının savunması olarak değerlendirmek daha doğru bir ifade olur. Yunan mitolojisi ve dini erkek iktidarının pekişmesi ve kadının uğradığı haksızlığın meşrulaştırılması üzerine birçok örnek içermektedir. Bir bakıma Yunan kültürü kadının ikinci sınıf vatandaş ve köle olarak görülmesini yasal bir duruma dönüştürür. Kadını sürekli olumsuzlayarak kendini varetmeye çalışan Yunan ataerki kültürü, farkında olmadan kadının geçmiş toplumdaki gücüne

ilişkin de geniş bilgi vermektedir. Çünkü bu kültürün üzerinde geliştiği zemin anaerkildir ve ne kadar çabalasa da bu olguyu yok sayamaz. Doğal olarak gelişen ve söylenegelen mitosun ‘kafadan çocuk doğurarak’ yani kurgusal bir mitosla örtülmesi mümkün değildir.

Gerçek yaşamın bir tür yansıması olan mitos dönemin toplumsal ve siyasal yaşamının da aynası olmaktadır. Demeter’in kızı kaçırılarak anayerli evliliğe darbe vurulur ve kızına karşılık tanrıçadan tarımın sırları alınır. İnsanlığa savaş ve iktidar hırsı yerine aşkı vadeden tanrıça Aphrodite bütün günahların sebebi olarak sunulur ve ilençlenir. Zeus hamile eşini yutup Athena’yı kafasından doğurarak kendisinin de doğum gücüne sahip olduğunu, kendi kuşağından önceki tanrıçalarla birleşerek bütün dünyanın babası olduğunu gösterme ihtiyacı duyar. Fakat kadının böyle bir gösterişe ihtiyacı yoktur, çünkü annedir, doğal olarak doğurgandır, çocuğu doğurup yetiştirirken verdiği emekle ailedeki konumunu elde etmiştir.

Diyalektiğin temel yasası gereği, her yeni düşünce öncekiler üzerine temellenir. Dolayısıyla dönem yazını her ne kadar kadının-tanrıçanın gücünü gizlemeye, çarpıtmaya çalışsa da, ne Homeros ne Hesiodos Mousaları anmadan söze başlayamaz. Tanrıların babası Zeus bile oğlunu Moira’ların verdiği paydan esirgeyemez. Yunan mitolojisinin önemli bir kısmı kadının toplumdaki merkezi konumu ve saygınlığını kırmak üzerine kurulmuştur. Bu durum beraberinde birçok tanrıçanın Olympos’a göre yeniden tanımlanmasına yol açmıştır. Ataerkil düzen tarafından yeni görevler ve sıfatlar yüklenen tanrıçalar ve mitolojik kadın figürler, babayı öven erkek iktidarını kabullenmiş karakterler olarak sunulmaktadırlar.

Anahtar Kelimeler: Anaerki, Yunan Mitolojisi, Anayerlilik, Demeter, Aphrodite, Athena, Olympos İktidarı, Ataerki.

ABSTRACT

Master's Thesis

Matriarchy in Greek Mythology and Religion

Lokman BOZKURT

Dokuz Eylül University

Graduate School of Social Sciences

Department of Archeology

Archeology Program

Matriarchy occupies a great place in the anthropological development of human and his past dates back to his unknown periods. When the development of mammalian animals is taken into account, the central importance of the mother for the family is clearly seen. Human being a mammal is expected to have experienced these processes naturally. Until the reign of patriarchy, matriarchy has a central place in human societies and communities. In parallel with the development of agriculture and war technology in the settled life, the man's power and the power to have a say in the society traces back to the last millennium. The man who split up the land and started the private property, distinguishes the daughter from the mother and declares self-rule over women and children and declares himself a heavenly being and reinforces his power on earth.

Most of the myths written, explained and conveyed from early ages to Ancient Greece describe the conflict between women and men. It would be more accurate to consider this conflict as the attack of the man and the defence of the woman. Greek mythology and religion contain many examples of the consolidation of male power and the legitimization of women's injustice that she went through. In a sense, the Greek culture turns women's position into a second-class citizen and slave. The Greek patriarchal culture, which is constantly trying to exonerate itself, gives a broad knowledge of the power of the women in the

past. Because the ground on which this culture develops is matriarch and no matter how hard it tries, it cannot ignore this phenomenon. It is not possible to conceal the myths which are naturally developing and said, by giving birth to a child from a head', that is, with a fictional myth.

The myths, a kind of reflection of real life, are also a mirror of the social and political life of the period. Demeter's daughter is abducted and her mother's marriage is taken away and in return for her daughter, the secrets of the agriculture are taken from her. The goddess Aphrodite, who gives love to humanity instead of war and power ambition, is presented as the cause of all sins and is cursed. Zeus swallows his pregnant wife and needs to show that Athena, having her birth through his mind, possesses the power of birth, by merging with the goddesses of her generation and is the father of the whole world. But the woman does not need such an indication, because she is the mother, she is naturally fertile; she has obtained her own family status by the effort she gives to give birth to the child.

In accordance with the basic law of dialectics, each new thought is based on its predecessors. Therefore, even though the term literature tries to conceal and distort the power of the woman-goddess, neither Homer nor Hesiodos Mousas can commence without mentioning them. Even Zeus, the father of the gods, cannot spare his son from the part of Moira's. An important aspect of Greek mythology is that it is based on breaking the central position and dignity of women in society. This situation led to the redefinition of many goddesses according to Olympus. The goddesses and mythological female figures, who are charged with new tasks and adjectives by the patriarchal order, are presented as accepted characters who praise the father.

Keywords: Matriarchy, Greek mythology, Matrilocal Marriage, Demeter, Aphrodite, Athena, Olympos Power, Patriarchy.

YUNAN DİNİ VE MİTOLOJİSİNDE ANAERKİ

İÇİNDEKİLER

TEZ ONAY SAYFASI	ii
YEMİN METNİ.....	iii
ÖZET.....	iv
ABSTRACT	vi
İÇİNDEKİLER	viii
RESİMLER LİSTESİ	x
GİRİŞ	1
ÇALIŞMANIN AMACI.....	3

BİRİNCİ BÖLÜM

ANAERKİ

1.1-ANAERKİ NEDİR.....	4
1.2-ANAYERLİ EVLİLİK.....	10
1.3-DOĞA- ADALET- TANRIÇA- ANNE.....	16

İKİNCİ BÖLÜM

ANAERKİDEN ATAERKİYE GEÇİŞ MİTOSLARI

2.1-GEÇİŞ MİTOSLARINA DAİR ÖRNEKLER.....	22
2.2-YILAN KARTAL KARŞITLIĞI.....	28

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

YUNAN DİNİ VE KÜLTÜRÜNDE ANAERKİ

3.1 YUNAN PANTHEONUNDA ÖNEMLİ TANRIÇALAR	43
3.1.1 Aphrodite	45
3.1.2- Demeter	54
3.1.3 Artemis.....	66
3.1.4 Athena.....	72

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

ANAERKİL DÖNEMİN OLYMPOS DIŞINDAKİ ÖNEMLİ DİŞİL FIGÜRLERİ

4.1-MOUSALAR.....	83
4.2-ERİNYSLER	87
4.3-GORGOLAR.....	94
4.4-MOİRALAR.....	96
4.5-MEDEA	100
4.6-KALYPSO VE KİRKE.....	103
4.7-HEKATE	106
4.8-ATAERKİNİN KURGUSAL BİR KARAKTERİ OLARAK ELEKTRA	109
SONUÇ	111
KAYNAKÇA	116
RESİMLER.....	120

RESİMLER LİSTESİ

Resim 1: Attika'dan beyaz zeminli kyliks, s.30.

Resim 2: Siyah figürlü vazo parçası, s.33.

Resim 3: Kotylos, s.34.

Resim 4: Mermer kabartma relief, s.46.

Resim 5: Aphrodite'nin doğuşu, Ludovisi Tahtı'ndan Kabartma, s.48.

Resim 6: İnandık vazosu, s.53.

Resim 7: Demeter'in Yükselişi, Terracotta kabartma, s.58.

Resim 8: Duvar resmi. Thera- Xeste 3 evi, s.61.

Resim 9: Demeter ile Persephone. Siyah figürlü amphora, s.64.

Resim 10: Efes Artemisi, s.71.

Resim 11: Avcı Artemis (Versailles Artemis'i), s.71.

Resim 12: Athena'nın doğumu, Attika amphorası, s.72.

Resim 13: Geç dönem kırmızı figürlü lekythos, s.77.

Resim 14: Kanatlı Athena, siyah figürlü skyphos, s.78.

GİRİŞ

Bu çalışmada öncelikle anaerkinin ne olduğu, tarihsel geçmişi, hangi süreçlerden geçtiği ve bu konu üzerine yapılan çalışmalar, bu çalışmalar etrafında dönen tartışmalar ele alınacaktır. Anaerkiden ataerkiye geçişe dair söylenceler ve reel yaşamla ilişkisinin ne olduğu, çağımızda anaerkil toplulukların yaşayış ve ekonomi düzenlerinin nasıl işlediği göz önünde bulundurulacaktır. Ardından Ege ve Yunan kültüründe anaerkinin varlığına dair veriler incelenecektir.

Çalışma ağırlıklı yazılı kaynaklar ve mitoslara dayanmaktadır. Elimize ulaşan yazılı kaynaklar ve mitoslar maalesef çoğunlukla erkekler tarafından kayda geçirilmiş ve erkeklerin hakimiyeti ele almalarının başlangıcına denk gelmektedir. Kendi erki ve iktidarını kayda geçirmeye ve kalıcı kılmaya çalışan erkek, toplumda ve kendi zihninde hala devam eden tanrıça ve ana adaletinin varlığını yadsıyamamaktadır. Bu geçiş süreçleri ve ataerkinin oturtulmaya çalışıldığı süreçlere dair mitoslardan anaerkinin devam eden, süregelen, yadsınamayan varlığı izlenebilmektedir. Öncelikle bu geçiş mitosları Yunan kültüründe bir anda kendiliğinden ortaya çıkmamışlardır. Çevre kültürlerden yoğun etkiler taşımaktadırlar. İnsanın bütün antropolojik süreçlerinde olduğu gibi, kültürlerarası etkileşimin varlığı, bir de bu kültür havzası Yakındoğu ise, mutlaktır.

Anaerkinin gerçekten bir dönemler var olup olmadığı ya da ne zaman nerede başladığı tartışmasından çok Yunan mitolojisi ve dininde-özellikle Olymposlu tanrıların iktidar paylaşımı döneminde dinsel kadın (özellikle Homeros ve Hesiodos'un tanrılar konusunda çizdiği tablo ve dönem göz önünde bulundurulmak üzere) figürlerin sosyal, kültürel ve siyasal anlamda açık ya da örtük olarak ne kadar etkin ve yetkin oldukları antik eserlerden anlaşılmaktadır. Yunan dini ve mitolojisi hakkında mevcut en erken yazılı kaynaklar Homeros ve Hesiodos'un eserleri, felsefi metinler, fragmanlar ve tragedyalardır. Bu eserlerde anlatılanlar, aynı dönem ya da yakın yüzyıllara ait arkeolojik verilerle de örtüşmektedir. Hesiodos'da başlangıç, evren doğumu, tanrılar ve insanların oluşumu anlatılır ve Olymposlular iktidarı sonunda hakimdir. Homeros'un eserlerinin temel konusu ise Troia savaşıdır. Savaşın nedenleri ve yürütücüleri Olymposlu tanrılardır. Tragedyalarda ise Olympos iktidarının daha da pekiştiği görülür fakat bu eserlerin tümünde her ne kadar Olymposluların ataerkil yönetimi hakim bir görünüm sunsa da önceden adaleti ellerinde bulunduran, baskı-

lanmış olan anaerkil figürlerin hala etkili oldukları ve gölgelerinin her an Olymposlu- lar üzerinde olduğu görülmektedir. Şayet arkeolojik bulgulara bakacak olursak kent devleti ya da merkezi yönetim tarafından dayatılan Olympos merkezli inanca dair buluntular kent meydanları, kamusal yapılar ve tapınaklarda öne çıkmakta olsa da yerel inanışların gizliden gizliye sürdüğü, ve çoğunlukla da anaerkil olduğu gözlen- mektedir. Ataerkil Olympos iktidarı oturtulmaya çalışılırken buna dair mitoslar oluş- turulmaya ya da var olan söylence ataerkiye, babaya göre yeniden şekillendirilmeye çalışılmıştır. Kadının ya da önceden hakim olan anaerkil figürlerin bu dönem şeytan- laştırıldığı, lanetli, cadı, yılan gibi sıfatlarla olumsuzlanıp toplumun dışına itildikleri görülmektedir.

‘Yunan mitolojisinde anaerki’ diye geniş bir başlık attığımız zaman zadece anaerkiye dair tanrıçalar, tapımlar ve törenleri sıralamak, durumun sadece bir betim- lemesi olur. Burada özellikle konuya ilişkin ayakları yere basan, çok yönlü bir betim sunmak için, dönemin sosyal, kültürel, felsefi ve siyasal yanları göz önünde bulund- rularak değerlendirilmelidir. Dolayısıyla günümüze kalan, dönemin mitoloji ve ina- nışına dair bilgi veren kaynaklar çoğunlukla anaerkiden ataerkiye geçişin mitosunu sunmaktadırlar. Bu geçiş Yunan’la başlamamıştır fakat Yunan bu kültürün oturtul- ması ve pekiştirilmesinin en iyi yazılı kaynaklarını bırakmıştır. Günümüzde de dün- yaya hakim olmaya devam eden ataerkil dünya düzeninin temelleri bu zamanlarda atılmıştır. Batı dünyası da bütün bilim, sanat, edebiyat alanlarında köklerini Grek kültürüne dayandırmaktadır.

İnsanın doğadan sapma sürecinde ikinci evre olarak değerlendirebileceğimiz dönem muhtemelen mitolojinin insanı etkilemeye başladığı, yani insan kurgusunun insana yön verdiği, dönem olarak değerlendirmek mitolojinin insan üzerindeki gücü ve etkisini anlamak açısından önemlidir. İnsanlar doğayı, bitkiler ve hayvanları göz- lemleyerek kendi yaşamını da bu gözlemlerden edindiği fikirlerle kurar ve yorumlar. Bitkilerin mevsimlere göre doğuşu ve ölümünü, hayvanların çoğunun kışı yeraltında geçirini gözlemleyerek kendisinin de böyle bir süreç yaşadığını düşünür ve öteki dünyayı yeraltı olarak tasarlar. Yani kendi ölümünün de bitkiler gibi yeraltında geçen geçici bir süreç olarak düşünür. Ki erken dönem insanların totem ve tabularını ço- ğunlukla hayvan ve bitkiler oluşturmaktadır. Yunan dini ve mitolojisindeki tanrı ve tanrıçalarla özdeşleşen ya da her birinin sembolü olan bitki ve hayvanları vardır. İn-

sanın kendini gözlemleyerek dünyaya, varlığa dair fikir üretmeye başlaması benin, kendini kurma ve kendine yabancılaşma sürecini de kurmuştur. İnsan artık insandan öte bir varlığa önem vermeyen ve bütün dünyanın insan için var olduğu histerisi içinde doğayla arasına büyük bir mesafe koymuştur. Evrenin insan için var olduğu kurgusu bütün tek tanrılı dinlerde de en önemli ortak söylem olmuştur. Erkeğin kadın üzerindeki baskısı, insanın bedenine de yabancılaşmasını beraberinde getirir. Bedenden ayrılan ruhun bir kuş gibi göklere ağmasıyla ideoloji insan için yeryüzü yaşamından daha değerli bir hal almış ve yeryüzü yaşamı kurgusal bir öteye feda edilmiştir.

ÇALIŞMANIN AMACI

Türkiye de arkeoloji hala pozitivistin etkisinden kurtulabilmiş değildir. Arkeoloji daha çok kazı yapma, çıkan eserleri tasnif etme, tanımlama, betimleme, tarihleme ve müzeleme gibi işlemler üzerinden yürümekte olup, ağırlıklı olarak fen bilimlerinde kullanılan tekniklerle çalışılmaktadır. Taşlara, duvarlara kazınmış, çizilmiş yazılar, desenler ve figürlerin çözümlemesi yapılır fakat ardındaki felsefe ve ideolojiye dair merak neredeyse yok denecek kadar azdır. Teorik yönü kısır kalmış teknik yönü öne çıkmıştır. Dolayısıyla üzerinde yaşadığımız toprakların tarihini başka dillerde okumak zorunda kalmamızın da temel sebebi buraya dayanmaktadır. Bu çalışmanın önemi sadece tarihin bir dönemine dair belli bir alanda bilgi sunmaktan çok günümüzün önemli problemlerinden biri olan toplumsal cinsiyet probleminin köklerine bir yolculuk amacıyla olmasıdır. Toprak mülkiyeti gibi kadını da mülkü olarak gören eril zihniyet, kadın bedeni üzerinde her hakka sahip olduğunu düşündüğü için kadının yaşamına son verme hakkını da kendinde görmektedir. Bununla beraber birçok ülkenin yasaları bu tür olaylara çanak tutacak kadar ahlaksızlaşmaktadır. Bu çalışmanın asıl amacı da bu toplumsal çürümenin başlangıcına ya da kritik geçiş süreçlerine dair elden geldiğince bilgi sunmak ve geçmişin sadece geçmişte kalmayıp, şayet kültür kümülatif bir birikimse, kolektif bilinçte hala aktif olduğunu göstermeye çalışmaktır.

BİRİNCİ BÖLÜM

ANAERKİ

1.1-ANAERKİ NEDİR

“Matriarşi (anaerkillik), kadınların erkeklerle yalnızca eşit oldukları değil, aynı zamanda denetim, iktidar ve egemenlik sahibi oldukları bir toplumu belirtmek için kullanılır.”¹ Bu terimin kullanımına dair tartışmalar sürmektedir. Gerçekten bir ataerki de olduğu gibi kadınlarda da bir erkin var olup olmadığı hala kesin bir cevaba sahip değildir.

Briffault’a göre “anaerki” sözcüğü pek yerinde bir kullanım değildir; çünkü anlamı ataerki aile yapısında belirgin bir özellik olan erk ve egemenliğin aşağı kültürlerdeki ailelerin temel özelliği olmamasıdır. Anaerki kuram bir toplumsal kökenler kuramıdır bir cinsin diğer cins üzerinden tahakküm kurmasına dayanmaz.² Halk arasında genellikle bilindiği gibi, geçmişte süresi belirlenmemiş bir dönemde, erkekler yerine kadınların toplum yönettiği bir varsayım değildir. Anaerki terimi oturmuş bir terim olduğu için kullanılabilir fakat erken toplumsal yapıları tam olarak yansıtmaz. Belki “ana hukuku” ya da “anayanlı toplum gibi terimler bu toplumsal örgütlenmeyi daha iyi yansıtır.³ Paglia’da bu konu da Briffault’la hemfikirdir. “Dünyanın herhangi bir yerinde ve de herhangi bir zamanda anaerki bir düzenin kurulmuş olduğuna dayanak gösterilebilecek hiçbir âlamet yoktur. Kadınların politik hükümlerliği anlamındaki anaerkillikle, mülk ya da otoritenin pasif biçimde kadın soyağacı üzerinden aktarılması anlamındaki ana-soyluluk birbirine karıştırılmamalıdır.”⁴

Morgan erken topluluklarda soya dayalı bir örgütlenme olduğunu ve bunun toplumsal bir örgütlenme olup henüz siyasal bir örgüte dönüşmediğini söyler. İnsanlık tarihinde bilimsel anlamıyla insanlık deneyimi iki yönetim planı geliştirmiştir. İlk

¹ F. Berktay, **Tek Tanrılı Dinler Karşısında Kadın**, Metis yayınları, 1996, s. 38.

² R. Briffault, **Analar**, Payel Yayınları, İstanbul, 1990, s. 127.

³ Briffault, s. 209.

⁴ C. Paglia, **Cinsel Kimlikler**, Epos yayınları, Ankara, 2004, s. 55.

toplumsal örgütlenme soylara, fratrilere ve kabilelere dayalı en eski örgütlenmedir. Bu örgütlenmede yönetim, kişinin soy ve kabileleriyle olan tamamen kişisel ilişkileri yoluyla oluşan bir toplumsal yapıdır. İkincisi ise siyasal örgütlenmedir, diyalektik olarak sonradan oluşmuş, mülkiyete ve ülke toprağına dayanır. Devletin kişilerle bağı kurumsal ve mesafelidir. Dolaylı bir ilişki hakimdir. Kişi kurulmuş yapay yönetsel sınırlar dahilinde devletle ilişki kurduğu bir siyasal toplum oluşumudur. Bu iki örgütlenme yapısının ikincisi modern topluma ait ilki ise erken topluma ait oluşlarıyla ayrılırlar.⁵ Bu çalışmada incelediğimiz Yunan dönemi tam da Morgan'ın bahsettiği bu geçişi yaşamaktadır. Soya dayalı sistemlerden kent sistemine yani siyasal sisteme geçiş geliştirilmeye çalışılmaktadır. İlerki bölümlerde bu geçişe dair sembolik önem taşıyan mitoslarda da yeni sistemin oturtulmaya çalışıldığı görülecektir. Soya dayalı toplumsal örgütlenme insanın antropolojik tarihinde önemli ve neredeyse evrensel düzeyde yaygın bir olgu olup günümüze kadar varlığını sürdürmektedir.⁶ Bu dönem tanımlanırken her ne kadar iktidar ve egemenliğe vurgu yapılsa da Briffault kadının tahakkümünü kesin bir dille reddeder, o anaerkil toplumları eşitlikçi toplumlar olarak tanımlar

Gelişmiş toplumlarda, bireyler, sınıflar ve yöneticiler tarafından uygulanan egemenliğin benzeri, ya da buna karşılık gelebilecek bir olgu, en ilkel insan toplumlarında yoktur. Aşağı kültürler eğer eşitlikçi değillerse, birer hiçtirler. İlkel insanlık alemi, egemenlik düşüncesine tümüyle yabancıdır; yetke kavramı bu insanlar tarafından düpedüz anlaşılmamaktadır. Kültürün bu evrelerinde, ayrıcalıklı hak, belli kişilere tanınan hak diye bir şey yoktur. Dolayısıyla dışı egemenliği ve ana-hukuku, ataerkil öncesi toplumsal düzenin anayanlı yapısının belirleyici özelliği olarak ele alındığında, ataerkil toplumun ilke ve fikirleri, kendileri hakkında hiçbir şey bilinmeyen bir toplumsal varlık biçimine uyarlanmaktadır; elbet bu durumda, sonuç olarak ortaya var olması olanaksız bir canavar çıkmasına şaşmamak gerekmektedir.⁷

Ki bu canavar savaş, iktidar ve ilerlemeye dair doyumsuz hırsıyla dünyayı yaşanmaz bir yer kılmaya devam etmekte olan eril iktidardır. Geçtiğimiz yüzyılın

⁵ H. Morgan, **Eski Toplum 1**, Payel Yayınları, İstanbul, 1990, s. 150.

⁶ Morgan, s. 152.

⁷ Briffault, s. 210.

son yarısından itibaren anaerkiye dair tartışma ve incelemeler yoğunluk kazanmış ve artarak devam etmektedir. Özellikle arkeoloji biliminin geldiği düzey tarih yazımına yeni perspektifler sunmuş ve insanlığın geçmişine dair sorulara somut veriler ve mantıksal çözümlemelerle ışık tutmaktadır. Arkeolojik veriler sadece yönetici ya da aristokrat sınıfın değil, halkın bütün sosyal kesimlerinin yaşam ve inanışlarını betimler. Son iki yüzyılda antropolojinin tartıştığı konulardan biri de kadınların egemen olduğu ataerki öncesi bir dönemin yaşanıp yaşanmadığıydı.⁸ Özellikle arkeolojinin sunduğu verilerle egemenlerin ya da ulus devletçiklerin milliyetçi saiklerle oluşturdukları yapay tarih tezlerinin bütün dayanakları boşa çıkmıştır.

Anaerki ve anasoylu kültürlerden kalan söylenceler ve tanrıça isimleri yüzyıllar boyunca birer sembol gibi algılanmış, bir dönemin hakikati olduğu gerçeği ancak Roma Hukuku Tarihçisi Bachofen tarafından dillendirilmesiyle tartışılmaya başlanmıştır. Bachofen özellikle eskiçağ tarihinin incelenmesinde söylenceye büyük önem verir. İnsanlık gelişiminin başlangıcı ve insan kültürünün kökenleri söylencede saklıdır ve insanın kültürel geçmişi söylencenin çözülmesiyle anlaşılır. İnsanlığın gelişim seyrinde bir sonraki adımının niteliğini belirleyen kökenlerdir. Tarihin kökenlere dayanmadan sağlıklı bir sonuca varması da mümkün değildir.⁹

Simon De Beauvoir ise bu fikirlerin aksine kadının hiçbir zaman erk sahibi olmadığını savunur; kadının bir altın çağ yaşadığı bir dönem yoktur. Toplum her zaman eril ve siyasi iktidar da erkeklerin elindeydi. Kadının gücünün kabul edileceği alan kadının dışında kaldığı, insanın ötesinde bir alemdi. Dolayısıyla yeryüzü, ana-tanrıça-kadın, erkek için akran bir varlık değildi.¹⁰ Günümüzde eşitlikçi ya da kadının söz sahibi olduğu toplulukların varlığı bile bu iddiayı boşa çıkarır. Belki de toplum ve siyasetin olduğu yerde hiç kadın söz sahibi olmadı ama bu olguların tarihi de birkaç bin yıldan ibarettir. İnsanlık tarihi içinde çok kısa bir süredir.

Yunan mitolojisinin yazıya geçen son dönemleri ve tek tanrılı dinlerde kadın her kötülüğün ve günahın kaynağı, erkeği baştan çıkaran şeytani bir varlık olarak sadece olumsuz yönleriyle anılmaya başlanır.

⁸ Berktaş, s. 38.

⁹ J. Jakob Bachofen, **Söylence, Din ve Anaerki**, Payel yay, İstanbul, 1997, s. 103.

¹⁰ S. deBeauvoir, **Kadın "İkinci Cins" 2 Evlilik Çağı**, Payel Yayınları, İstanbul, 1993, s. 64.

*İlk tabu olarak, gebelik ve aybaşı sırasındaki cinsel ilişki yasağı, daha sonraki bütün tabuların ön tipi oldu. Erkeğin yaklaşması yasak olan kadın bir yandan dokunulmaz ve kutsaldır, öte yandan da kirlenmiş ve pis sayılır. Romalıların deyimiyle, **sacra**, yani kutsal ve ilençlidir. Bundan dolayıdır ki, kadının ataerkil toplumda din üzerindeki denetimini yitirmesinden sonra, varlığını sürdüren olumsuz yön olur. Yalnızca cinsel işlevleri kirlenmiş sayılmakla kalmaz, aynı ilençleme kadını dişiliğine de yakıştırılır.¹¹*

Kadına dair bu olumsuzlamalar uzayıp gider ve bu bakış hala birçok toplumda varlığını sürdürmektedir. Bachofen 1861'de Kaleme aldığı kitabı 'Anaerki'de konuya giriş yaptığı açıklaması da buna işaret eder. "Elinizdeki yapıt ancak birkaç kişinin incelediği, ama kimsenin enine boyuna irdelenmediği tarihsel bir görüngüyü ele almaktadır ve el değmemiş bir alanı irdeler."¹² Binlerce yıl insanlığa doğada yol gösterici ve eğitici olduğu arkeolojik verilerle de desteklenmiş olan kadın; savaşçı ve kurnaz erkek egemen sistem tarafından öylesine bir baskı ve tahakküme maruz kalmış ki neredeyse yüzlerce yıldır sadece olumsuz yönleriyle anılmaktadır. Jung kadın ya da anne arketipine yönelik dişi sıfatları sıralarken olumlu olumsuz, toplumda sahip olduğu bütün yönlerini ve gizemli, yeniden var etme gücüne vurgu yapar.

Anne arketipinin özellikleri "annelik" ile ilgilidir: dişinin sihirli otoritesi; aklın çok ötesinde bir bilgelik ve ruhsal yücelik; iyi olan, bakıp büyüten, taşıyan, büyüme, bereket ve besin sağlayan; sihirli dönüşüm ve yeniden doğuş yeri; yararlı içgüdü ya da itki; gizli, saklı, karanlık olan, uçurum, ölümler dünyası, yutan, baştan çıkaran ve zehirleyen, korku uyandıran ve kaçınılmaz olan.¹³

Olumlu ya da olumsuz Jung'un dişil olana dair bu sıfatları yüklediği figür ya da öznenin insanın doğayla iç içe ve barışık yaşadığı bir dönem için, kadının merkezi bir figür olmaması beklenemez. Oysa kadının bu sayılan özelliklerinden olumlu olanları çıkarılarak sadece olumsuz olanlar öne çıkarılır.

Kadının bir dönemlerin adalet ve bereket dağıtan kutsal annesi olduğuna, mitosun objektif olarak değerlendirilmesi ve arkeolojik verilerin somut deliller sunması ile geçmişin öznesinin sadece kurnaz erkek olmadığı gerçeği kabul görmeye başla-

¹¹ G. Thomson, **Tarihöncesi Ege**, Homer yayınları, İstanbul, 1995, s. 195-196.

¹² Bachofen, s. 97.

¹³ C. Gustav Jung, **Dört Arketip**, Metis Yayınları, İstanbul, 2015, s. 22.

miş ve kadının insanlık tarihindeki muazzam emeği gün geçtikçe daha iyi anlaşıl-
maktadır. Bachofen'den sonra konuya dair en geniş kapsamlı ve evrensel örneklerle
desteklenmiş antropolojik çalışmalardan biri Briffault'un çalışmasıdır. Briffault ana-
erkilliği insanın evrimsel gelişimi bağlamında ele alır. İnsanın büyüme döneminin
uzunluğu ve bu dönem boyunca eğitmeye açık oluşu, onu hayvanlardan ayıran en
önemli etkenlerden biridir. Bu işlevi de doğal sebeplerden dolayı kadın yerine getir-
mekteydi. Henüz ekonomik üretimin bulunmadığı bu koşullarda erkeğin yerine ge-
tirdiği tek içgüdüsel işlev döllenmeydi.¹⁴ Yunan mitolojisinde bu durumun nasıl ter-
sine çevrildiğini Athena'nın doğuşunda görüyoruz. Antik çağ uzmanı Thomson ise
anaerkinin tarihteki gücünü ve günümüzdeki sınırlı varlığını ontolojik-nedensel çe-
lişkileriyle tartışır.

*İlk önce etnoloji alanında canlı bir anaerkil topluluk örneği aramamız
gerekıyor. Ne ki arayışımızın kendinde var olan bir güçlkle y üz yüzeyiz bura-
da. Anaerkinin var olabilmesinin en elverişli koşulları yiyecek toplayıcılıktan
hızla tarıma geçiştir. Ama bunlar uygarlığın gelişmesinin en uygun koşulları-
dır. Ereğimize ulaşabilmemiz için gerekli olan koşullar ereğimize ulaşmamızı
engellemektedir. Anaerkil toplumun günümüzde pek az örneği bulunmasının ne-
deni de budur. Üzerinde yükselen uygarlıkların altında gömülü yatmaktadır
anaerkil toplum¹⁵.*

Thomson'un görüşü günümüzde varlığı süren anaerkil toplumların yaşam ko-
şulları ve geçmişte anaerkinin var olup olmadığına dair tartışmalar göz önünde bu-
ludurulduğunda en mantıklı açıklama gibi gözükmektedir. Anaerkil düzenin hala
sürdüğü toplumların kültürel yaşam ve geçim ekonomilerini göz önünde bulundurur-
sak Thomson'ın bu yorumunun ne kadar yerinde olduğu daha iyi anlaşılır. “Khasiler,
Dakka'nın kuzeydoğusunda Bengal ile Assam arasındaki dağlarda yaşayan iki yüz
bin kişilik bir topluluktur. Kültürel bakımdan yalıtılmış durumdadırlar. Khasilerin
başlıca uğraşı tarımdır.”¹⁶ Anaerkinin görüldüğü günümüz toplumlarının daha erken
geçim adetleri ve doğaya yakın oldukları doğrudur. Fakat şöyle bir soru ile karşılaşı-

¹⁴ Briffault, s. 98.

¹⁵ Thomson, s. 142.

¹⁶ Thomson. s. 143.

rız. Doğaya içkin doğayla barışık bir yaşam bir tercih olamaz mı? Kadınlar böyle bir yaşamı tercih etmiş olamazlar mı? Ya da başka bir açıdan soralım erkeğin iktidar ve gelişme hırsları ve doğaya tahakkümü dünyayı ne kadar yaşanılır bir yer kılmıştır.

Briffault ‘Analar’ kitabında öncelikle memeli hayvanlardan başlayarak annenin önemine vurgu yapar, insanda memeli bir hayvan olduğu için erken topluluklardan uygarlığa kadar annenin çoğunlukla merkezi önemde olduğunu saptar. Memeli hayvanların yaşamına dair yapılan gözlemlerde, çoğu türde erkeğin kümenin temel üyesi olmadığı, kümelerin çoğunlukla anne ve yavrulardan oluştuğu, yani dışının merkezi bir konumda olduğu gözlenmiştir. İnsanda memeli bir hayvan olduğu için, bu durumun erken insan toplumları için de geçerli olduğu anlaşılmaktadır. Ki söylenece ve arkeolojik verilerde bunu desteklemektedir.¹⁷

Bachofen’in şu benzetmesi de doğa- kadın ilişkisi ve kadının erken toplumlarda neden merkezi önemde olduğuna dair iyi bir örnektir. “Anaerki yaşamın bütün özellikleri arıların yaşamında da görülebilir. Bu birçok eskiçağ yazarı tarafından da belirtilmiştir. Arıların yaşamı anaerkiyi bize en katışıksız ve en açık biçimde gösterir. Çünkü onlar Doğa yasasını çok daha Yetkin ve tam olarak biçimlendirmişlerdir. Arının doğanın dişil ilkesini simgelediğine inanılır.”¹⁸

Doğurma, büyütme, besleme ve iyileştirme gibi edimlerine bağlı olarak bir yerleşik habitat oluşturup çevreyi ve toprağı tanıma gibi özelliklerinin de birleştiği diş figürün erken insan topluluklarında üstlenmiş olduğu büyük sorumluluk ve yüklerle merkezi önemde olmadığı düşüncesi ispatlanmadığı sürece bir art niyetten öteye geçemez. Hatta doğa üstü güçlerin kadınların elinde olduğu düşünülen toplumlarda kadın erkeklerle eşit konumdan öteye geçmektedir. Kadınların erk sahibi olduğu bu topluluklarda toplumsal konumlarını belirleyen şey ataerki toplumdaki yetersizlikleriyle ilgisi bulunmamaktadır.¹⁹ Kadının doğum ve çocuk yetiştirmedeki rolünü çarpıtmaya dair ataerkinin hakim olduğu dönemlerin Yunan mitolojisi büyük bir çaba içinde bütün anaerki inancı kodlarını kendine göre dönüştürmeye çalışır.

¹⁷ Briffault, s. 126-127.

¹⁸ Bachofen, s. 170.

¹⁹ Briffault, s:209.

Geleneksel tarih yazımında kadın neredeyse yoktur, olsa bile çoğunlukla olumsuz yönleriyle, şeytanlaştırılmış bir figür olarak yer alır. O köledir, ikinci sınıftır, eksiktir, bazen doğarken ölümü hak eder, özellikle tek tanrılı dinlerde insanın ilk günahının sebebidir. Bir zamanlar kutsal ana tanrıça olarak yüceltilen kadın nasıl oldu da lanetli bir figüre dönüşür. Gerçek dayanakları ve sağlam kökleri olmayan yalan üzerine kurulu her ideoloji hakikati çarpıtmak üzerinden kendini var eder. Bu tür ideolojiler, oturmuş ve saygı gören inanış ve görüşleri, ilençleyerek ve her türlü olumsuz sıfatları yükleyerek kendini var etmeye çalışır. Bu olguya dair tarih sınırsız örneklerle doludur. Hatta ne yazık ki insanın yazılı tarihi ötekini bastırma ve çarpıtma üzerine kuruludur. Gerçeğin çarpıtılmasına ilişkin çatışmanın hala sürdüğü örneklerde mevcuttur. Ortadoğu'nun kadim halkı ve inanışı olan Êzidilik bu olguya dair canlı bir örnektir. Ortadoğu'nun gelmiş geçmiş birçok kültür ve dini inanışından formlar taşıyan Êzidilik İslamın yayılışıyla beraber marjinalize edilmeye çalışılır. Êzidiler'in inanışında neredeyse tanrı statüsünde olan Melek-î Tawis İslamda şeytanlaştırılır.²⁰ Zerdüştilikte kutsal kabul edilen ateş İslamda ve Hristiyanlıkta cehennemle özdeşleşir. Özellikle ataerkiyle beraber tanrı göksel ve ulaşılmaz bir varlığa dönüşür. Böylece her ideolojiye göre esneyebilen bu soyut Tanrı adına katliamlar yapmak bile meşruluk kazanacaktır. İktidarı bir kurnazlık ve baskı yoluyla ele geçiren erkek de kendinden önce var olan yaygın inanışın öznesi olan kadın, tanrıça ya da anaya, lanetli ve kötücül bütün sıfatları yükleyerek kendi ideolojisini dayatmaya çalışacaktır. Kadına dair bu karalama ve şeytanlaştırma örnekleri Yunan mitolojisinde daha yaygındır ve mantıksal gerekçeler uydurularak sunulduğu görülmektedir.

1.2-ANAYERLİ EVLİLİK

Anayerli evlilik konusuna girmeden önce anayerli evliliğin en geniş toplumsal temelini oluşturduğu, insanlık tarihinin uzun bir döneminde hakim olan soya dayalı toplumsal örgütlenmeden bahsetmek gerekir. Soya dayalı toplumsal örgütlenme, insanın doğduğu küme ya da grubun bir üyesi olması ve onun adını taşımasıdır. Kan yakınlığına dayalı eski bir toplumsal örgütlenmedir. Soya dayalı erken örgütlenme-

²⁰ X. Omerxali, Êzdiyatı, Avesta Yayınları, İstanbul, 2007.

lerde ana soyçizgisi izlenirdi çünkü evlilik kurumu yoktu ve erkek soygelimi izlenemiyordu. Soy kadın üzerinden inmekte ve soyun ortak adı da bunu göstermektedir.²¹ Soya dayalı örgütlenişlerde baba doğumdaki rolünün henüz farkında değildir ve anenin doğumdan emzirme, bakım, besleme, barındırma gibi birçok işlevi üstlendiği bir toplumsal süreçte soyun anne üzerinden yürümediğini tartışmak çok da anlam ifade etmese gerek. Morgan da soy örgütlenmesinin anne üzerinden geliştiğine dair evrensel bir panorama çizer.

*Soy örgütlenmesi, insanlığın en eski, en uzun ömürlü ve en yaygın kurumlarından birini oluşturmuştur. Asya, Avrupa, Afrika ve Avustralya'daki eski toplum yönetimi hakkında hemen hemen evrensel bir plan örneği oluşturmaktadır. Bu plan, toplumun örgütlenmekte ve bir birim haline gelmekte yararlandığı bir araç olmuştur. Yabanılık döneminde başlayan, barbarlık döneminin üç alt döneminden geçen bu plan uygarlığın ilerlemesine dek ortaya çıkamayan, oluşamayan siyasal toplumun kurulmasına kadar varlığını sürdürmüştür. Grek soy, fratri ve kabilesi, Roma soy, curia ve kabilesi ile Amerikan yerlilerinin soy, fratri ve kabilesi arasında benzerlikler bulunmaktadır. Bildiğimiz kadarıyla, bu örgütlenme bütün kıtalardaki en eski dünyada görülmüş, uygarlaşan kabilelerde de yazılı tarih dönemine kadar varlığını sürdürmüştür. Soysal örgütlenmeye dayanan toplum, nerede olursa olsun, yapısal örgütlenme ve işleyiş ilkeleri bakımından aynıdır.*²²

Erken toplumsal gruplarda dışevlilik yaygındır. Cinsel ilişkiler her birey için kendi grubunun üyeleri dışından, farklı iki kümenin bireyleri arasında yaşanır. Günümüz modern toplumlarındaki akrabalar arası ilişki yasağına benzer, fakat modern toplumlarda cinsel ilişki yasağı az sayıda insanı içeren yalnızca çok yakın akrabaları kapsar. Erken toplumlarda ise bu kural daha katı bir şekilde uygulanır. Kadın ait olduğu kümeyi terk etmez, fakat erkek anneden bağlı olduğu kümeyi terk edip, eşinin ait olduğu kümede yaşamaya başlar ya da kendi kümesinden ayrılmayıp, eşini sık sık ziyaret eder.²³ Anaerkil toplumların en belirgin özelliği anayerli evlilik sistemidir. Hatta bu sistemin temel dinamiğidir. Soyun anne üzerinden belirlendiği ataerkil ge-

²¹ Morgan, s. 156.

²² Morgan, s. 150.

²³ Briffault, s. 96.

leneklerde vardır. Fakat anayerli evliliğin hakim olduğu topluluklarda ataerkiye dair özelliklere rastlamak nerdeyse ihtimal dışıdır.²⁴

Dünyanın birçok yerinden anayerli evliliğin hakim olduğu kültürlerle ilgili antropologlar, din adamları, oryantalistler ve gezginlerin aktardığı gözlemlerden gerek örnekler bize genel olarak anayerli toplumların yaşam ve gelenekleri hakkında bilgi verir. Bu toplumların ortak yönleri ve atayerli toplumlardan farkı da daha iyi anlaşılır.

Bir Zuni kızı bir delikanlıdan hoşlandığında, ona bir parça gelin ekmeği verir, böylece çift nişanlanmıştır; erkek kız için giysiler diker, çarıklar yapar, güneşin altında kızın saçlarını tarar. Ev, ailenin bir üyesi olarak doğan kadına aittir. Yıllar içinde büyüyen erkek kardeşler onlardan ayrılır, her biri karısının evinde yaşamını sürdürür. Mississippi ovasında yaşayan Sioux yerlilerinde; genç bir erkek, bir koca konumuna ulaştığında babasının çadırını terk eder, buraya arada bir uğrar, çünkü kadınlar genellikle kocaları üzerinde büyük bir etkiye sahiptir.²⁵

Bu iki örnekte de evlilikte ve toplumsal konularda belirleyici olan kadındır. Günümüz modern toplumların hiçbirinde kadınlar bu kadar özgürlük ve yetkiye sahip değillerdir. Güya çağımız toplumlarının ilerleme düzeyi de kadının toplumdaki yerine göre belirlenir. Oysa bu erken kültürler çağımız değer yargıları açısından da modern toplumlardan çok daha özgürlükçü ve barışçıl toplumlar olarak belirirler. Bu tür anayerli gelenekler Afrika kültürlerinde de çok yaygındır. Kenya’da erkek evlendiğinde babasını ve anasını, kendi evini ve yurdunu terk ederek karısının evine gider. Nyasaland’ın güneyindeki kabilelerde, koca kesinlikle karısının ailesine taşınır. Bu halklarda kızların evlenmesi, eve fazladan bir yiyecek sağlayıcı ve ücretsiz işçi kazandırır. Kongo’daki pek çok kabilede de kadınların ait oldukları evde kalmaları bir kural olarak görülür²⁶

Morgan, Kuzey Amerika yerlileri olan İroqua’ları Yunan ve Roma’daki soy örgütlenmesine benzettği için, tarihsel kayıtlardansa yaşayan sosyolojik verileri gözleyerek incelemeyi tercih eder ve eserinde ağırlıklı olarak İroqua soylarını inceler.

²⁴ Briffault, s. 217.

²⁵ Briffault, s. 133.

²⁶ Briffault, s. 142-143.

Iroqualar’da tarımsal işlerin çoğunu kadınlar yapmakta ve çalışma birimleri de kadın ve çocukları arasında belirlenmektedir. Erkekler ise çoğunlukla avcılıkla uğraşmakta ve kadınlara ağır işlerde yardımcı olmaktadır.²⁷ toplumun hem ekonomik hem de idari yürütücülerinin kadınlar olduğu gözlenmektedir.

Sahra Çölünün Atlantik Okyanusundan Nil Nehrine dek uzanan ve Nijerya ile Fransız Sudan’ı diye bilinen ülkeleri içine alan geniş yörede yaşayan çeşitli halklarda, soyçizgisi kadınlara göre saptanmaktadır. Erkek bir mülkiyete sahipse kendisinden sonra kız kardeşlerinin çocuklarına geçtiği bilinmektedir.²⁸

*Fas’ta Berberi kabilelerinde kızlar, hiç kimseye danışmaksızın diledikleri erkekle evlenirler. Doğu Sahra’da, Tibbu halkının yaşadığı bölgede, “erkek ve onun efendisi kadın”dan söz edilir. Tibbu kadınları, izinleri olmaksızın kocalarının evlerine girmesine bile izin vermezler. Ticareti yürüten, bütün işleri çeviren kadınlardır. Tibbu kadınları her şeydir, erkekleriye hiçbir şey. Erkekler, vakit doldurmaya çalışan ve karıları tarafından toplumun asalakları olarak itilip kakılan varlıklardır. Kadınlar erkekleri sevdiklerinden değil, damızlık olarak gördüklerinden, Tibbu ırkının tükenmesini önlemek için tutarlar. Kadınların sözü, her zaman ve her konuda yasa yerine geçer.*²⁹

Kadının kesin sınırlarla izole edildiği ve erkeğin hizmeti için yaratıldığı inanışını ihtiva eden İslamın hakim olduğu bazı bölgelerde de anayerli evlilik geleneği korunmaya devam etmiştir. Bütün Endonezya bölgesine yayılmış olan, batıda Madagaskar, kuzeyde Formoza ve Çin’e ve çok eskiden Polinezya’ya sıçramış bulunan Malaya halkları, İslam dininin etkisiyle ortaya çıkan ve “jujul” denilen babayerli satın alma evliliğini uygulamak yerine, “ambil anak” diye bilinen eski evlilik yöntemini, anayerli evlilik geleneğini, korumayı sürdürmüşlerdir. Malayalı bir erkek evlendikten sonra, evlendiği kadının ailesinin evine yerleşmek sorundadır.³⁰

Hindistan’ın güneyinde, Malabar kıyılarında, ünlü Nayarlar, yerli Tamil halkının aristokrat kastını oluşturdular. Hiçbir Nayar kadını, evlendikten sonra kocasının evine yerleşmedi. “Analık” ya da “Analar Kümesi” anlamına

²⁷ Morgan, s. 117.

²⁸ Briffault, s. 143.

²⁹ Briffault, s. 146.

³⁰ Briffault, s. 147.

gelen tarwad adıyla anılan aile topluluğu ya da klan, “tek bir dişi atanın dişi soyundan gelen bireylerinden oluşuyordu.” Bir hanede, anne, onun çocukları, kız ve erkek kardeşleri oturuyor, kocalar, aileden sayılmıyordu.³¹

Neredeyse dünyanın her coğrafyasından anayerli evliliğe dair örneklerde kadının, ev, aile kabile, topluluk ya da toplumda her şeyden önce büyük bir emek verdiği ve bu emekle kendini var ettiği ve kabul ettirdiği anlaşılmaktadır. Ki bu emek sadece çocuk doğurup büyütmek değil, erkeğin, çocukların, yaşlıların ihtiyaçları da dahil ailenin temel geçim ekonomisini elinde bulundurduğu ve bu ekonomik güç ve emeğiyle söz sahibi olduğu anlaşılmaktadır. Erkek ise ikinci derecede önemli ve bu ekonomik işleyişin bir yardımcısı olarak rol almaktadır. Kadın sadece çocuk ve toplumun geçimi değil yaşadığı çevre ve doğa ile de yakın bir ilişki ve bağ içindedir. Yaşadığı çevredeki bitkileri, ağaçları tanımakta bunların faydalı ve zararlı yanlarını bilmekte ve bunlardan yemek ve ilaç üretmektedir. Erkeğin avladığı hayvanın yününden iç organlarına, kemiklerine kadar tanımakta ve faydalanmaktadır. Kadının ilk yerleşik yaşam ve geçim ekonomisinin mimarı olduğunu kabul etmemek, başka mümkün dünyaların kurgusunda gezinmek demektir.

Khasi toplumunda soyadı anadan çocuklara aktarılıyor, yani soy ana üzerinden ilerliyor. Aynı soydan-klandan olanlar evlenemiyor. Erkekler evlendikleri zaman eşlerinin soyadını alıyor ve çocuklar da annelerinininkini. Evlilik sonrası erkek eşinin evine taşınıyor. Bir süre kızın anne ve babası gözetiminde yaşıyorlar. Damat, bu süre zarfında eşine uygun olduğunu ailesine göstermekle sorumludur.³²

Anayerli evliliğin hakim olduğu ve toplayıcılıktan tarımsal üretime neredeyse evrensel düzeyde yaygın olan kadının hakim olduğu bu çağların son binyıllarda değiştiği bilinmektedir. Bütün bu soya ve emekçi ekonomiye dayanan otoritenin (yönetimsel anlamda değil bilgi, beceri ve tecrübe olarak hakim olmak) de tedrici olarak bir zaman sonra erkeğin eline geçtiği birçok halkın mitolojisinde de işlenmiştir. Fakat bu dönüşüm sürecini mitolojisinde en iyi işleyen kültürlerden biri de Yunan kültürüdür. Bu dönüşüme dair birçok hikaye yazılı ve görsel olarak günümüze ulaşmış-

³¹ Briffault, s. 160.

³² Destan Luise Kılıç, **Başka bir dünya mümkün: Anaerkil Khasi Toplumu**, <https://gaiadergi.com/baska-bir-dunya-mumkun-anaerkil-khasi-toplumu/> 2017.

tır. Batı kültür, edebiyat ve felsefesinin de temellerini buraya dayandırdığı bilinmektedir. Bir şeyler ısrarla vurgulanıyorsa, ardında yatan asıl gerçeği gizleme amacını da barındırdığı düşünülebilir. Olymposlulardaki erkek-baba otoritesine dair vurgunun bu amacı taşıdığı çok zor bir çıkarsama olmamaktadır.

Anayerliliğin hakim olduğu erken topluluklarda erkekler, kümenin korunması ve ekonomik varlığını sürdürmesi için kaba güç ve enerji kaynağı olarak gereklidir, sayılarının çok olması, olumlu ve önemli olabilir. Ama analarla kız evlatların birbirinin yerini aldığı bir soy oluşturan ve bütün erkekleri, sarsılmaz bir toplumsal birim olan kümenin temel direği olan dişi gövdesinin dalları olarak değerlendiren topluluğun yapısı ve devamlılığı için gerekli temel öğeler değillerdir.³³

Demeter kızı kaçırılırken Zeus'un izniyle olur. Hatta '*Zeus verdi*' diye ifade bulur.³⁴ Fakat Demeter direnir çünkü böyle bir geleneği tanımaz, bu sadece bir dayatmadır. Fakat babayerli evliliğin Homeros ve Hesiodos'ta tamamen oturtulmaya çalışıldığını fark ederiz. Odyseia'da taliplere seslenir ve şayet anası Penelope ile evlenmek isterlerse gidip dedesi İkaros'la konuşmalarını salık verir.³⁵ Persephone'nin kaçırılışında zorlama bir müdahale varken Penelope de kadın artık babasının kararına ve iznine göre yaşamak zorundadır. Saban tarımına geçişle birlikte kadının tarımsal üretimdeki payı gittikçe azaldığı görülmektedir. Fakat bahçe tarımcılığına dayalı toplumlarda üretimin çoğunluğunu kadınlar oluşturur. Martin ve Voorhies'in 515 bahçe tarımcısı toplum üzerine çalışmalarına göre, bahçe tarımına dayalı toplumlarda asıl üretici kadındır. Bu toplumların yarısında tarım işlerinin çoğunu kadınlar yapmaktaydı. Üçte birinde kadınlarla erkeklerin üretimdeki payı eşitti. Tarım işinin çoğunu erkeklerin yaptığı toplumlarda ise sadece %17 idi. Kadınlar anasoylu toplumlarda babasoylu toplumlara nazaran daha fazla tarım işi yapmaktadırlar.³⁶ Ekonomik üretimde söz sahibi olan, toplum ve aile üzerinde de söz sahibi olabilmektedir. Kadı-

³³ Briffault s. 117

³⁴ Homeros İlahileri, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, II.

³⁵ Homeros, **Odyseia**, Can Yayınları, İstanbul, 2008, II. 50-55

³⁶ M. K. Martin-Barbara Voorhies, **Female of the species**, Columbia University Press, New York, 1975 s. 285-6.

nın üretimdeki rolünün daha güçlü olduğu dönemlerde aile, klan ya da topluluk üzerinde de söz sahibi olması beklemek, içinde yaşadığımız modern toplum tecrübesiyle ispatlıdır. Hatta toplumun güçlü temeli olan ataerkil toplumlardaki kadının ekonomik bağımlılığı, aşağı kültür evrelerini yaşayan toplumlarda mevcut değildir. Yani erken kültür evrelerinde ekonomik alanda kadın erkeğe bağımlı olduğu kadar, erkek de kadına bağımlıydı.³⁷ Ekonomik alanda henüz bir kurnazlıktan bahsedilememektedir. Erkeğin üretilmedeki rolünün farkına varması ve özel mülkiyet ortaya çıkmasıyla cinsler arası eşitlik bozulur.

Morgan'ın İroqua soylarını merkeze aldığı *İlkel Toplum* eserinde Yunan toplumunun, siyasal bir toplum örgütlenmesine varmadan önce geçirdiği süreçlerin bir benzerini hala yaşamakta olan İroqua'ları incelemenin, tarihte kalmış bir kültürü incelemekten daha iyi bilgi vereceğine inanır. Yunan polisinin gelişimine kadar geçirdiği evreler İroqua'larda hala süregündür. Soygeliminde erken dönemlerde kadın soy çizgisi evrenseldir. Soy anne ve onun kız çocukları üzerinden aktarılır.³⁸

1.3-DOĞA- ADALET- TANRIÇA- ANNE

Bu bölümde en büyük dayanağımız Antik Yunan mitolojisi ve tragedyaların da insanların adalet yakarışlarında çoğunlukla ya bir tanrıça ya da anayı anmalarıdır. Birçok yerde de *hep var olan adalet*'e atıf yapılır, *hep var olan adalet*'ten kasıt doğal olarak oluşmuş, annenin çocukları arasında pay ettiği adalettir. Yunan mitolojisinde de bilindiği üzere insanların ve tanrıların yaşam payını dağıtan Moiralar anne ya da yaşlı kadınlar olarak betimlenirler. Briffault'un anaerki üzerine araştırmasına dayanarak da diyebiliriz ki insanlığın başlangıcından günümüzden önce birkaç bin yıllık geçmişi olan ataerkiye kadar adalet her zaman ananın, çocuğu doğurup büyütenin, besleyip koruyan ve kollayanın elindeydi. "Analar ilkel toplumsal kümenin temeli ve bağlayıcı öğeleridir. Bu türden bir kümenin üyelerinin davranışları, duyguları ve kavrayışlarında ta başlangıçta dikkate alınan tek ilişki, tek bağ analık ilişkisidir. Akrabalık ve soy yal-

³⁷ Briffault, s. 204.

³⁸ Morgan, s. 151.

nız ve yalnız kadınlara göre belirlenir; baba tarafından akrabalık değil, ana tarafından akrabalık dikkate alınır.”³⁹

Erkek, kadının ve doğanın varlığı içinde kendine terminolojik bir dünya kurmuş ve böylece var olanı unutmuştur. Irigaray’a göre öğretim doğa ve kadının yani hakikatin örtüsünü kaldıran, aşık edenlerin dışında gerçekleşemez. Ataerkiyle birlikte beliren öğrenci-usta ilişkisi kadının var olan düzeni karşısında kendini gerçekleştirmeye, var etmeye özne olmaya çalışır. Bu beraber varoluş erkekte kavramlarla inşa edilir, yani doğadan kopuk soyut bir düzene adım atılır. Erkekler eril bir dille kadının kurmuş olduğu yaşam içinde yerleşir ve kendilerine has bir yaşam kurarlar. Bu dil sayesinde hem kendilerini çevreleyen mefhumu, üzerinde var oldukları zemini isimlendirir hem de buna dair dahili ve harici bir bellek kurarlar.⁴⁰ Bu dil zamanla soyut tanrılar ve ideolojilerin kurulmasında da rol oynar. Dedi, söyledi gibi ifadelerle olmayan varlığın konuşması kurgulanır ve kendi otoritelerini kurma arzularına göre tanrı şekillenir. Buna dair güçlü örnekleri Yunan mitolojisinde de buluruz, fakat anaerkinin kendisini çevreleyen gücünden kendisini tam olarak sıyıramamaktadır

Yunan kültürünün ilk yazılı eserlerinin ozanı Homeros hem İlyada hem Odysseia’da, eserlerin içeriği ve dili her ne kadar ataerki de olsa, Mousalar’a yakarıyla başlar. Hesiodos’ta başlangıçta Gaia vardır ve o da Homeros gibi Mousalar’ı anmadan eserine başlamaz. Tragedyalarda ise adalet için çoğunlukla anaya ya da hep var olan yasaya atıf yapılır. Hep var olan yasa kadının hakim olduğu bir zamana atıftır.

Aiskhylos’un ‘Zincire Vurulmuş Prometheus’ tragedyasının sonunda Hermes’le konuşan Prometheus Zeus’a karşı isyanında haklı olduğunu ve başına geleceklerin bilincinde olduğunu söyler ve anasına yakarır.

*Gökler denizlere karışıyor
Bu işte besbelli Zeus’un
Beni korkutmak için çıkardığı kasırga.
Ey yüce anam benim
Ve ey sen
Dünyaya ı ışık salarak dönen gökyüzü,*

³⁹ Briffault, s. 117.

⁴⁰ L. Irigaray, **Başlangıçta Kadın Vardı**, Pinhan Yayıncılık, İstanbul, 2014. s. 38.

*Gör uğradığım haksız belaları!*⁴¹

Aristophanes'in 'Bulutlar' adlı komedyasında *Sokrates* tarafından *Strepsiad*, Zeus ve Apollon gibi tanrıların var olmadığına ikna edilmeye çalışılır ve sadece tanrıçaların var olduğunu söyler. Bu diyalog anaerik figürlerin güzelliğini ve adaletli yanlarına vurgu yapar

STREPSİADES: Ey yeryüzü! Bu nasıl bir ses! Ne kadar harika ne kadar kutsal bir ses!

*SOKRATES: Çünkü onlar tanrıçalar, bunun dışında söylenenlerin hepsi boş şeyler.*⁴² Diyaloglarının devamında Sokrates Kharitler adına yemin eder.

*SOKRATES: Kharitler adına yemin ederim ki harika bir düşünce.*⁴³

Özellikle tragedyalarda haksızlığa uğrayan karakterlerin genellikle ya anatanrıçaya ya da hep var olan tanrılara bir yakarış içinde oldukları görülür. Adaleti Olympos tanrılarında çok özlemini duydukları daha erken bir dönemden dilemektedirler. Sophokles'in 'Philoktetes' tragedyasında Akhilleusoğlu Neoptolemos Odysseus tarafından kendisine yapılan haksızlığı anlattığında koro tanrıçaya seslenir.

Ey bereketli toprak,

Zeus'un anası

Altın akan Paktolos ırmağı...

Atreus'un küstah oğulları

Bu adamın silahlarını

Laertes'in oğluna verince...

Boğaları yutan aslanlara binen

*Kutsal anamız, sana seslendim*⁴⁴

Burada özellikle vurgu yapılan doğanın en güçlü hayvanı aslana hükmedenin anne olmasıdır. Adalet için doğadaki hakim pozisyonda olan anneye yakarılır. Erkeğin sebep olduğu her adaletsizlikte anaya-tanrıçaya seslenilmektedir. Bu durumu çoğu tragedyada ve komedyada görmekteyiz, adil bir döneme özlemin ifadesi olarak değerlendirilebilir. İrigaray'a göre Antigone'nin kardeşi Polyneikes'i gömmedeki ısrarı ve direnişi doğal bir düzeni koruma amacı güder. Tanrısal yasalara boyun eğ-

⁴¹ Aiskhylos, **Zincire Vurulmuş Prometheus**, İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2017, s. 45.

⁴² Aristophanes, **Bulutlar**, Mitos Boyut Yayınları, İstanbul, 2010, s. 74.

⁴³ Aristophanes, s. 86.

⁴⁴ Sophokles, **Philoktetes**, Mitos Boyut Yayınları, İstanbul, 2008, s. 29.

mekten çok içinde yaşadığımız doğaya özen göstererek kozmik düzeni sağlama çabasıdır.⁴⁵ Kadına karşı verdiği iktidar savaşında erkek en büyük savaşı doğaya açar, çünkü kadının tamamen hakim olduğu ve tanıdığı bir alandır. Erkek, kadının doğayla iç içeliği ve barışıklığını kavrayamadığı yerde kendi zihninde kurduğu yapay doğayı yeryüzüne uygular. “Erkeği doğa ile uzlaştıran ana tanrıça onu maddenin kapanına kısırmıştır. Batı uygarlığındaki mükemmel görülen her şey köklerimize karşı verdiğimiz mücadeleden çıkmıştır. Yaradılış Kitabı katı ve adaletsizdir, ama erkeğe, erkek olarak bir umut vermiştir. Analann gücünü ilga ederek, erkek hanedanı aracılığıyla dünyayı yeniden yapmıştır.”⁴⁶

Hem doğanın içinde hem de doğaya karşıt olarak var olmaya çalışmak nevrotik bir varlık durumudur. Asla kendi içinde ve çevresiyle çatışmaktan kurtulamaz. Troia savaşı bu çatışmaların en yoğun yaşandığı süreçlerdendir. Troya kenti düşmüş kadınlar esir alınmış ve Akhalılar tarafından kent ateşe verileceği sırada Hekabe tanrılara isyan eder. “-Ey tanrılar! Sahi tanrılara niye sesleniyorum ki; bizim dileklerimize asla kulak vermediler.”⁴⁷ Kendini kenti yakan ateşe atmak için harekete geçer fakat Akha’lılar engel olur. Hekabe’nin isyanından da anlıyoruz ki Olymposlu tanrılara yakarmasının bir faydası olmayacaktır çünkü onun bildiği yasalar ve inandığı tanrıçalar artık yoklar, söz sahibi değiller, dolayısıyla yakarmasının da faydasız olduğunun bilincinde ateşi tercih eder esir yaşamaktansa.

Akhalılar Troia’da sadece Troialı insanlara değil doğaya karşı da savaş verirler. İlyada da XXI. Bölümde Ksanthos Akhilleus’un öldürüp sularına attığı Troialı gençlerden dolayı isyan eder ve sularını taşıyarak Akhilleus’un üstüne gider. Bu durumu gören Hera Ksanthos’u durdurmak ve ovayı, ağaçları yakması için oğlu Hephaistos’u gönderir:

Sonra ışıldayan alevini çevirdi ovaya doğru.
Gürgenler, söğütler, demirhindiler yanıyor,
Irmağın güzel suları boyunca uzanan
Nilüferler, kamışlar, mazılar yanıyordu.

⁴⁵ Irigaray, s.115.

⁴⁶ Paglia, s. 53.

⁴⁷ Euripides, **Troyalı Kadınlar**, Mitos Boyut Yayınları, İstanbul, 2008, s. 53.

Yılanbalıklarıyla öbür balıklar sıkıntıdaydılar,
Anafoların, güzelim su akıntılarının içinde
Atıldılar bir o yana bir bu yana
Dayanamadılar çok hünerli Hephaistos'un nefesine.
Gücü yanan ırmak konuştu diller döktü:
“Seninle, Hephaistos, boy ölçüşecek tanrı yok,
Savaşmam senin yalım yalım ateşinle,
Kes kavgayı, tanrısız Akhilleus varsın
Hemen sürsün Troia'lıları kentlerinden,
Yardım edeceğim diye neden boğuşayım?”⁴⁸

Bu sahne günümüz bilimkurgu filmlerinden sahneleri andırmaktadır. Bir demirci olan metal silahları üreten, ateşe hükmeden Hephaistos ağaçları, otları, hayvanları, ırmağı, ovayı kısacası doğayı yakar. Ozan, doğanın temsilcisi Ksanthos'un ağzından savaşçı, eril saldırıya teslimiyetini ya da yenilgisini ilan eder. Mutluluğun doğada mı yoksa her yeri yakıp kavuran eril iktidar hırslarında mı olduğu, 21. yüzyıl dünyasının içinde bulunduğu hal çok iyi açıklamaktadır. Nükleer silahlar, savaşlar, mülteciler, hava kirliliği, denizlerdeki kirlilik ve daha sayılabilecek birçok olumsuz örneğin 3000 yıl önce temsillenmiş Hephaistos ve Ksanthos çatışmasında Ksanthos'un yenilgisinin sonucu olarak başlamış olduğu düşünülebilir.

Briffault'un anaerki ve ataerkiyi cinsi egemenlik yönüyle değerlendirirken ataerki tahakkümü bir canavar olarak tanımlaması yukarıda geçen Homeros betimini ile paralellik gösterir. Erken insan topluluklarında, günümüz modern ataerki toplumlarında görülen, yöneticiler, üst sınıflar tarafından uygulanan otoriteye benzer bir duruma rastlanmaz. Eşitlikçi olmak Anaerki kültürlerin belirleyici ve ayırt edici özelliğidir. Erken insan toplulukları (anaerki topluluklar) yetke kavramını anlamaz, hatta egemenlik düşüncesine tümüyle yabancıdır. Bu erken kültür dönemlerinde belirli kişi ya da zümrelere tanınan ayrıcalık gibi bir durum yoktur. Anayanlı düzenin belirleyici özelliği olarak ana-hukukunun egemen olduğu dönemler düşünüldüğünde, ataerki toplumun düşünce ve ilkeleri bakımından büyük bir yabancılaşma içinde olduğu bir varlık durumu belirir, haliyle kendisiyle dahi barışık olmayan bir eyleyişte

⁴⁸Homeros, **İlyada**, Can Yayınları, İstanbul, 2007, XXI. 350-360.

varlığı olanaksız bir canavarın belirmesi de beklenen bir sonuç olmalıdır.⁴⁹ Sanırım bu canavar İlyada'da doğayı yakan Hephaistos'dan çok uzak değildir. Anlatılan her ne kadar efsane de olsa, yukarda Thomson ve Bachofen'den alıntılادیğimiz gibi, gerçek yaşamdan esinlenilerek kurgulanmışlardır.

⁴⁹Briffault, s. 210.

İKİNCİ BÖLÜM

ANAERKİDEN ATAERKİYE GEÇİŞ MİTOSLARI

Yunan kültürü ve mitolojisinde anaerkiyi yazılı kaynaklar üzerinden anlatmaya çalışmak bir çatışma döneminden bahsetmeyi zorunlu kılar. Bir şeyin varlığından bahsedebilmek için onun sınırlarını bilmek gerekir. Anaerkinin varlığından bahsedebilmek için onu sınırlayan yani belirleyen, farkını koyan, apaçık hale getiren karşıt bir olgunun varlığından bahsetmek gerekir. Dolayısıyla bu karşıtlığı iyi anlamak için başlangıcı ve tarihsel nedenlerini iyi incelemek gerekir. Mitolojilerine dair günümüze bilgi ve belge ulaşan en erken uygarlıklardan Yunan kültürüne kadar anlatılan hikayeler çoğunlukla bir eşiği, bir geçiş sürecini anlatırlar. Bu geçiş bilinmeyen bir tarihten başlayarak ya da doğal olarak var olagelen anaerki ya da ana soyluluktan yapay ve doğaya hükmetme üzerine kurulu olan ataerkiye geçiş sürecidir. Toprak ve su ile özdeşleşen ana-tanrıçadan kendini hava, gök, güneş ve şimşeklerle özdeşleştiren baba-tanrı bütün yeryüzüne hükmetme kudretini de kendine mal eder. Kadın-ana-tanrıçanın atribüleri olan toprak, su, bitkiler ve hayvanlar ikincil değer olarak görülür. Tanrıya ilişkin atribüler ise güç, aşkınlık ve ilerlemeciliğin Sembolüdürler. Bu aşkın kurgulara kendini kaptıran erkek, insanın yabancılaşmasının da tarihini başlatır. Kendiyle barışık olmayan erkeğin bu nevrotik hezeyanları dünyayı yaşanır bir yer olmaktan çok ölümü yücelterek, kof ideolojiler üretecektir. Güç çekişmeleri ve büyük savaşlar eril bir dünyanın tarihine damgasını vuracak ve vurmaya da devam etmektedir.

2.1-GEÇİŞ MİTOSLARINA DAİR ÖRNEKLER

Apollon tapınağı bilicisi Troyalı Cassandra'yı Agamemnon ganimet olarak sarayına getirir. Sarayın kapısında arabada durup Klytaimestra'nın ısrarına rağmen içeri girmez çünkü Agamemnon'un günahını bilir ve karısı tarafından öldürüleceğini öngörüp şöyle der: "Ey, iki cinsin onulmaz çatışması, ağla bu kanlı kurbanda!"⁵⁰ fakat

⁵⁰ Aiskhylos, **Agamemnon**, Mitos Boyut Yayınları, İstanbul, 2010, 1117.

bu daha eserin ilk bölümünde söylenir. Sonuncu bölümde hemcinslerinin aleyhinde oy kullanan Athena çatışmayı teslimiyete dönüştürür. Yunan mitolojisi ağırlıklı olarak bu biçimdeki çatışma ve dönüşüm hikayeleri üzerine temellenir. Morgan ataerkinin gelişiminde soyun belirlenimindeki değişimin etkili olduğunu savunur.

Soy, kurum olarak, insanlığın evrimiyle birlikte eskil biçiminden en son biçimine doğru ardı ardına çeşitli aşamalardan geçerek evrimini tamamlamıştır. Bu evrimindeki değişimler ise, başlıca iki değişim olarak sınırlanmıştır: önce Greklerde ve sonra Romalılarda olduğu gibi, eskil bir kural olan, ana soyçizgisinden izlenen soy geliminin yerine baba soyçizgisinde izlenen soy gelimine geçiş; sonra, soyun ölen üyelerinden birinin mülkiyet konusu mal varlığının verasetinin, bunun eskil biçimindeki gibi soy üyelerine değil, önceleri soydaki geçerli evlenme kurallarına göre adamın çocuğu sayılan tüm çocuklara, sonraları ise yalnızca kendi dölü olan çocuklara kalmaya başlamasıdır.⁵¹

Morgan bu örgütlenmenin sadece Latin, Greek ve Sanskrit dilleri konuşan kabilelerle sınırlı olmayıp, Aryen, Ural ve Turan uluslarda; Afrika, Amerika ve Avustralya yerlilerinde de soy örgütlenmesinin varolduğunu söyler.⁵² Dolayısıyla anaerkiyi ya da annenin toplumdaki merkezi konum ve önemini daha iyi anlamak için, kadının bu statüsünü kırmaya çalışan ataerkiyi ve anaerkiyle olan çatışmasını ele almak daha yararlı olacaktır. Bu çatışma Yunan mitolojisi ve dinindeki tezahürü iki cinsin çatışmasından çok erkeğin gasp ettiği kadının konumu ve haklarını kendine göre yeniden kurma çabasıdır. Fakat anaerkil dönemin birçok önemli figürü ataerkil dönemde de ağırlığını koruduğu görülmektedir.

Yunanlılar Balkan yarımadasının güneyi ile Ege'nin Asya kıyılarını dalga dalga istila edince, çoğu anaerkil düzende yaşayan birtakım topluluklar buldular. Ailenin başı anaydı -mater familias- ve akrabalık kadının soyuna göre hesaplanıyordu. En büyük tanrılar, doğurganlığı yöneten kadın tanrılarıydı. Yunanlılar bunlardan en azından ikisini benimsediler: Ana Tanrıça ya da Kybele ile adı Toprak Ana anlamına gelen Demeter. Klasik dönemde bu iki tanrıça tapınımının önemi, ilkel Yunan toplumunda kadının üstünlüğünü çağrıştırır.⁵³

⁵¹ Morgan, s. 152.

⁵² Morgan, s. 152.

⁵³ A. Bonnard, **Antik Yunan Uygarlığı 1**, Evrensel yayınları İstanbul, 2004, s.163.

Bonnard kadının tarihsel yenilgisinin sebebini savaş teknolojisinin gelişimine bağlar ve bunu en iyi varsayım olarak değerlendirir. Anaerki zamanların ailesinde egemen konumda iken Eski Yunanda kadınlar nasıl oldu bu kadar düşürülüp, köle ve üreme aracı haline geldiler. Tunç, demir gibi madenlerin bulunmasıyla savaş teknolojisi gelişti. Yapılan yeni silahlarla savaş karlı bir iş olarak öne çıkmaya başladı. Bu silahları iyi kullanan kavimler Ege'ye akınlar düzenleyerek kadının üstünlüğüne son verdiler. Kadın artık erkeğin mülkünde onun soyunun devamı için çocuklar doğuran bir araca dönüştü.⁵⁴

Babasının öcünü almak üzere annesini öldürecek olan Orestes'le annesi arasında geçen diyalog, Bonnard'ın bahsettiği savaş gücünün artık söz sahibi olduğunu gösteren iyi bir örnektir. Klytaimestra oğluna karşı Agamemnon'u öldürmekteki haklılığını savunurken. Kızı İphigeneia'nın kurban edilişini gerekçe gösterir. Orestes'in annesine cevabı ilginçtir: "Sen evde oturdun, o savaştı, yargılayamazsın onu!"⁵⁵ Orestes annesine artık silahın ve kaba gücün söz sahibi olduğunu, kendisinin vereceği karar ya da yargılamaların bir ağırlığının kalmadığını bildirir. Bonnard'ın görüşü Antik Yunan'da dolaylı olarak sahnelenmiştir bile, Artık baba-erkek iktidar ve söz sahibidir herkes ona hizmet ve itaat edecektir, bundandır ki ne Orestes ne de Elektra kardeşleri İphigeneia'nın ölümünde babalarının suçunu hiç sorgulamazlar. Sadece kralın, babanın öldürülmesini sorgular ve cezalandırılması gereken en büyük suç sayarlar. Paglia Oresteia'daki kadın erkek çatışmasını doğa toplum mücadelesi olarak değerlendirir ve Batı'nın kültürel ilerlemesindeki köklerini buraya dayandırır.

Oresteia, toplumun doğaya karşı bir savunma olduğunu gösterir. Kavratabilir olan her şey; kurumlar, nesneler, kişiler, fikirler-Apollonca tanımlamanın, yargının ve eylemin sonuçlarıdır. Batı'nın siyaseti, bilimi, psikolojisi ve sanatı, kibirli Apollon'un yaratımıdır. Batılı zihin, kazansın ya da yenilsin, yüzyıllar boyunca doğayı kendinden uzakta tutmak için mücadele etmiştir. Oresteia'da anlatılan, anaerkillikten ataerkilliğe cinsiyetçi geçiş, her hayal gücünün doğaya karşı girişmek zorunda olduğu isyanın kayıdır. Şâyet bu isyan olmasaydı, türümüz gerileme ya da durağanlığın mahkûmu olarak kalırdı. İsyan haliyle bile

⁵⁴ Bonnard, s. 166.

⁵⁵ Aiskhylos, **Adak Sunucular**, Mitos Boyut Yayınları, İstanbul, 2010, 915-940.

yeterince ilerleyemedik. Ne olursa olsun, kaderle her çeşit mücadele tanrılara özgüdür.⁵⁶

Antropolojik çalışmalar günümüzden 5000 yıl önce madenin şekillendirilmesinde yaşanan gelişmelerle beraber silah ve tarım aletlerinde de gelişmeler yaşandığını göstermektedir. Saban tarımı ile beraber babasoyluluğun yayılımı ve özel toprak mülkiyetine geçişin de gelişim gösterdiği düşünülmektedir. Anasoylulukta evlendiğinde yerinden ayrılmayan kadın, babasoylulukla beraber, evlendiğinde kocasının evine taşınmak zorunda kalır. Kadın artık toprak ve çocuklar üzerindeki haklarını yitirmiştir.⁵⁷ “Triptolemos, Demeter’den öğrendiği saban kullanmayı ve tarla bakımını bütün dünyayı dolaşarak insanlara öğretmiştir. Demek ki, söylenceye erkeğin belirmesi, erkeğin tarımla uğraşmaya başlamasına denk düşmektedir.”⁵⁸ Erkek, toprağı böldüğü gibi kadını da anneden kopararak kendi mülkiyetine alır. Böylece tek tanrının da erkek olduğunu ilan etme cesaretini kendinde bulur.

Erkin erkek tarafından şiddet ya da kurnazlık yoluyla ele geçirilmesinden sonra halk arasında yaygın ve derin kökleri bulunan anaerkil düzenin yerine Ataerkil düzenin oturtulabilmesi için ya da halkın kadına olan saygı ve itibarını düşürmek için erkek eliyle kadının yeniden yaratılması ve mitosunun erkek zihnine göre kurgulanmasına ihtiyaç duyulmuştur. Aiskhylos’un *adak sunucular* tragedyasında Orestes babasının öcünü almak üzereyken, koro başı şunu diler: “Zeus’un iradesi bir gün tüm üzüntüleri tersyüz edecek.”⁵⁹ Bu tragedyada eril iradenin oturtulmasına dair bir sahneleme yapılır. Zeus’un iradesiyle eski toplum düzeni tersyüz edilir. Öldürülen anne Klytaimestra’nın şahsında kadın ikinci plana düşer, hukuk artık babayı-erkeği avantajlı duruma getirir. Erk sahibi, bir kesimi ezmek ve ötekileştirmek kaydıyla kendini var etmeye çalışır. Yunan mitolojisinde böyle sahnelere dair birçok örnekle karşılaşırız. Bu örnekler aynı zamanda kadının dönem toplumunda saygınlığı ve etkinliğinin ne kadar derinlere işlediğini de gösterir.

⁵⁶ Paglia, s. 115.

⁵⁷ Berktaş, s. 56.

⁵⁸ Thomson, s. 246.

⁵⁹ Aiskhylos, *Adak Sunucular*, 2010, -775.

Adalet ve aklın temsili olan Zeus'un hamile eşi Metis Zeus tarafından yutulur ve savaşçı yönü öne çıkan Athena silahları ve kuşamıyla yetişkin bir kadın olarak Zeus'un kafasından doğar.⁶⁰ Hesiodos'un Theogonia'sında Pandora, Zeus'un emriyle Hephaistos tarafından yaratılır. Topraktan yapılan Pandora dişil olan doğadan koparılıp erkek aklıyla kurulan kadındır ve şeytanlaştırılıp bütün kötü sıfatlar ona yüklenmiştir.⁶¹ Bir tırpanla babasının hayalarını kesen Kronos'un denize attığı hayalardan Afrodite doğar.⁶² Aphrodite'nin bu doğuşu ile Günümüz tek tanrılı dinlerdeki yaygın inanışa göre kadının Adem'den alınan özden yaratılması ortak (erkek egemen) ideolojinin kurgularıdır. Bu ve benzer daha birçok örnekte kadına ait olan yaratma, doğurma, can verme gibi edimlerin erkeğe yüklenme çabası bariz biçimde izlenmektedir. Bu örnekler ileriki bölümlerde daha ayrıntılı değerlendirilecektir.

Aiskhylos'un Eumenidler tragedyasında Apollon ve Athena Erinyslere karşı eril hukuku savunurlar. Anne sadece erkeğin çocuğunu taşıyan bir emanetçidir. Babanın döllediğini koruyup besler, yani çocuğa asıl hayat veren babadır. Kanıt olarak da Athena'nin doğuşu örnek verilir.⁶³ Kültürel etkileşim, kültürün oluşumuyla yaşıttır. Yunan kültürü de yakın coğrafyadaki halklarla yakın etkileşim içindedir, ki bu durumu geride bıraktıkları birçok yazılı eserlerinde dillendirmekten de imtina etmemişlerdir. Dolayısıyla bu etkileşimin niteliğini ve seyrini anlamak açısından Grek kültürünün komşusu olduğu veya çekişme içinde olduğu kültürlerle de kısaca değinmek, ataerkil devrim ve yayılımın daha iyi anlaşılmasında faydalı olacaktır.

Sophokles'in Kral Oidipus tragedyasında Oidipus çocukluğundan itibaren annesinden koparılır. Bütün yaşamı anne hasretiyle geçer ve annesini arar. Annesine kavuşmak için hiçbir engeli tanımaz, babasını bile öldürür. Annesine kavuşur ve onunla evlenir. Fakat evlendiği kadının annesi olduğunu öğrendiğinde gözlerini oyar ve kalan yaşamını kör olarak geçirir. Tragedyada Oidipus'un babasını öldürme ve annesiyle evlenme günahından dolayı gözlerini oyduğu anlatılır. Oysa erken dönemlerde Anadolu'da geçen ve birçok versiyonu aktarılan Kybele-Attis mitosunda, yay-

⁶⁰A. Erhat, **Mitoloji Sözlüğü**, Remzi Kitabevi, 2008, s. 65.

⁶¹Hesiodos, **Theogonia**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1977, 570-615.

⁶²Hesiodos, **Theogonia**, 175-200.

⁶³Aiskhylos, **Eumenidler**, Mitos Boyut Yayınları, İstanbul, 2010, 657-670.

gın kabul gören versiyonu hem oğul hem sevgili olan Attis kendini hadım ederek cezalandırmasıdır. Bu Frazer'in bahsettiği kabile sistemlerine kadar geriye giden kralın ölümü ritüellerini de hatırlatır.⁶⁴ Kybele Attis mitinin birkaç versiyonu aktarılır. Birinde Attis'in tanrılığı aşk ilişkisinden çok tanrıça kültüne olan bağlılığıyla açıklanır. Bir ölümlü olan Attis yetişkin olunca Lydia'ya taşınır ve Ana Tanrıça kültünü tanıtmamasıyla Zeus kültü gölgede kalır. Bunu kıskanan Zeus da Attis'i öldürmesi için bir yaban domuzu yollar.⁶⁵ Fakat en çok bilinen ve tutulana, hadım olması ve ölmesiyle biten tutkulu aşk ilişkisini anlatan versiyonudur. Attis Pessinus kralının kızıyla evlenmek zorunda kalır. Düğün sırasında Agdistis(kybele) görüldüğünde Attis çıldırır ve kendini hadım ederek ölür. Bunun üzerine Agdistis Zeus'tan Attis'in bedeninin çürümeden kalmasının ister.⁶⁶ Pessinus rahipleri, bir zamanlar rahip oldukları kadar da kraldılar; dolayısıyla görevleri her yıl halkları ve dünya için ölmek olan kutsal rahip-kral sınıfından olabilirler.⁶⁷ Attis söylencesinde belirgin olan durum Attis'in tanrıçaya olan sadakatinden dolayı kendini öldürmesi ya da öldürülmesidir, yani yeniden doğmak üzere erkeğin öldüğü ya da öldürüldüğü ve bütün bu ritüelleri kadının yönettiği, kadının yeniden var etme, doğurma gücüne hakim olduğu dönemlerdir. Oidipus'un ölümü de kralın ya da tanrının öldürülme ritüellerine çok yakındır. Oidipus annesini arar ve annesine kavuştuktan sonra gözlerini oyarak hayatı, yeryüzü yaşamını kendisi için karartır ve Hades'i yaşar. Çünkü Yunanda ölüm neredeyse karanlıkla özdeşdir ve Hades'i en iyi anlatan sıfat da karanlık olmasıdır. Sonuç olarak ataerkinin elinde yeniden yoğrulmaya çalışılan mitosun kökleri anaerkiye dayandığı için, o dönemin motiflerinden koparılamaz ve anaerkinin temelleri üzerinde olduğu gerçeğinden de kurtulamaz.

⁶⁴ J. G. Frazer, **Altın Dal I**, Payel Yayınları, İstanbul, 2004, s. 211.

⁶⁵ Pausanias, **Description of Greece**, Classical Texts Library, www.theoi.com, 7. 17. 9.

⁶⁶ Pausanias, 7. 17. 11-12.

⁶⁷ Frazer. 288.

2.2-YILAN KARTAL KARŞITLIĞI

Kadın erkek çatışmasında sık sık karşılaşacağımız iki figür kadın ve erkeği sembolize eden yılan ve kartaldır. İnsanın mitoloji ve din tarihinde yer ve gök; kadın ve erkekle özdeşleştirilir. Yılan toprak ve yeniden doğuşun, iyileşmenin, sağlığın sembolü iken kartal göğün hakimi, savaş, iktidar, kaba güç ve orduların sembolü olmuştur. Yılan ve kartal eski çağlardan Yunan ve Roma'ya kadar birçok tanrı ve tanrıçanın sembolü, kutsal hayvanı ya da atribüsü oldu. Zeus kartalla sembolize edilirken anaerkil dönemin adalet savunucuları Erinyesler yılanlarla özdeşleşir ya da Medusa yılan başlı olarak sembolize edilirler ve yılanın yanısıra korkunç sıfatı da neredeyse hiç eksik olmaz. Erken Mezopotamya ve Hindistan'da birbirine dolanmış iki yılan deseni günümüze kadar devam eden önemli motiflerdendir. Yılan motifleriyle süslenmiş *Nakagal* adı verilen taş tabletleri çocuk isteyen kadınlar adak olarak sunarlar.⁶⁸ Yılanın kadın ve doğumla ilişkisinin, insanın doğayı okumaya başlaması kadar eski olduğu, bu erken kültürlerdeki öneminden anlaşılmaktadır. Zimmer yılan kartal çekişmesini daha erken dönemlere dayandırır. Lagaş kralı Gudea'nın kadehinde bulunan yılan-kuş betimlerine dayanarak ezeli çatışmalarına vurgu yapar.

*Kral Gudea'nın kadehinde, kartal pençelerinin üzerinde ayakta duran ve bir aslanın ön pençelerine sahip, kanatlı, kuş benzeri ve savaşımaya hazır bir çift canavar görülür. Tıpkı yılanların yaşam veren, doğurganlaştırmacı yeryüzü sularını temsil etmesi gibi, bu tür kuş-varlıklar, gök kubbeyi -yüce, göksel, ruhani alemi- temsil eder. Bu kuş varlıklar, yılan güçleriyle ezeli ve ebedi bir çekişme içindedirler ve bu nedenle, onlarla arketipal bir simgesel rakip çifti oluştururlar, kuş-varlıklar gökyüzünün, yılanlar ise yeryüzünün savunucusudurlar.*⁶⁹

Gilgameş destanında, Gilgameş arkadaşı Enkidu'yu kaybedince içine ölüm korkusu düşer ve ölümsüzlük peşinde bir arayışa başlar. Uzun, yorucu bir yolculuktan sonra sırra ermek için Upnapıştime misafir olur. Gilgameş arkadaşlarının ölümünü ve kendisinin aynı şeyi yaşayacağına dair korkusunu dile getirir. Upnapıştim kayıpçıya onu geri götürmesini söyler fakat karısının Gilgameş'i boş göndermemesi gerektiğini söylemesi üzerine ona insanı gençleştiren bir otun yerini söyler. Gilgameş

⁶⁸ H. Zimmer, **Hint Sanatı ve Uygarlığında Mitler ve Simgeler**, Kabalcı Yay, İstanbul, 2004, s. 85.

⁶⁹ Zimmer, s. 86.

bu otu bulur ve bir kuyuda yıkanırken kıyıya bırakılan otun kokusuna alan bir yılan otu götürür.⁷⁰ Gılgamesh'in bu arayışında neye hakim olmaya çalıştığı açıktır. Yeniden doğum ve yenilenmenin gücüne ulaşmaya çalışır. Fakat her şey kendi hakkı olanı alır, yeryüzündeki doğum ve yenilenmeyi temsil eden yilandır ve kadının sembolü olması da boşuna değildir çünkü yaşam veren kadındır. Ki Gılgamesh bu yolculuktaki mağlup dönüşünden sonra sırrına eremediği kadını eve kapatıp, evliliği yücelten bir tavır alır.

Yunan dini ve mitolojisi çevre kültürlerden yoğun etkiler taşır, bu kültürlerin en önemlilerinden biri Minos kültürüdür. Yunan pantheonundaki birçok figürün erken hallerini Minos'ta görürüz. Özellikle yılanlı tanrıça konumuz açısından önemli bir figürdür. Girit'te bulunan Neolitik Çağa tarihlenen şişman kadın idolleri sonraki devirlerden bilinen büyük anatanrıçanın bilgenin inancında önemli bir yere sahip olduğu anlaşılmaktadır.⁷¹ Minos'la Pasiphae'nin oğlu Glaukos henüz çocukken, bir fareyi kovaladığı sırada bir bal küpüne düşüp boğulur. Minos, onu uzun süre arar ve sonunda cesedini bulur. Bunun üzerine Kouretler ona, Polyeydos'un Glaukos'a yeniden can verebileceğini bildirirler. Minos, çocuğu hayata döndürmesini emrederek Polyeydos'u cesetle birlikte bir mezar odasına kapatır. Polyeydos, odada bir yılanın cesede doğru geldiğini görünce çok şaşırır. Hayvanın cesede zarar vermesinden korkarak, onu öldürür. Çok geçmeden ikinci bir yılan içeri girer, ötekinin öldüğünü görerek gider ve az sonra ağzında bir otları geri gelip, bu otla ölen yılanı dokunur. Birinci yılan hemen dirilir. Polyeydos, hemen bu otu kapıp Glaukos'a sürer ve sürer sürmez de Glaukos canlanır.⁷² Bu sahne M.Ö 460-450'ye tarihlenen bir Yunan kylikte de işlenmiştir. (**Resim 1**)

⁷⁰ I. Zeki Eyuboğlu, **Gılgamesh Destanı**, Özgür Yayınları, İstanbul, 2006, s. 70-78.

⁷¹ S. alexiou, **Minos Uygarlığı**, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul, 1991, s. 16.

⁷² P. Grimal, **Mitoloji Sözlüğü Yunan ve Roma**, İstanbul, 1997, s. 216.

Resim 1: Attika'dan beyaz zeminli kyliks. M.Ö 450-460.

Yunan'da yılanın gücü ve etkisine ilişkin birçok efsane anlatılır. Bu da yılanın anaerkil topluluktaki tanrıça-kadınla ilişkili yerinin önemini gösterir. Pausanias ve Herodotos'un aktarımlarından da anlaşılmaktadır ki yaşam, yenilenme ve sağlıklı sembolize olan yılan iken kartalın insan yaşamındaki sembolik anlamı ise savaş, iktidar, hakimiyetle özdeşleşir.

Arkadia'lılar Elis'i işgal edecekleri zaman, sıraya dizilmiş Elis ordusunun arasına kucağında bebekle bir kadın girer. Çocuğun kendisine ait olduğunu ve rüyasına dayanarak çocuğun Elis'liler için savaşacağını söyler. Komutanlar inanır ve çocuğa yer açarlar. Arkadia'lılar geldiği sırada çocuk bir yılanla dönüşür. Bunu gören Arkadia ordusu dağılıp geri kaçmaya başlar ve Elisliler saldırıya geçerek büyük bir zafer kazanırlar, bu zaferi Tanrı Sosiolis zaferi olarak adlandırdılar. Olay yerinde yılan yine belirdi ve yerin altına girerek kayboldu, o yere bir tapınak yapıldı.⁷³ Bir kadının bıraktığı çocuğun yılanla dönüşerek bir orduya mağlubiyet getirmesi Erinyslere yakın bir durumu andırır. Çünkü Erinyler'de haksız olanı kesin cezaya mahkum ederler. Diğer yandan öldürülen annenin öç almak üzere yılanla dönüşen ruhunun harekete geçişini de hatırlatır. **(Resim 2)** Bu efsane anaerkil dönemin hakim kadın gücünü gösteren bir örnektir. Çünkü ne Hesiodos ne de Homeros'ta yılanın yüceltildiğine ilişkin bir mitosa rastlanmaz aksine bütün kötülüklerin kaynağı olarak anılır.

⁷³ Pausanias, 6. 20. 4-5.

Adaletin icracıları olarak görevlenmiş olan Erinysler aralarında kan bağı olanların birbirlerini öldürmesinde kurbanın öcünü alıncaya kadar katilin peşini bırakmazlar ve bunun kendilerine kader tanrıçası Moiralar tarafından verilmiş bir pay olduğunu söylerler.⁷⁴ Bir bakıma toplumdaki düzen yenilenir, adalet sağlanır yani Erinysler sembolik olarak toplumsal adaletsizliği gidererek düzenin oturmasını sağlarlar. İlyada'da II. Bölümde Telemakhos'un taliplerle tartıştığı yerde. "Zeus bu yapılara bir karşılık vermeyecek mi?" diye sorduğu anda Zeus iki kartal salar. Kartallar uçar gelir insanlara yaklaşırlar ve pençeleriyle birbirlerine saldırmaya başlarlar. Bunu gören insanlar korktular ve ne olacak bunun sonu diye merak ettiler. Kuş falından anlayan yaşlı Halitherses bunun taliplere ölüm getireceğini, Odysseus'un yakında döneceğini söyler.⁷⁵

Savaş, kavga ve ölüme dair bir gelişme olacağı zaman bunu genellikle kartallarla sembollenir ya da bu durum onlar üzerinden anlatılır. Kuşlar birçok erken çağ inanışında ruhun kaçıışı, uçuşu, bedenden çıkması yani ölüme ilişkin bir sembol, ruhun taşıyıcısı ya da kendisi olarak düşünülür. Yılan ise her şeyden önce günümüzde bile sağlık sembolü olarak kullanılmaktadır. Antik Yunan'da genellikle dirilme, iyileşme, yenilenme ve doğuş gibi işlevlerle sembolize edilmekteydi. Olymposlular krallığında yılan lanetlenir çünkü kadınla özdeşleşen yılanı güya yerin altına gömerek iktidarlarını sağlama alırlar. Dikkat edilirse Olymposluların mücadele ettiği titanların vücutlarının yarısı yılan olarak gösterilirler. Medusa yılan başlı olduğu için ilençlenir ve ölmesi gerekir ve ölür. Erinysler topraktan koparılıp kent surlarında bekçiliğe mahkum edilirler. Fakat Olympos'luların kurduğu tanrılar dünyasında yılan her ne kadar sevilme de iyileştirici gücüyle sağlık tanrısı Asklepios'un temel sembolü olarak verilmek zorunda kalır. Yılanın toplum hafızasındaki yeri kolay kolay yok edilememektedir.

Yunan mitolojisinde önemli dişil figürlerin çoğunun mitoslarında yılan önemli bir yer tutar. "Anlattı bunları Arethusa, tarlalar tanrıçası iki yılan koştı arabasına, dizginledi, yükseldi yerden göklere"⁷⁶ tanrıçanın arabasındaa yılanlar atların görevini

⁷⁴ Aiskhylos, **Eumenidler**, 335-340.

⁷⁵ Homeros, **Odysseia**, II. 145-170.

⁷⁶ Ovidius, **Dönüşümler**, Payel yayınları, İstanbul, 1994, V. 643-645.

görür. Theogonia’da Ekhidna şöyle betimlenir. “Yarı bedeni güzel bir genç kızdı onun, güzel yanakları ve gözleri fıldır, yarı bedeniye koskoca bir ylandı, korkunç, her yanı benek benek amansız bir yılan, yerin gizli deliklerinde kaybolan.”⁷⁷ Devamında bir mağarada yaşlanmadan hep genç kalarak yaşar diye devam eder. Kadının hem yılanla ilişkisi hem de yaşamı yenileme gücü burada genç kalışı ile ilişkilendirilir. Erkekler kuş olup, gaz olup, hava olup, nefes olup, ruh olup göğe karışırken; kadın yaşamsal enerjisini topraktan almakta, yaşamı yenilemekte, yarı vücudu yeraltında olarak yaşamakta oluşuyla yeryüzünün en materyalist felsefesini bizzat yaşamaktadır.

Zeus bütün devleri, titanları toprağa gömerek bir bakıma kadını susturup toprağa gömmüştür. Toprakten koparak, doğadan koparak soyut düşünmenin de başlangıcı yapılmış olur. Apollon Pan’dan kehanet sanatını öğrenir ve Delphoi’ye gelir. O zaman orada Themis kahinelik yapmaktaydı. Kehanet merkezini koruyan bir Python yılanı vardı. Bu yılan Apollon’u engellemeye çalışırken öldürüldü ve Apollon merkezi ele geçirdi.⁷⁸ Olymposluların savaşında birçok alanda olduğu gibi burada da tanrıçanın koruyucusu ya da en önemli atribüsü olan yılan öldürülür ve tanrıçanın mekanı ele geçirilir. Toprakla olan bağlar koparılır ve artık evreni havada uçuşan soyut kavramlar yönetmeye başlar. Orestes kardeşi Elektra ile babasının mezarı başında karşılaşır ve Zeus’a yakarır.

Ey Zeus, işin başında dön de bir bak halimize!

Kartal soyundan gelen zavallı babama bak,

Kendi sarmalına yenik düşmüş, o korkunç yılan

Boğmuş onu, yatıyor; yetim kalan yavrular⁷⁹

Kartal baba soyu Zeus’tan gelen Agamemnon, yılan ise annesi Klytaimestra’dır. Neredeyse üçleme boyunca kadın erkek çatışması işlenir. İki taraf arasındaki çatışma bu yakarıştta özetlenir. Yeniden doğuş, yeniden var etmeyi temsil eden yılanın yerini pençeleri ve gagasıyla dönemin savaşçı, hırslı eril hakimiyetini temsil eden kartal alır.

⁷⁷ Hesiodos, **Theog.** 297-300.

⁷⁸ Apollodoros, **Bibliotheka**, Pinhan yayıncılık, İstanbul, 2017, s. 79.

⁷⁹ Aiskhylos, **Adak Sunucular**, 246-249.

Ruhun ne olduğu ya da nereye gittiğine dair birçok kültürün mitolojilerinde iki benzetme öne çıkmaktadır. Bu benzetmelerde ruh ya yılanla dönüşüp toprağa ya da kuş olup göğe karışır. Yunan mitolojisinde kadın ruhunun yılanla dönüştüğünü somutlayan resimler vardır. Yılan- Erinys ilişkisi siyah figürlü, Tyrrhenian sınıfından bir vazo resminde betimlenmiştir. **(Resim 2)** Henüz öldürülmüş bir kadın omphalos biçimli bir mezarda uzanmaktadır. Kadını öldüren savaşıçı çekilmiş kılıcıyla kaçımaya çalışır. Fakat kurtulamaz. Mezardan, hatta direkt kadının vücudundan dev bir yılan yükselir ve adamı yutar. Bağlam bellidir, yükselen yılan-Erinys, yani kadının ruhu olarak üç almaktadır. Katilin, annesi Eriphyle’yi öldüren Alkmaion olabileceği düşünülmektedir.⁸⁰

Resim 2: Siyah figürlü bir vazo parçası, Bourguignon koleksiyonu, Naples.

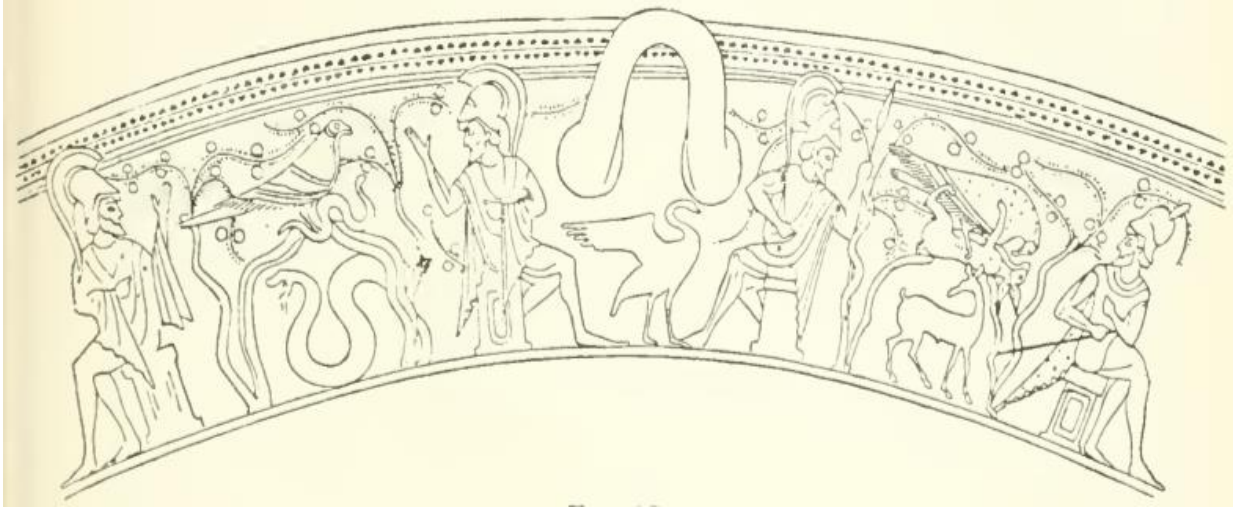
Antik çağ mitolojisinde yılan kadınla bağlantılı olarak sağlık, yeniden doğuş ve adaletin yürütücüsü gibi pozitif roller yüklenirken tek tanrılı dinlerde yine kadınla birlikte anılır fakat ikisi de erkeği baştan çıkarıcı rolde şeytanlaştırılarak dünyadaki mutsuzluğun asıl müsebbibi olarak sunulurlar. Bu da bir bakıma erkeğin otoritesini

⁸⁰ J. Ellen Harrison, *Prolegomena to the Study of Greek Religion*, Cambridge University Press, London, 1908, s. 236-237.

sağlama alıp evrenselleştirme ve kadını tamamen toplumda izole yaşaması gereken ebedi bir günahkar olarak kapatma amaçlı kurgulanmış bir mitos olduğunu düşündürür.

Aiskhylos'un "Agamemnon" tragedyasında kurban şarkısı dillenirken, Akha krallarını temsilen savaşçılara iki kartal görünür. Bu kartallar Troya'ya saldırır gibi yerdeki yavrulu dişi bir tavşana saldırıp ve parçalarlar.⁸¹ Kartallar Zeus'un, yavrulu tavşan ise Troya'yı savunan Artemis'in sembolü olarak verilir. Daha eserin başında Akha'nın eril gücü kartalla, Troya'nın dişil gücü ise dişi tavşanla verilerek, Troya savaşının sonunda ne olacağı sembolik olarak betimlenir. Bir vazo resminde (**Resim 3**) de Aiskylos'un bu dizeleri betimlenmiş gibidir.

Resim 3: Kotylos. Naples Museum.

Sağdaki betimde karşılıklı oturan iki erkek figür aralarındaki, yüzeyi geyik resmi ile bezenmiş kümbet biçimindeki mezarın üzerinde bir tavşanı pençeleriyle tutmuş parçalayan bir kartalı izlemektedirler. Resimdeki geyik ve tavşan tanrıça Artemis'in hayvanlarıdır. İki savaşçı dönüp arkalarına bakar gibi betimlenmişlerdir. Savaşçıların bu şekilde bakmaları, belki izledikleri görüntünün hayal, rüya ya da arzularına dair bir görüntü olduğunu belirtmek amaçlıdır. Harrison'a göre bu bir bilici mabedi gibi görünür. Oturan iki adam dikkatlice kartal ve yılanın verdiği işareti izler-

⁸¹ Aiskhylos, *Agamemnon*, s. 105-120.

ler.⁸² Harrison *The Hero as Snake* başlığı altında erkeğin ruhunun yılan, kadının ise kuşla temsil edildiğini tartışır.⁸³ Oysa Yunan mitolojisinde, yılanın çoğunlukla kadınla ilişkili olup, onu temsil ettiği dönemden kalan sanatsal ve belgesel verilerle desteklenmektedir.

Sonuç olarak ataerkil Yunan pantheonunda savaşçılık ve zafer genellikle kartal ile sembolize edilirken; doğum, yaşam ve sağlık ise yılanla temsil edilmekteydi. Toprağa bağımlı yaşaması ve yenilenmesiyle yılan tarıma dayalı ekonominin hakimi kadına yaklaşıırken, göklerdeki hakimiyeti ve hırsıyla kartal göğe hakim olmaya çalışan erkeğe yakındı. Kartal ataerkil bir sembol olarak günümüze kadar bağlamını korumuştur. Yılan ise genellikle olumlu anlamda sağlıkla ilgili bir sembol olarak korunurken dinsel (özellikle tek tanrılı dinler) ve sosyal kültürde Olympos iktidarında oluşan olumsuz sıfatları pekişerek süregelmıştır.

⁸² Harrison, s. 329.

⁸³ Harrison, s. 331.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

YUNAN DİNİ VE KÜLTÜRÜNDE ANAERKİ

“Duada bütün tanrılardan önce, ilk bilici olan Toprak Ana Gaia’yı anarım ben. Söylendiğine göre Ana’dan sonra bu bilici ocağına, kızı Themis sahip çıkmış. Sonra hiçbir zorlama olmaksızın Themis’in kendi isteğiyle, üçüncü olarak, Toprak Ana Gaia’nın öteki kızı, dişi Titan Phoibe baş olmuş bu tapınağa. Phoibe de o sırada yeni doğmuş Apollon’a armağan etmiş.”⁸⁴ Delphoi rahibesi bütün tanrılardan önce duaya Gaia ve devamında kızlarını Themis ve Phoibe’yi sayar. Burada bilicilik mirasının anadan kıza aktarıldığı anlaşılmaktadır. Aiskhylos erkeklerin geleceğe ya da olacağı dair fikir ya da konuşmaya ne yetkileri ne de yetilerinin olmadığı bir dönemin varlığını imler. Savaşçı kabileler bu toprakları istila edinceye kadar da bu alanda erkeğin varlığı yoktu. Yeni gelen savaşçı kültürler (kim oldukları ya da nereden geldikleri, konumuz açısından çok önemli olmamakla beraber hala tartışmalı konulardır.) özellikle Dorlar İ.Ö. ikinci binin sonlarında güney Yunanistan’a kadar geldiler.⁸⁵ Bu kabileler savaş güçleriyle birçok yeri kolayca ele geçiriyorlar fakat halk sürekli savaş tehdidiyle yönetilemeyeceğinden, istilacılar durumlarını sağlama almak için her zaman yerleşik halkın inanış ve mitlerini kendilerine mal etmeye çalışmışlardır.⁸⁶ Bunu nasıl yapacaklar, kesinlikle eski temsilciler artık olmayacak ve erkeğin hâkim olduğu yeni bir inanış ve mitoloji kurmaya çalışacaklardır. Yukarda Aiskhylos’un aktardığı üzere anadan kıza geçen miras sonunda erkeğe (Apollon’a) geçer ve kadının adı da sadece bir sıfat (Phoibos) olarak kalır. Hesiodos ve Homeros’ta geçen mitoslar tamda bu geçiş sürecinde doğarlar. Bundandır ki yüzyıllar sonra anaerkinin önemli figürleri tragedyaların kahramanları ya da önemli karakterleri olarak ortaya çıkarlar.

Antik Yunanda anaerki konusu, özellikle de dönemin tarihi, felsefesi, mitolojisine göre değerlendirilirse; bu mirası yaratan kurum ve kişiler çoğunlukla ataerkil

⁸⁴ Aiskhylos, **Eumenidler**, 1-7

⁸⁵ Thomson. s. 95.

⁸⁶ Thomson. s. 262.

ya da ataerkinin hakimiyeti altında ortaya çıktıkları için, ataerkil olduğunu düşünürsünüz fakat bu metinlerin satır araları incelendiğinde anaerkil temellerin üzerine oturmuş bir ataerki okunur. Diğer yandan arkeolojik kalıntılar anaerkinin eril sözle örtülmeye çalışılan gücü ve yaygınlığını daha iyi ve somut verilerle açıklar. Fakat erken dönem eserlerinde esin perisini anmadan söze başlamazlardı.

O zamanlarda bilgenin kulağı hala ondadır -doğa, tanrıça, esin perisi. Konuşmaya başlayan filozofa göre onlar ustadır. Söylevi de bitkisel gelişimle aynı derinlikten çıkar. Bu dünya dediği dünyaya, yaşayan dünyaya paralel bir logos oluşturmak için yaşamın ve oluşunun köklerini dünyadan koparmakla onlardan ayrılmış olmaz. Dünyayı insanın, işlerinde kullanılabilmesi için işaretlere dönüştürür. Filozof, söylenecek ne varsa onlardan (doğa-tanrıça-esin perisi) öğrenmek üzere bakmak, dinlemek ve temaşa etmek yerine, artık bilgeliğin yolunda değil Demiurgos'un kibrinden yanadır.⁸⁷

Her şeyden önce dönemin neredeyse bütün büyük ozanları şairleri tarih yazarları erkek olduğu için ve eserlerinde kahramanların (haliyle Kahraman denince kadın gelmez akla) kahramanlıkları anlatılır. Örneğin İlyada denince akla Akhilleus ve Hektor'un savaşı gelir kimse Briseis, Helena ya da Hekabe'nin varlığını bile fark etmez. Hatta tanrı bile denince akla Zeus, Poseidon ve Apollon gelir, tanrıca Aphrodite'nin sevdiği insanlar için yaralanması önem taşımaz. Odysseia da Odysseus'un denizdeki yolculuğu gelir akla, Penelope ise sadece onu bekleyen sadık bir eş Kalypso ise onu alıkoyan kötücül bir cadıdır. Bu durum günümüz okuyucusunun geneli için böyledir. Günümüz okuyucusunun bu konudaki görüşünün önemi, yaklaşık 3000 yıl önce Yunan'da oturtulmaya ve bir mantık kurulmaya çalışılmış olan ve tedrici olarak bütün dünyaya yayılan ataerkil zihniyetin taşıyıcıları olmalarıdır. Merlin Stone *Tanrılar Kadıncık* kitabının girişinde Antik Yunan kültür dünyasının her şeyin başlangıcı olarak görülmesinin baskın erkek egemen bir sistem görünümü dolayısıyla bu kadar öne çıkışını sorgular. Eski Yunan uygarlığından en az 2500 yıl önce yazılı dil var olduğu ve büyük kentler kurulmuş olduğu halde, yüzyılımızın öğrenim yaşamında neden ısrarla Yunan Uygarlığı en önemli uygarlık olarak geçmektedir?⁸⁸ Diye sorar. Günümüzde yaygın inanış gören tek tanrılı dinlerin erkeği yücelten dinler ol-

⁸⁷Irigaray, s. 36.

⁸⁸ M, Stone, **Tanrılar Kadıncık**, Payel yayınları, İstanbul, 2000, s. 27.

ması ve erkek egemen sistemin gücü elinde bulundurmak ve kaybetmek istememe olgusunun Antik Yunan'dan miras kalması belki bir cevap olarak görülebilir.

Yunan öncesi büyük kentlerin saraylardaki soy zincirlerini incelemiş olan Butterworth, soyların adlarını ve dönüşümlerini tablolarla göstererek bunların küçük uluslar olup çoğunun anayanlı olduğunu kanıtlamıştır. Yunan ve Ege toplumlarında anayanlılık çok yaygın ve soylarda çoğunlukla anayanlıydı. Babayanlı soylar şiddet kullanarak kendi geleneklerini dayatmışlardı. Klana bağımlılığa son verilerek soyun anneden değil babayanlı olarak devam ettirilmesini Eski Yunanistan'ın en büyük devrimi olarak değerlendirir.⁸⁹

Aiskhylos'un *Orestes* üçlemesinde, Yunan'da ataerkiye geçiş yoğun olarak tartışılır ve kadın adaletinin nasıl baypas edildiğini örneklerle, tanrı ve tanrıçalar üzerinden anlatılır. Kadın-anne haklarının savunucusu Erinyeslerin nasıl ataerki krallığın kent savunucularına dönüştüğü sahnelenir. Erinyesler, anne katili Orestes'i savundukları için Olymposlulara, Delphoi Apollon Tapınağından isyan ederler. "İşte yeni tanrıların her yerde ve hep yaptıkları! Adaletle tümüyle hükmediyorlar. Tahtları baştan ayağa kanlı! Omphalos taşının da kan damlıyor her yanından, akıl almaz suçlarla lekeli."⁹⁰ Olymposluların kanlı suçlarla var olan adaleti çiğneyerek iktidarı ele geçirdiklerini anlıyoruz. Apollon tanrısallık adaleti çiğnemekle suçlanıyor. "Yok sayıyor eski güçleri. En eski anlaşmaları yırtıp attı. Kaldırdı ortadan eski tanrıçaların kader paylarını."⁹¹ Orestes ve Elektra babalarının mezarı başında annelerinden öç almanın hesaplarını yaparken, babaları tarafından kurban edilen kız kardeşleri İphigeneia'yı hiç hatırlamazlar. Kral babalarının sırf baba olduğu için yeni yasalara göre haksızca öldürüldüğünü ve öcünü almaları gerektiğini söylerken, anaerki yasalar görmezlikten gelinir. Ama yine de kendilerine yardım etmesi için Gaia ve Persephone'ye yakarırılar.⁹² Sadece tragedya değil başka eserlerde de kadının, tanrıçanın önemi istemeden de olsa aşikar edilir.

⁸⁹ E. A. S. Butterworth, *Some Traces of the Pre-Olympian World in Greek Literature and Myth*, Walter de Gruyter & Co, Berlin, 1966, s. 6-60.

⁹⁰ Aiskhylos, *Eumenidler*, 162-167

⁹¹ Aiskhylos, *Eumenidler*, 171-173

⁹² Aiskhylos, *Adak Sunucular*, 489-490

Tanruların doğuşuna ilişkin en kapsamlı bilgiyi Hesiodos'un eserlerinden öğreniriz. Orada da asıl güç ve başlangıç, yaratan ve doğuran kadındır.

Kaos'tu hepsinden önce var olan,

Sonra geniş göğüslü Gaia, Ana toprak,

*Sürekli, sağlam tabanı bütün ölümsüzlerin.*⁹³

Kaos'un somut bir varlığı yoktur fakat Gaia'nın dişil oluşu, ana olarak sıfatlanması ve bütün varlıkların ilk somut sebebi olarak gösterilmesi ilk insan topluluklarında kadının yaratıcı ve gizemli bir varlık olarak yüceltilmesi savını da desteklemektedir. Tam da bu noktada yüzyılların tarih yazımının büyük handikabı da belirir: uygarlığın erken dönemlerinde kadını bir erk sahibi olmaktan çok ailenin yaşamı ve toplumun devamlılığında merkezi bir konuma sahip olduğu kabul edilir. Fakat o dönem ilkel bir dönem olarak adlandırılır ve henüz soyut düşünme mevcut değildir. Soyut düşünme ise ancak erkeğin erki ele geçirmesi ve göge çekilmesiyle başlar. Göge karışmış belirsiz bir tanrıya dair her şey artık muğlaktır ve sınırsız kurguya açıktır.

Yunan dini ve mitolojisinde iyiye, doğruya, adalete, güzele ilişkin kavramların çoğu tanrıçalar ile ilişkilidir ve bu kavramlar dişil figürlerle karşılanır, deniz dişidir, adalet dişidir, güzellik dişidir, aşk dişidir, varlık dişildir, varoluş dişildir, var eden dişidir. "Her şeyden önce ve herkesten önce Toprak Ana Gaia vardır."⁹⁴ Yunan mitolojisinde tanrı ve tanrıçalara ilişkin en geniş panoramayı Hesiodos sunar. Dolayısıyla Hesiodos'un nasıl bir motivasyonla tanrıçaları ele aldığı konumuz açısından önemlidir. Hesiodos'un kadına bakışı günümüz insanın çoğunluğunun bakışından farklı değildir. Azra Erhat Hesiodos'un eserlerine yazdığı önsözde onu Homeros'la kıyaslar;

Yontulmamış bir öykünmeydi Hesiodos'un ki, bir köylü yapıtı, taşra yazınına bir örnek. Ozanların ozanı Homeros'tan aldığı biçimleri Hesiodos başka özler, içeriklerle doldurmuştu gerçi, destan dili ve ölçüleriyle destandan ayrı bir tür yaratmış, öğretici denilecek yeni bir türe çığır açmıştı ama ışığı doğudan

⁹³ Hesiodos, **Theog**, 116-118

⁹⁴ Hesiodos, **theog**, 25.

*alan bu şiir bugüne dek geçerli sanıların kanıların tam tersine Yunanistan'ın üstünlüğünü değil, gericiliğini iyi yansıtıyor, açığa vuruyordu*⁹⁵

Hesiodos'un dili edebi olarak Homeros kadar akıcı ve edebi olmayabilir. Evet öğreticidir, taşra yazınıdır, fakat taşra saflığıyla her ne kadar kadını küçümser ve köle gibi görse de eserinde anatanrıça ve anaerkinin gücüne ilişkin belki farkında olmadan Homeros'tan daha güçlü veriler sunar. Şüphesiz ki Homeros ve Hesiodos'un işlediği konular ve yazın tarzları farklıdır fakat Homeros Yunan mitosunda önemli birçok tanrıçayı ya çok sönük bir bağlamla ele alır ya da adını bile anmaz. Çoğunlukla ataerkil, Akha taraftarı tanrı ve tanrıçaları, kahramanları över. Hesiodos kadını şeytanlaştırarak Pandora şahsında yeniden kursa da bir dönemlerin önemli dişil figürlerinin de hakkını teslim eder. Oysa Homeros Akha'ların zaferini muştulamaya odaklanmıştı. Hatta Bonnard özellikle bu ozanlara binaen Yunan şiirinde, genel olarak bir kadın düşmanlığı damarı olduğunu söyler.⁹⁶ Tam da erkeğin dillendirdiği bu düşmanlığın büyüklüğü, kadının toplumdaki yaygın gücünün büyüklüğüyle doğru orantılıdır. Toplumdaki emeği ve yaratıcılığıyla varolan kadının özne olmak gibi bir problemi yoktur, oysa erkeğin o zaman için en büyük amacı kadın karşısında özne olma çabasıdır.

Bachofen anaerkiyi ele alırken Yunan söylencelerine büyük önem verir. "İlk Yunan kavimleri arasında anaerkinin başat konumunu göz önüne alırsak, bu dizgenin söylenceye de yansımış olmasını bekleyebiliriz."⁹⁷ Antik kaynaklarda Yunan anaerkisine dair en açık bilgiyi ise Herodotos Lykialı'ları anlatırken verir. Fakat bu bilgiyi taraflı olarak, sınır koyarak verir.

*Bir âdetleri vardır ki, başka hiçbir ulusta rastlanmaz, babalarının değil analarının adını alırlar; bir Lykialı öbürüne, kimlerdensin diye sorsa, kendi adından sonra anasının adını ve onun soyadını söyler. Eğer bir kadın yurttaş, bir kölenin çatısı altında yaşıyorsa, yasalar çocukları özgür sayar; tersine isterse yurdun en önde giden kişisi bile olsa, bir erkek, yabancı bir kadınla ya da köle bir kadınla yaşıyorsa çocukları yurttaşlık haklarından yoksun kalır.*⁹⁸

⁹⁵ A. Erhat, **Hesiodos Eseri ve Kaynakları**, s. 1.

⁹⁶ Bonnard, s. 164.

⁹⁷ Bachofen, s.100.

⁹⁸ Herodotos. **Tarih (Historiai)**, Alfa yayınları, İstanbul, 2007, I. 173.

“Bir adetleri vardık ki, başka hiçbir ulusta rastlanmaz” demek en açık haliyle sınır koymaktır ve tarafını aşıkarmektir. Cümleyi farklı okursak, diğer bütün uluslar babalarının adını alır yani babasoyludur, demek ister. Herodotos’un bu sınırlaması isteğin düşünceye ağır gelmesidir. Herodotos, yaşadığı zamanın Yunanlısının inanma eğiliminde olduğu şeyi yansıtmaktadır.⁹⁹ Anaerkinin Yunan’da var olduğuna fakat ne uzamsal ne de zamansal olarak bir kentle sınırlanamayacağı, insanlık tarihinde kültürel etkileşimin mutlak varlığına dayanılarak, rahatlıkla söylenebilir. Troya savaşına dair bilgi aktaran eserlerde Akhalar Lykya’lılara karşı savaştıklarını söylerler. Orestes babasının mezarı başında, onun Troya’da Likyalıların mızraklarıyla ölmüş olmasını diler.¹⁰⁰ Troya savaşı bir yönüyle iki cinsin çatışmasıdır. Herodotos’un aktardığı bilgi de sınır koyma ihtiyacı duyması da bunu imler.

İlk materyalist filozoflardan biri olan Empedokles evrenin ve insanın ilk oluşumunda Aphrodite’yi bir etken, bir özne olarak görür: *ögeler (bedenin kısımları), ki Aphrodite yorulmaz gözleri yarattı bunlardan, sevginin tırnaklarıyla birleşmeyi sağlamış olan Aphrodite.*¹⁰¹ Geçmişe dair bir özlem gibi okunabilecek bir başka fragmanında ise Empedokles anaerkil bir dönemi betimler gibidir.

*Onlarda (Altın Çağ’ın insanları) ne savaş tanrısı vardı ne de göğüs göğüse vuruşma ne kral Zeus ne Kronos ne de Poseidon, yalnız sevgiydi kraliçe olan. El etek öperek, çeşitli armağanlar hayvan resimleri ve güzel kokulu merhemler sunarak, mürver çiçekleri ile kokulu günlükler adayarak çalışıyorlardı onu şenlendirmeye, bağış diye sapsarı balı döküyorlardı yere. Kirlenmiyordu orada tüyler ürpertici boğa kanıyla hiçbir sunak, çünkü cürümlerin en büyüğü sayılıyordu o zamanlar başka bir varlığın canını elinden almak ve soylu organlarını çiğneyip yutmak.*¹⁰²

Empedokles bu fragmanında geçmişe dair bir ütopya betimler ve orada ne savaş ne de erkek tanrılar (Olymposlular da dahil) vardır. Sevginin hakim olduğunu söyler ve onu da kraliçe olarak imler. Kanlı kurbanlardan çok bitkisel sunular ve kokulu merhemler doğayla barışık kadını, toplayıcı ve anaerkil toplulukları betimler.

⁹⁹ Thomson, s. 135.

¹⁰⁰ Aiskhylos, **Adak sunucular**, 346-348

¹⁰¹ W. Capelle, **Sokrates’ten Önce Felsefe**, (Empedokles. Fr. 86-87), s.160.

¹⁰² Capelle, (Empedokles. Fr. 128.), s. 182

Kanlı kurbanlar ve savaşların erkek iktidar, erkek kral ve erkek hırsının ürünü olduğunu ve bu günahın sorumluluğuna büyük tanrı Zeus'u bile kral olarak dahil ederek cesurca gerçeği deşmekte, fikrini özgürce söylemektedir filozof. Bir de Ozan Hesiodos vardır, altın çağın insanlarını anlatan. Bakalım krala hiç laf kondurabiliyor mu: “Olympos'ta oturan ölümsüzler yarattı ölümlü insanların ilk soyunu, altından. O zamanlar Kronos'un gökleri tuttuğu zamanlardı, tanrılar gibi yaşıyordu insanlar kaygısız, rahat, acısız, dertsiz.”¹⁰³ Hesiodos toprağa bağlı, feodal bir çiftçidir. Bu eserinde de kardeşi Perses'e çiftçilikle ilgili öğütler verir. Böyle kaygılarla yaşayan birinin tanrı, kral ya da düzenin aksine bir şey söylemesi beklenemez. Kuşkusuz Hesiodos dönemin sosyo-ekonomik yapısı, kültürü, inancı ve hatta anaerkil figürleri hakkında bize engin bilgiler sunmaktadır, fakat Altın Çağ'ın anaerkil bir çağ olduğunu ancak Empedokles gibi özgür düşünen filozof dillendirir.

Troya önlerinde savaşın kızıştığı bir sırada Hektor Paris'in odasına gider ve onu savaşa katılması için azarlar, Helene'de kendini suçlayarak konuşmaya katılır ve en son ifadesi “Zeus verdi bize bu acı kaderi, bizden sonraki insanlar okuyacak, anlayacak bizi destan gibi”¹⁰⁴, eserin Homeros'tan çok sonra masa başında yazının geliştiği bir dönemde yazıldığı ihtimalini güçlendirmektedir. Homeros'tan kaç yüzyıl önce yaşanmış destanın bir karakterinin “insanlar okuyacak bizi” demesi onu destanın dışına çıkarır. Yani destan sonradan derlenmiş taraflı bir eserdir. Dolayısıyla ataerkil form, gelenek ve karakterlerin öne çıkarılması da tahmin edilemeyecek bir sonuç değildir.

Anaerkinin varlığını daha çok Yunan söylencelerine dayandırarak kuran Bachofen'e, söylencelerin dönemin somut yaşamıyla örtüşmediği eleştirisi getirilir. Bu eleştirilerin cevabını da dönem filozofu Aristoteles'in Poetika'sında buluruz. Ozana dair değerlendirmesi ozanın olay ya da duruma ilişkin tavrının kaynağı ve ozanın anlattığı şeyin genel bir bilgi değeri taşıması açısından önemli bir veri ve bu alana dair ciddi bir değerlendirme sunar:

Ozanın ödevi, gerçekten olan şeyi değil, tersine, olabilir olan şeyi, yani olasılık ya da zorunluluk yasalarına göre olanaklı olanı anlatmaktır. Tarih ya-

¹⁰³Hesiodos, **İşler ve Günler**, -110-115

¹⁰⁴ Homeros, **İlyada**, VI. 353-359

*zarı ve ozan, biri düzyazı, öteki nazım yazdığı için birbirlerinden ayrılmazlar. Ayrılık daha çok şu noktada bulunur: Tarihçi daha çok gerçekten olan'ı, ozansa olabilir olan'ı anlatır. Bunun için şiir, tarih yapıtına oranla daha felsefi olduğu gibi, daha üstün olarak da değerlendirilebilir. Çünkü şiir, daha çok genel olanı, tarihse tek olanı anlatır.*¹⁰⁵

Collingwood'un da tarih ve ozanın aktardıklarına dair görüşü Aristoteles'e paraleldir. "Tarih Deneysel olgulardan bir koleksiyondur yalnızca, oysa şiir bu olgulardan Tümel bir yargı çıkarır."¹⁰⁶ Sözlü gelenekten yazıya aktarılan Homeros, Hesiodos ve dönemin benzer eserleri, hatta yüzyıllar sonra yazılan tragedyalar da aynı kaynaklardan beslenmektedirler. Sözlü gelenek halkın öz kültüründen süzülerek aktarılan gerçeğe değgin yaşamışlıklardır. Bu yüzden dönemin sosyal, kültürel, ekonomik yaşamına dair daha özgün ve gerçeğe daha yakın veriler sunar. Anaerkinin izini sürerken en önemli kaynaklardan biri olarak söylencelerin tercih edilmesi de bu sebeptedir.

3.1 YUNAN PANTHEONUNDA ÖNEMLİ TANRIÇALAR

Tanrı ve tanrıçaların erken formları, birçok işlev ve özellik yüklendikleri için daha önemliydi. Kabilelerin birleşmesi sonucu ve edebiyatın etkisiyle aynı yerde birden çok yerel tanrı belirdi. Eğer birlikte kalacaklarsa fonksiyon ve atribülerini paylaşmaları gerekirdi, bu durum da beraberinde iş bölümünü getiriyordu.¹⁰⁷ İlk kentler ve toplumdaki iş bölümü ya da belli bir alanda uzmanlaşma birbirleriyle paralel yürüyen süreçlerdir. Yunan'da polisin gelişimiyle merkezi krallıktan bahsedilmeye başlanır. Dolayısıyla baba-tanrı Zeus'un krallığı kentin krallığıdır. Kentin yönetimi tanrılar arasında paylaşılır. Kentle birlikte değişen tanrının işlevi, din konusunun, tamamen antropolojik bir mesele olduğunu gösterir. Değişen toplumsal ya da ekonomik yapı inanışı da etkiler. Tanrıçanın ataerki Yunan kentlerinde nasıl bir dönüşüm geçirdiği Yunan mitolojisinin en popüler konuları olmuştur. Çünkü tanrıçaya

¹⁰⁵ Aristoteles, **Poetika**, Can Yayınları, İstanbul, 2007, -1451b.

¹⁰⁶ R. G. Collingwood, **Tarih Tasarımı**, Doğubatı Yayınları, 2010, s. 63.

¹⁰⁷ Harrison, s. 308.

yüklenen yeni kimlik ve işlev ısrarla dayatılmak istenir ve sürekli vurgulanır. Bu çaba tanrıçanın toplum nezdindeki kabulü ve gücünün de bir bakıma itirafı olur.

Bütün tanrıçaların tanıtımı ve doğuş efsaneleri için iki temel başvuru kaynağımız, Homeros ve Hesiodos'un eserleridir. Her iki ozanın da eserleri ataerkil haki-miyetin oturtulmaya ve pekiştirilmeye çalışıldığı bir dönemde yazıya geçirilmişlerdir. Neden pekiştirildiği bir dönem diyoruz, çünkü yukarda bahsedildiği üzere daha Sümer mitolojisinden itibaren bu sürecin işlemeye başladığını anlıyoruz. Fakat o dönem soy hala ana yanlı iken Yunan'da artık neredeyse Hesiodos'un, Zeus'un evlenmelerini anlattığı bölümde, Zeus bütün dünyayı dölleyen erkek tanrıdır. Tanrıların ve insanların babası olmaktadır.

Dolayısıyla kadını ne kadar yerseler de tanrıçanın yaygın ve köklü etkisini yadsıyamamaktadırlar. George Thomson Yunan tanrılar dünyasını dönem krallığına benzetir.¹⁰⁸ Şayet Zeus kral ise Demeter kimdir? Diye sormak gerek. Bu kodlar üzerinden tanrıçaların varlığını ele alırsak, yazıya alınmış Yunan kültürünün yoğun anaerkil izler taşıdığı ve dönem insanının hala adalet ananın hatırasını zihinlerinde taşıdıkları anlaşılmaktadır. Şüphesiz her dişil figür anaerkiye dair bulgular sunar. Fakat bizim konumuz açısından önemli olanlar geçiş mitoslarında yer tutan figürlerdir. Burada ele aldığımız tanrıçalar özellikle ataerkiye geçişe dair kurulan mitoslarda önemli yer tutmalarıdır. Aynı zamanda bu geçiş mitoslarındaki rolleri ve geçişin bu tanrıçalar üzerinden kurulması, anaerkinin de önemli temsilcileri olduklarını göstermektedir. Dolayısıyla ele aldığımız her tanrıçanın soyun anne üzerinden devamının babaya geçişine dair mitoslarda önemli birer özne oldukları ve erkek iktidar tarafından hak gaspına uğradıkları görülmektedir. Hatta bu durumu yaşayan her tanrıçanın yaşamış olduklarını, o dönem için sahip olduğu önemin de kanıtı olarak kabul etmek gerekir.

¹⁰⁸ Thomson, s.43.

3.1.1 Aphrodite

Aphrodite aşk, cazibe, şehvet ve sadakatsizlikle tanımlanır. O, bilgelik, onur ve sevimlilikle sıfatlanan Athena'nın tam zıttıdır. O ailenin, evin ve kentin metresi olarak görülür. Yunan pantheonuna Kıbrıs'tan gelmiş olsa da Kökeni Batı Asya'ya dayandırılan tanrıçadır, özellikle İştar ve Astarte'ye benzer. Kişiliği, adı ve fonksiyonuyla Hellen kültüne yabancı bir tanrıçadır.¹⁰⁹ Herodotos Arapların bazı adetlerini anlatırken Aphrodite'yi Ourania diye anar. Arapların yeminlerine sadık olduklarını, yemin ederken Dionysos ve Ourania isimlerini andıklarını ve sadece Dionysos ve Ourania'yı bildiklerini aktarır.¹¹⁰ Pausanias Aphrodite Ourania'ya ilk tapımın Asurlularda olduğunu daha sonra Kıbrıs'ta Paphos kenti ve Fenikelilerde ardından Fenikeliler aracılığıyla Kythera'ya taşındığını anlatır.¹¹¹ Tanrıçanın Ourania sıfatı hem gök tanrı Ouranos'un kızı olması hem de gök bilimine isim veren bir Mousa'nın adından esinlenmiş olsada temelde kökünü Orta Doğu'da yaygın bulunan göklerin hakimesi tanrıçalar; İnanna, İştar ve Astarte gibi tanrıçalara borçludur.¹¹² Tanrıçanın bir başka yaygın tasviri ise Aphrodite Pandemos'tur. Özellikle Praksiteles'ten sonra cinsel aşk, şehveti ve tahrik edici kadın güzelliğini temsil eden betimleri yaygın olarak kullanılır. Ege kıyılarındaki birçok kentte farklı sıfatlarla tapım gören tanrıça 'Androphonos: insanları öldüren' sıfatıyla Persephone'ye, 'Melaina: karanlık' sıfatıyla Erinyslere yaklaşıp kadar çeşitlilikte tapım görür.¹¹³ Tanrıçanın her iki tipinde de öne çıkan yönü aşk ve cinselliğe ilişkin iradeyi temsil etmesidir. O, ataerkinin kalıcı evliliğini asla kabul etmeyen özgür bir Nympha'dır. O evlilikten çok aşkla ilgili olduğu halde Olympos'a kabul edildikten sonra bir kocaya bağlamak gibi bir aptallık yapılmıştır.¹¹⁴

¹⁰⁹ E. O. James, **Cult-Of-The-Mother-Goddess**, Thames and Hudson, London, 1959, s.147.

¹¹⁰ Herodotos, III. 8.

¹¹¹ Pausanias, I. 14. 7.

¹¹² Yörük, s. 27.

¹¹³ Yörük, s. 29-34.

¹¹⁴ Harrison. J. E. 1908 s. 307.

Aphrodite’yi bir yeryüzü tanrıçası olarak sunmak belki acelecilik olur. Fakat kültürdeki temel özellikler ve karakteri ‘vahşi hayvanlar hakimesi’ ile benzerlik gösterir. Özellikle güvercin ve keçi gibi doğurgan hayvanların ona ait olması bunu pekiştirir.¹¹⁵ Artemis’in de özellikle Homeros’ta güzelliğiyle anıldığını görmüştük. O da bu yanıyla Aphrodite’ye yaklaşır. Bu durum tanrıçaların ortak bir genel kökeni olduğuna, yani ortak bir anaya işaret eder ve anaerkinin köklerinin, kültür tarihi kadar derinlere uzandığını gösterir. Pompei’de bulunmuş M.Ö. 4.-5. Yüzyıllara tarihlenen bir mermer kabartmada tanrıça Demeter’le kesişir. **(Resim 4)** Demeter’e benzer biçimde yere oturmuş bir tanrıça, hakimiyet esasını bir kraliçe gibi elinde tutmaktadır. Karşısında kendisinden daha küçük betimlenmiş figürler, yanlarında getirdikleri koyun ve güvercini ona sunmaktadırlar. Bu hayvanlar Aphrodite’nin sembolleridir.¹¹⁶

Resim 4: Mermer kabartma relief. M.Ö. 5.-4. Yy. Pompei.

Tanrıçanın Doğuş efsanelerini incelersek, buna ilişkin Homeros ve Hesiodos’ta iki ayrı hikaye anlatılır. Hesiodos’taki anlatımda Uranos, Gaia’nın çocuklarını doğurmasını engelliyordu, Gaia oğlu Kronos’la anlaşarak Uranos’a bir tuzak kurdu-

¹¹⁵ Harrison. J. E. 1908. S: 308.

¹¹⁶ Harrison. J. E. 1908. S: 309.

lar, gece Uranos gelip Gaia'yı sardığı zaman Kronos elinde bir tırpanla babasını hayalarını kesip fırlatır.¹¹⁷ Atılan hayalar denize düşer ve köpüren denizden Aphrodite doğar fakat Aphrodite Kythera'ya sadece uğrar karaya ancak denizle çevrili Kıbrıs'ta çıkar.

*Ak çeliğin kestiği hayalara gelince,
Dalgalı denize atar atmaz onları
Gittiler engine doğru uzun zaman.
Ak köpükler çıkıyordu tanrısız uzuvdan:
Bir kız türeyiverdi bu ak köpükten.
Önce kutsal Kythera'ya uğradı bu kız
Oradan da denizle çevrili Kıbrıs'a gitti
Orda karaya çıktı güzeller güzeli tanrıça,
Yürüdükçe yeşil çimenler fışkırtıyordu
Narin ayaklarının bastığı yerden.
Aphrodite dediler ona tanrılar ve insanlar
Bir köpükten doğmuş olduğu için,
Güzel çelenkli Kytheralı da dediler ona
O adanın kıyılarına uğradığı için,
Kıbrıslı da derler orda sulardan çıktığı için,
Philomedeia da derler hayalardan türedi diye.¹¹⁸*

Ludovisi Tahtındaki betimde (**Resim 5**) tanrıçanın denizden mi, topraktan mı, kutsal nehirden ya da banyodan mı çıktığı tam anlaşılmamaktadır. İki yanında onu kollarından yukarı taşıyan iki kadın giyinik ve karaya ayak basar biçimde durmaktadır. Dolayısıyla Aphrodite bu betimdeki doğuşu toprak ana olma kökenine dair bir betim olarak değerlendirilebilir.¹¹⁹ Tanrıçanın denizden doğuşu, kültürün Doğu'dan deniz yoluyla Yunan'a girdiği düşünüldüğünde anlamlı gelir, fakat Uranos'un fırlatılan hayaları kaynak gösterilerek denizden doğuşu, Olympos tanrılarının hakimiyetinde kurulan bir efsanedir. Çünkü denizden doğuşu ilk kez Theogona'da işlenir, oysa

¹¹⁷ Hesiodos, **Theogonia**, -155-190.

¹¹⁸ Hesiodos, **Theogonia**, -188-200.

¹¹⁹ Harrison, s. 312.

tanrıçanın kökeni Doğuda Tanrıça İştar'a kadar uzanırken Hesiodos'un aktardığı doğuş efsanesi de Hurrilerden alınmış Kumarbi efsanesiyle¹²⁰ benzer formlar taşır. Bu efsanenin Tanrıçayı Demeter'e yaklaşan toprakla ilişkisinden uzaklaştırma amacıyla olabileceği, tanrıça Athena'nın da doğuşu düşünüldüğünde, bir ihtimal olarak değerlendirmek mümkündür.

Resim 5: Aphrodite'nin doğuşu. Ludovisi Tahtı'ndan Kabartma. Arkaik Dönem. Terme Müzesi, Roma.

Doğumun kaynağının kadın olduğunu düşünen erkek üremedeki rolünün henüz farkında olmadığı dönemlerde kadını yüceltip ona mistik yaratıcı bir rol yüklemiştir. Kadın bu rolünün farkında olduğu halde asla bunu karşı cinsi baskılama amacıyla kurnazca bir otorite ve erk unsuru olarak kullanmamıştır fakat erkek, üremedeki rolünün farkına varır varmaz bütün dünyayı dölediğini iddia eden mitoslar üretmeye başlamıştır. Hatta erkek, artık kadına da ihtiyaç duymaz yukardaki dizelerde anlatıldığı gibi hayalarından fişkıran sıvıdan insan ve tanrı soyları türetir. Hesiodos'un anlatımını daha erken mitolojilerden etkiler içerir. Hitit'lerde geçen Hurri'lerden alınmış Kumarbi efsanesiyle benzer formlar taşır. Kumarbi dokuz yıl hizmet ettiği efendisi Anu'ya saldırır. Anu göğsüne doğru kaçarken Kumarbi onu ayaklarından yakalar ve cinsel organını ısırır. Bu duruma Anu sevinir çünkü Kumarbi'nin içine tohumunu

¹²⁰ Bakınız, Dipnot. 100 ve 102.

akıtmıştır ve bu tohumdan birçok varlık doğacaktır.¹²¹ Bu benzerliğin önemi Tanrıça Aphrodite'nin Yunan ve çevre kültürler açısından ne kadar güçlü bir kökene sahip olduğunu gösterir. Bir erkekten doğmuş olsa da ilk kuşak tanrılardan oluşu önemlidir. Babası Uranos'u sadece Hesiodos'un anlatımından tanırız oysa tanrıçanın tapımı zamansal olarak yüzyılları ve uzamsal olarak ülke sınırlarını aşarak yayılır.

İlyada'da tanrıçanın tanıtımı ilginçtir, "Zeus'un kızı Aphrodite, Aineias'ın anası"¹²² doğduğu kuşak bile değişir, bu kısacık cümlede bile tanrıça babası ve oğlu üzerinden tanıtılır. Tanrıçadan çok önemli olan babası ve oğlunun kim olduğu ve ancak onlar üzerinden bilinip tanınabileceğidir. Aeneas bir ölümlü de olsa, önemli olan erkek olmasıdır. Soy artık baba üzerinden belirlenir ve oğula devredilecektir. Oğul babanın adını alacaktır. Ölümlü bir eş ve ondan oğul doğurmak dayatılarak tanrıçanın özgür yaşamına müdahale edilir. Tanrıça esasında bütün ölümlü ve ölümsüzlerdeki sevi gücünü elinde bulundurur. Bu gücüyle Zeus dahil bütün tanrıları istediği gibi manipüle etme gücüne sahiptir. Fakat ataerkil Yunan Pantheonunda Aprodite'de dönüşüme zorlanır. Homerik Hymnoslar'daki anlatıma göre tanrıçanın bu gücü kendisine karşı kullanılır. Dünyanın babası olma iddiasında olan Zeus bir tanrıça tarafından yönlendirilme durumuna tahammül edemez. Tanrıçanın, ölümsüzleri ölümlülerle birleştirdim diye övünmemesi için onu bir ölümlü olan Ankhises'e aşık eder. Ankhises'le birleşen tanrıça Troya soyunun devamını sağlayacak Aeneas'ı doğurur.¹²³ Tanrıça yıllar sonra Troyalı bir kahraman olan oğlunu korumak için savaşta kendini öne atarak yaralanır. Aphrodite'nin savaş alanında diğer tanrıçalardan bir farkı vardır. Bu fark oğlu Aeneas'ı kurtarma sahnesidir. Aphrodite'nin Aeneas'ı Diomedes'in saldırısından kurtarışı bir savaş taktiği ya da zafer hırsından çok bir annenin kendini feda ederek oğlunu kurtarma çabasıdır. Olympos çarkında biçim almaya direnen tanrıçaya savaşta ölümlüler tarafından yaralanmak bile müstahak görülür.

*Ak kollarını döktü oğlunun iki yanına,
Onu kargılardan korumak istiyordu,
Parlak giysisinin bol eteği ile örttü,*

¹²¹ Doç. Dr. Ali. M. Dinçol, **Anadolu Uygarlıkları I**, Görsel Yayınları, İstanbul, 1982. s.104.

¹²² Homeros, **İl**, V. 310.

¹²³ Homeros İlahileri. V.

*Çevik ayaklı bir Argoslu saplar da tuncu göğsüne
Canını aliverir, diye ödü kopuyordu.*¹²⁴

İlyada'da bu durum, ozanın bakışı ve hitap ettiği kesim açısından bir küçümseme olarak betimlenir fakat bu motifi işlemekten de kendini alamaz çünkü bu motifi de yüksek beğeni ve kabul gördüğü bir temel üzerinden doğar bu destan. Farklı katmanlarda değerlendirme yapmak gerekirse. İlyada'daki Aphrodite için yaralı tanrıça demek belki en doğru tabirdir. O ölümlüler tarafından savaş meydanından kovulur. Bir tanrıça ölümlüler tarafından nasıl yaralanır ve kovulur. Aphrodite ataerkiyi kabul etmediği ve anaerkinin savunucusu olduğu için Akhalı savaşçıların saldırısına uğrar ve yaralanır. Tanrıça, Aeneas'ı kurtarmaya çalışırken Diomedes'in saldırısına uğrar.

*Ama Diomedes de can alan kargısıyla
Kovalıyordu Kıbrıslı tanrıça Aphrodite'yi,
Biliyordu, güçsüz bir tanrıçaydı o,
İnsan savaşlarını yönetenlerden değildi,
Ne Athena'ydı ne de iller yıkan Enyo.
Kalabalıkta ardından koşup yetişince ona,
Ulu canlı Tydeus'un oğlu hız aldı,
Sivri kargısıyla atıldı öne,
Vurdu onu elinin ayasından.
Kargı giriverdi derinin içine,
Deldi Kharitlerin işlediği rubayı,
Aktı tanrıçanın avucundan tanrısız kan.*¹²⁵

Burada iki karşıt gücü belirgin bir şekilde gözlemlemekteyiz. Biri yaşamı güzelliği aşkı temsil eden, estetik bir üretimi imleyen Kharitler'in işlediği rubayı giymiş olan Aphrodite. Bir diğeri ise kaba güç, savaş, yıkım ve metal soğukluğunu temsil eden yayılmakta olan ataerkil dalganın temsili ya da askeri olan Diomedes'tir. Hatta Diomedes Aphrodite'yi iki tanrıça ile kıyaslar, Athena ve Enyo ikisi de eril zihniyeti temsil eder, ataerkil zihniyetin hakimiyetinde kurgulanmış mitosun özneleri ve babanın temsilcisi olarak hareket ederler.

¹²⁴Homer, *İl.* V. 313-315.

¹²⁵Homer, *İl.* V. 330-340.

Akhalar'dan yana olan hiçbir tanrı ya da tanrıçaya karşı insanlardan böyle bir saldırı gözlenmez. Muhtemelen kadınlığı en iyi temsil eden tanrıça olduğu için ölümlülerin bile hakaretine maruz kalması ona reva görülmektedir. Ozanın aktardığı ya da dönem hakimiyetinin kurguladığı efsane, ataerkil otoritenin gereğine sadık kalarak tanrıça da olsa savaş meydanında ölümlüler tarafından yaralanmasını kadınsılık ifadesiyle küçümser. Savaş meydanında başka tanrıçalar da vardır. Örneğin güçte ve akılda mutlak galip olarak sunulur Athena, çünkü o Zeus'un kafasından doğmuş ataerkiyi kabullenmiş bir tanrıçadır.

Gür naralı Diomedes gürlledi tam o sıra:

“Çekil Zeus'un kızı çekil savaştan,

Kadıncıkları baştan çıkarmak yetmez mi sana?

Bir daha karışırsan savaşa bundan böyle

Korkarım uzaktan ödün kopacak.”¹²⁶

Tanrıça sadece Akhalı kahramanların hakaretine maruz kalmaz. Akhalı Helene de benzer şekilde tanrıçaya hakaret eder. Aphrodite bir ihtiyarın kılığına girerek Helene'ye Paris'in yanına gitmesini söylediğinde, Helene tanrıçaya, “Paris'in yanına sen yerleş, ayrıl tanrıların arasından” diye çıkışır.¹²⁷

Aprodite'nin kökeni doğuya dayandırılır ve İnanna'ya kadar uzar. Tanrıça İnanna kendi kocasını yani kral olacak olanı kendi seçerken.¹²⁸ Homeros'ta Aphrodite total bir demirci olan Hephaistos ile evlidir. Bunun sembolik anlamı şudur; o artık demircinin örsünde Olympos Pantheon'una göre şekil alacaktır. Hephaistos ataerkil sistemin en güçlü temsilcisidir. Çünkü erkek ve kaba gücü en iyi temsilini Hephaistos'ta bulur. Ataerkil sistem gelişim ve gücünü madenin işlenmesinden alır. Bu maddendir ki aşk tanrıçası Aphrodite'nin aşkını özgürce yaşamasını mahkum edip bir kafeste sergiler. Özgür yaşayan bir zamanların kadını, karşısında kendini eksik gören total bir erkeğe esir edilir. Bu eksik varlık zihninde kurduğu dünyayı dayatarak yani kadını kafesleyerek kendini var eder. Kadın kafeste tutulduğu için erkek var olabilmiştir. Kadını esir alarak kendini var eden erkeğin hakimiyeti, kadının prangalarını

¹²⁶Homeros. **İl.** V. 345-350.

¹²⁷Homeros. **İl.** III. 398-413.

¹²⁸ S. Noah. Kramer, **Sümer Mitolojisi**, Kabalcı Yayınları, İstanbul, 2016, s. 88-94.

fark edip etmemesine bağlıdır. Aphrodite kadınların aşk ve cinselliği özgürce yaşadığı bir kültürün temsilcisi iken bu hikayede onun bu özgürlüğü suç olarak sunulur ve demircinin kafesinde sergilenir. Odysseia’da Hephaistos’un Aphrodite ve Ares’i sevişirken yakaladığı sahnede Hephaistos Olymposlulara yakarır ve tanrılar toplanır. “Böyle dedi tanrılar toplandı tunç evin önünde, yeri sarsan Poseidon da geldi, koşucu Hermeias da ok atan kral Apollon da geldi ama bütün dişil tanrıçalar utandı, evde kaldı.”¹²⁹ Tanrıçaların bu durumu izlemesi bile ayıplanır. Günümüz ataerkil toplumlarındaki kadının halinden çokta farklı değildir. Onlar evde kalmaya mahkum ve birçok politik ve cinsi özgürlükten yoksundurlar.

Sümer’de İnanna yerin ve göğün tanrıçası iken, Aphrodite’nin en çok öne çıkarılan yönü baştan çıkarıcılığı ve cinsellikle ilgili yönüdür. Gök tanrıçası olarak temsil edilen ve şimşeklerle betimlenen İnanna’nın gücü Aphrodite’de yoktur. Şimşekler artık Zeus’un elindedir. Ve savaş meydanında bir Akhalı kahraman tarafından yaralandıktan sonra nispet eder gibi Zeus Aphrodite’ye öğüt verir. “Cenk işleri sana göre değil, yavrum, sen evliliğin gönül açan işlerine ver kendini, çevik Ares’le Athena uğraşacak savaşla.”¹³⁰ Kısaca Zeus şunu demek ister, sen artık savaşamazsın, ancak benim yarattığım kadın savaşabilir, o da Tanrıça Athena’dır.

Pindaros’ta ise tanrıça Ares’in eşi olarak anılır. “Aphrodita’nın tunç arabalı kocası”¹³¹ Tanrıçanın yaşamına dair anlatımdaki bu farklılıklar ve ataerkil mitosun ona bir koca bulma çabası da tanrıçanın ne kadar özgür olduğu ve hatta özgür yaşayan bir toplumun yarattığı bir tanrıça olduğunu gösterir.

Homeros’ta Aphrodite’nin Zeus’un kızı olarak verilmesi, artık erkek egemenliğinin dayatıldığı ve iktidarının pekiştirilmeye çalışıldığı bir dönemin kurgusudur. Troia Aprodite’nin son savaşı gibidir. O Akhalı savaşçı Diomedes tarafından yaralanması da yenileceğinin işaretidir. Söylenmek istenen şudur, Anadolu’yu savunan tanrıça artık bir Akhalı savaşçıya denk bile değildir, o yaralıdır. Troialı’ların gözünden değerlendirirsek. Paris Troia’nın yıkımına da sebep olsa tanrıça Aphrodite’ye olan inanç ve itibarından taviz vermez. O Aprodite’nin isteklerini yerine getirmek

¹²⁹ Homeros. **Odysseia**. VIII. 320-

¹³⁰ Homeros, **İl V**. 372-374

¹³¹ Pindaros, **Bütün Zafer Şarkıları**, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2015, Pythia IV. -88

zorunda olduğunu, dolayısıyla tanrının isteklerini yerine getirdiği için günahsız olduğunu düşünür. Anlatıcının isteği doğrultusunda biz Paris'i günahkar olarak okuruz.

Bachofen Asya ve Yunan tanrıçaları arasındaki farkı Aphrodite ve Hera üzerinden tartışır. "Asya ve Yunan dünyaları arasındaki ilk büyük çatışma Aphrodite'nin saray yosmalığıyla Hera'nın evlilik ilkesi arasındaki çatışma olarak gösterilmiştir; Troia savaşının nedeni evlilik yatağına saldırıdır."¹³² Evlilik ilkesi Yunan'a, yosmalık da Asya'ya özgü ise neden ilk hieros gamos (kutsal evlilik) sahnesini Hititler'den biliyoruz. Hatta daha erken dönemlerde İnanna ve Dumuzi evliliğini biliyoruz. Bütün evlilik seremonisini bir film şeridi gibi anlatan İnandık vazosu bu konunun güçlü bir somut belgesidir. (**Resim 6**) Bachofen'in yaşadığı dönemde şüphesiz arkeolojik veriler günümüzde olduğu kadar fazla değildi. Fakat Bachofen daha baştan taraflıdır çünkü Doğu'dan olan her şeyi düşünme yetisinden uzak görür ve hazcı toplumlar olarak değerlendirir.

Resim 6: İnandık vazosu M.Ö. 1600. Anadolu Medeniyetleri Müzesi. Ankara.

Roma imparatorluğu bir mitosa göre soyunu Troialı Aeneas'a dayandırır. Troialı kahraman Aeneas, Troia yıkıldıktan sonra babasını sırtına alarak kenti terk eder. Vergilius'ta nasılsa, Homeros'da da kadın, kahramanlık arayışına engeldir.

¹³²Bachofen, s. 128.

Epik yolculuk, kadınların zincirlerinden ve oyalamalarından kendisini kurtarmalıdır.¹³³ Bu yüzden Aeneas da babasını alarak yolculuğuna başlar. Böylece soyunun artık yenilen anadan değil babadan geçtiğini ve yeni bir soy geçişini kabul ettiğini belli etmektedir.

3.1.2- Demeter

Demeter toprakla, topraktan gelen ürünlerin bereketiyle ilişkilidir, özellikle buğdayı, tahılları simgeler, onun en önemli efsanesi mevsimlerle ilgilidir. Bu efsane daha çok Yunan coğrafyasının buğday üreten bölgelerinde itibar görmüştür. En çok tapıldığı yerler Eleusis ve Sicilya ovalarıdır, ama tapımına Girit'te, Trakya'da Peloponnesos'ta da rastlanır.¹³⁴ Mevsimlerden bahsettiğimiz zaman, yani mevsimlerin varlığı, birbirlerinden farkları ve düzenli döngüleri belli bir iklim kuşağı ve zamanda yaşanmaktadır. Yunanistan ve Anadolu hatta Akdeniz havzası bu iklim kuşağına dahildir. Bu düzenli döngünün zamanı neolitik çağdan çok önceye gitmez. Dolayısıyla Demeter'in varlığı da ekip biçme, mevsimlerin döngüsüne bağlı ve bu geleneklerle yaşıttır. Her ne kadar yukarıda sayılan yerler Demeter'in temel tapım yerleri olarak sayılsa da buğdayın kökeninin Mezopotamya ve Zagroslar olduğu bilinmektedir. Yunan Pantheonu'na giren birçok tanrı ve tanrıçanın isimleri değiştirilerek ya da farklı özellikler yüklenerek Yunan Pantheonuna dahil edilmişlerdir.

Farklı kültürlerde farklı isimlerle buğday ve bereketi simgeleyen tanrıçalar mevcuttur fakat Yunan'da Demeter adını alır. İsmin anlamına bakacak olursak. "Demeter adı, antik Yunanlılar tarafından Yüce Anne'yi belirtmek için kullanılan sözcüklerden biridir. Birçok kültür başlangıca ilişkin felsefelerinde Demeter figürüne yer verir."¹³⁵

Hamilton, Demeter ve Dionysos'u yeryüzünün iki büyük tanrıça ve tanrısı, insanın en iyi arkadaşları olarak diğer tanrılardan ayırır. Demeter Dionysos'tan daha

¹³³ Paglia, s. 115.

¹³⁴ Erhat, s. 85

¹³⁵ A. Cavarero, **Platon'a Rağmen Antik Felsefenin Feminist Bir Yeniden Yazımı**, Otonom yayınları, İstanbul, 2017, s:95

yaşlı muhtemelen buğdayın insan üretiminde daha erken bir ürün olmasındandır. Bereket, bolluk kavramlarının bir tanrıça ile özdeşleşmesi erken topluluklardan gelen iş bölümünden kaynaklı olmalıdır.¹³⁶ Thomson Demeter'in erken dönem yılanlı betimlerinden yola çıkarak Erinyslerin kişileşmiş biçimi olabileceğini Pausanias'dan şu aktarıma dayandırır. “Arkadia’da bu tanrıçaya Demeter Erinys adıyla tapınılmaktaydı”¹³⁷ *yılan ve kartal* bölümünde değindiğimiz gibi kadın toprakla ilişkilendiği ve yeniden doğuşu temsil ettiği için tanrıçaların yılanla ilişkilendirilmesi kuvvetle muhtemeldir.

Demeter, Hesiodos’un ‘Theogonia’ında 12 Olympos tanrıları arasında sayılır fakat sadece Olympos tanrılarının doğuşu ve Zeus’un birleşmeleri sayılırken birer kez anılır. “Rhea Kronos’un yatağına girince, şanlı evlatlar doğurdu ona: Hestia, Demeter, altın sandallı Hera”¹³⁸ Yine aynı eserde Hekate’nin doğuşuna neredeyse kırk dize ayrılmıştır. Bu durum eserin taraflı anlatımının örtemediği bazı gerçekleri ortaya çıkarır. Yeryüzü yaşamı için, aynı kültür ve coğrafyadan kalan hikayelerden anladığımız kadarıyla, büyük önem arz edilen bir tanrıçanın pek anılmaması taraflı bir anlatımın göstergesidir. Fakat Hesiodos’un “işler ve günler” adlı eserinde en çok adı geçen tanrılar dişil figürlerdir ve bunlardan biri de bereket tanrıçası Demeter'dir. Çünkü doğurmak, yaşatmak, çoğaltmak tanrıçanın işidir. Bundan da öte Hesiodos’un yaşadığı döneme kadar da kadın aile ya da topluluğun ekonomisi için hem toplama ve üretme hem de pay etme anlamında merkezi konumdaydı. Kadının bu konumu yer ve zaman açısından değişkenlik göstermekteydi, şimdi de göstermektedir. “Sevdir kendini başı çelenkli Demeter’e, ambarını dolduracak olan ulu tanrıçaya”.¹³⁹ “Yığsınlar Demeter’in kutsal buğdayını”.¹⁴⁰ “Atın harmana Demeter’in kutsal buğdayını”.¹⁴¹

¹³⁶ E. Hamilton, **Mitologya**, Varlık Yayınları, İstanbul, 1972, s. 28.

¹³⁷ Thomson, s:244.

¹³⁸ Hesiodos, **Theog.** 453-455

¹³⁹ Hesiodos. **İşler ve Günler**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1977, 300.

¹⁴⁰ Hesiodos. **İşler ve Günler**, 399.

¹⁴¹ Hesiodos. **İşler ve Günler**, 807.

Gibi ifadelerle Hesiodos, Theogonia’ında pek önem vermediği bereket tanrıçasının adını sıkça anmaktadır. Çünkü mesele ekip biçmek, toprağın verimi olunca halkta karşılık bulan tanrıçayı anmak zorunda kalmaktadır. Ki Hesiodos’un eseri “işler ve günler” de kardeşi Perses’e verdiği öğütlerden kadına bakışı ve nasıl bir kültürde yetiştiğini anlayabiliyoruz. Belki Hesiodos çiftçi olduğu için diye düşünebiliriz fakat tamamen Ataerkil bir zihin yapısına sahip olduğunu kardeşine verdiği bu öğütlerden anlaşılıyor; “Ha bir kadına, ha bir hırsıza.”¹⁴² “Bir evin olsun, bir karın, bir de öküzün. Karını parayla satın al ki gereğinde yürüsün öküzlerin ardından.”¹⁴³ Kadını köle gibi gördüğü bu tabirlerden anlaşılan Hesiodos nasıl oluyor da bir tanrıçanın adını bu kadar sık anmaktadır. Belki inanış ve günlük yaşamın ayrı olduğu düşünülebilir fakat Yunanların yaşamları ve söylencelerinin ne kadar içiçe olduğunu Thomson ve Bachofen’den alıntılarla açıklamıştık. Buna rağmen Hesiodos’un toprağın işlenmesi ve berekete ilişkin açıklamalarında tanrıça Demeter’i anması, tanrıçanın bu alandaki ağırlığının hala sürdüğü ve Triptolemos mitinin henüz oturtulamadığını göstermektedir. Hesiodos, özellikle bereket, ekim, üretim yani doğadan gelen verimlilikten bahsettiği yerlerde tanrıçayı daha çok anar.

Hesiodos’un yaşadığı dönemde yönetimler ataerkil iken anaerkinin izleri ve sembollerinin insanların zihinlerinde, günlük yaşamlarında ve ekonomilerinde önemli yer tutmakta olduğu, ana tanrıçanın halk nezdinde gördüğü itibar ve saygının göstergesi olarak değerlendirilebilir. Krallık her ne kadar ataerkil de olsa geleneğin taşıyıcısı olan halk ana tanrıçasını unutmamaktadır.

Homeros’un ‘İlyada’ eserinde ise sadece Zeus’u baştan çıkarmaya çalışan Hera’nın ona çapkınlıklarını hatırlattığı, yattığı kadınlar, tanrıçalar ve onlardan olan çocuklarını sıraladığı bölümde adı geçer, “ne güzel saçlı kraliçe Demeter’i sevdiğimde.”¹⁴⁴ Hatta Homeros için pek önemli bir tanrıça da değildir, çünkü savaşçı bir tanrıça değildir ya da tam anlamıyla ve bütün dişiliğiyle beliren bir tanrıçadır. Parmenides’in tanrıçalar dönemine dair yaptığı betimde¹⁴⁵ olduğu gibi üretim, adalet ve barı-

¹⁴² Hesiodos. **İşler ve Günler**, 375.

¹⁴³ Hesiodos. **İşler ve Günler**, 405.

¹⁴⁴ Homeros, **İl.** XIV. 325-330

¹⁴⁵ Capelle, s. 123.

şın hakim olduğu bir tanrıçalar döneminin tanrıçasıdır Demeter. Homeros'un efsaneleri ise savaş, kurnazlık, aldatma ve yıkım üzerine kuruludur. Tanrıça Demeter'e savaşın, dövüşün övüldüğü bir efsanede yer vermek pek kolay olmasa gerek. İlginç olan Odyseia'da da tanrıça sadece bir defa anılır fakat bir farkla, bu sefer onu anan bir tanrıçadır. Odysseus tanrıça Kallypso tarafından esir alınmıştır. Zeus, Odysseus'u serbest bırakması için Kallypso'ya elçi olarak Hermes'i gönderir. Hermes bu haberi ilettiğinde Kallypso isyan eder. Adeta prehistorik mağarasından, kendi öz gücüne dayanarak, tanrıçaların aşk yaşarken tanrılar tarafından uğradıkları haksızlığa isyan eder "Amma da kıskançsınız, tanrılar, yazık size!" diye başlar ve tanrıçaların erkeklerle yaşadıkları aşkta tanrılar tarafından nasıl cezalandırıldıklarını sıralar. Önce şafak tanrıçanın başına gelenleri anlatır, sonra Demeter'e gelir. "Güzel örgülü Demeter de gönül vermişti İasion'a, Sarmaş dolaş olmuştum ikisi sevgiyle, Yatmışlardı üç kez sürülmüş bir tarlada, ama Zeus ossaat aldıydı bu haberi, erkeği tepelediği göz kamaştıran yıldırımla. Çok görürsünüz şimdi de siz tanrılar benim ölümlü bir erkekle yatmamı"¹⁴⁶. Kallypso'nun isyanı günümüz modern dünyasının kadını için de farklı değildir, fakat Kallypso gibi dile getirebilecek kadar cesur kadınların olduğu da pek söylenemez. Diğer yandan tek tanrılı dinlerin tanrılarının kadın için buyurdıkları, Kallypso'nun dönemin tanrıları karşısında yaşadıklarından çok farklı değildir.

Louvre Müzesi'nden bir terrakota Demeter kabartmasında tanrıçanın Minos kökenine ilişkin izler okunur. Kabartmada yerden göğe yükselmekte olan Demeter'in baş hizasında duran iki elinde buğday başakları ve kollarından yukarı doğru süzülen yılanlar görülmektedir. **(Resim 7)** Pausanias Arkadia'da tanrıçanın Demeter Erinys sıfatıyla tapım gördüğünü aktarır.¹⁴⁷ Artemis ile nymphalar arasındaki ilişki gibi Demeter'le Erinysler arasında bir ilişki olabilir, muhtemelen Demeter Erinyslerin kişileşmiş bir biçimi olarak ortaya çıkmıştır.¹⁴⁸

¹⁴⁶ Homeros, **Od.** V. 125-130.

¹⁴⁷ Pausanias, 8. 25. 4.

¹⁴⁸ Thomson, s. 244.

Resim 7: Demeter'in Yükselişi, Terrakotta kabartma.

Yunan Klasik Dönem tragedyalarında Homeros ve Hesiodos'ta pek önem verilmeyen tanrı ve tanrıçaların daha önemli oldukları ve yerel inanışlarda kendilerine büyük saygı duyulduğu adaklar sunulduğu anlaşılmaktadır. Örneğin Euripides'in 'Yakarıcılar' adlı tragedyasında Tanrıça Demeter tragedyanın asıl tanrıçasıdır ve bütün olay ya da kadınların yakarışı Eleusis tapınağında geçer, hatta eser Demeter'e dualarla başlar

"Ey! Eleusia ülkesinin kurucusu Demeter

Ve tanrıçanın tapınaklarını gözeten rahipleri"¹⁴⁹

Avcılığın yaygın olduğu ilk tarım toplumlarında erkeğe nazaran kadınlar ev ekonomisinde önemli bir güce sahiptiler. Tarım kadınların elinde geliştiği için onlar için ekonomik bir üstünlük de sağladı. Sadece tarımla geçinen toplumlarda kadınların işledikleri tarlaya sahip olmaları onlara bir toplumsal ağırlık da sağlıyordu. Kadınların bu statüsünün kaynağını fark eden ataerkil kurumların asıl amaçlarından biri bu toprağı evlilik yoluyla ele geçirmek oldu. Yiyecek kaynaklarının arttığı gelişmiş tarım ve kır yaşantısında, avcı başka işlere de el atmakta serbest kalmasıyla beraber, başlarda kadınların elinde olan üretken emek tedrici olarak erkeklerin eline geçti.¹⁵⁰ Bu durumun tam temsilini Persephone'nin kaçırılışında izleriz, Zeus'un yardımıyla Hades tarafından Demeter'in kızı kaçırılır. Burada ilginç olan Zeus'un kendi kızının

¹⁴⁹ Euripides, **Yakarıcılar**, İş Bankası Yayınları, İstanbul, 2011, s. 1.

¹⁵⁰ Briffault, s. 204.

kaçırılışına yardımcı olmasıdır, bu durum bir cinse saldırının en bariz göstergelerinden biridir. Bu olayla beraber hem toprak üzerinde hem de kadın üzerinde hakimiyet birleştirilerek kadının elindeki güç gasp edilir. Cavarero için eril bir figür olarak yeraltı dünyasının kralı Hades, Demeter mitinde merkezi bir konumdadır. Fakat bu mitteki basit yapısal katman şudur. Anne yukarda ışıklar içinde, doğum ve yenilenmeyi temsil ederken. Aşağıda, yeraltında ise soğuk ve ölümün varlığı iki karşıt durumu, doğum ve ölüm, dişil ve eril kimliklerle temsillenir.¹⁵¹

Kronos'un babasının hayalarını keserek atması ve ondan fışkırıp toprağa karışan kanlardan doğan insanlar ve denizden doğan Aphrodite sahnesi erkeğin ukalaca insan doğumundaki rolünün farkında olduğunu sergilemesidir, adeta “üretme doğurma gücü bendedir artık” der gibidir. Bu sahnenin ikinci perdesini yani erkeğin otoritesini pekiştirmeye çalışmasını, Demeter'in kızı Persephone'nin kaçırılışında görürüz.

Demeter'in en önemli mitini ne Hesiodos ne de Homeros anlatır. Bu hikayeyi M.Ö 8. Yüzyıldan kalma bir Homerik hymnosta öğreniyoruz. Hikayenin daha başında tanrıçanın rızası alınmadan kızının Zeus'un izin vermesiyle Hades tarafından kaçırıldığı anlatılır. Kaçırılışını sadece Hekate duyar ve Helios'ta görür. Kızı yeraltına inmeden attığı son çığlığı anası Demeter duyar ve bütün yeryüzünde kızını aramaya başlar. Dokuz gün boyunca tanrıça yemez, içmez, yıkanmaz. Onuncu gün Hekate çıkar ve kızının kaçırılışını duyduğunu söyler. Birlikte Helios'a giderler. Helios tek sorumlunun Zeus olduğunu ve kızını Hades'e eş olsun diye onun verdiğini söyler. Demeter Zeus'a çok öfkelenir. Olympos'u terk eder yaşlı bir kadın kılığında Eleusis kentine gelir. Kentin kralının çocuğuna dadılık yapar. Çocuğu ölümsüz kılmak isterken annesi Metaneira'ya yakalanır ve artık kimliğini açıklamak zorunda kalır. Durumu öğrenen kral tanrıça için bir tapınak yapılmasını ister. Tapınak yapılır ve Demeter Olympos'tan ayrı burada yaşamaya başlar. Kızı için duyduğu kederle yeryüzü yaşamı da verimini yitirir. Toprak ürün vermez olur, kıtlık içinde bir yıl yaşanır. Bütün ölümlü ve ölümsüzler bu durumdan etkilenir. Zeus tanrıçayı ikna etmeleri için bütün Olymposluları gönderir yine de tanrıça kızını görmeden asla dönmeyeceğini söyler. Zeus çaresiz Hermes'i Persephone'yi geri getirmesi için Hades'e gönderir. Hades

¹⁵¹ Cavarero, s. 96.

kabul eder fakat Persephone'ye geri dönmesi için bir nar tanesi yedirir. Kızına kavuşan Demeter mutlu olur. Fakat kızının Hades'te nar yediğini öğrenince olacakları anlar. Kızı artık kış mevsimini yeraltında geçirecektir. Sonunda Demeter'in Olympos'a dönüşü için Zeus Rhea'yı göndermek zorunda kalır. Demeter geri döner ve toprak yeniden yeşermeye başlar.¹⁵² Demeter bu duruma karşı tavrıyla kendi başına tanrılar ve insanlar dünyasını etkileme gücüne sahip olduğunu gösterir. Demeter miti, kendi somut tekillikine göre, üretmeye ya da üretmemeye karar veren dişi bir öznel- liğin hakim bir figürünü gözler önüne serer.¹⁵³

Demeter'in önemi ve gücü, kızı Persephone'nin kaçırılış mitosunda ortaya çıkar. Kızının kaçırılışıyla yaşadığı keder, bütün yer ve gök yaşamını etkiler, ölümlü ve ölümsüzlerin yaşamı için kilit önemde bir figür olduğu görülür. Varlıkla yokluğun gücünü ve var etmekle yok etmenin iradesine sahip olduğunu kanıtlar. Cavarero Hades'in kaçırma eylemini doğum gizemine bir saldırı olarak değerlendirir. Persephone kaçırılmadan önce, anneye özgü bir güç olan üretme ya da üretmeme iradesi gizliydi. Bu olayla bu düzen altüst olmuştur. Demeter'in kızının kaçırılışına gösterdiği tepkiyle beraber tekrar üretebilme prosesini tümüyle durdurma gücü fark edilmiştir. Var olan her insanın geçmişinde anneden kaynaklı bir sonsuzluk yatar, çünkü doğum düzeninde bir süreklilik hakimdir. Geçmiş ve geleceğe dair sürekliliğin kaynağı dışılda yatar, o her bireyin dayandığı, anlam bulduğu somut bir biçimdir.¹⁵⁴

Demeter-Kore miti Yunan mitolojisinin insan yaşamına en çok dokunan efsanelerinden biridir. Doğuran, yaşam veren tanrıça-kadın ölümle terbiye edilmeye çalışılır. Eleusis törenlerinin içerde yapılan bölümüne sadece kadınlar katılır ve gizemleri hala erişilmiş değildir. Persephone kaçırılışından hemen önceki durum ve yere ilişkin annesine anlattığı sahne Minos duvar resimlerindeki safran toplayan kadınların betimlerini hatırlatır (**Resim 8**) ve birçok önemli tanrıçanın da adı sayılır. Leukippe, Phaino, Elektra, İanthe, Melite, Tykhe, Okyrhoe, Khryseis, İaneira, Akaste, Admete,

¹⁵² Homerik Hymnos, II. Demeter'e.

¹⁵³ Cavarero, s. 104.

¹⁵⁴ Cavarero, s. 99.

Rhodope, Pluto, Kalypso, Styks, Ourania, Galaksaura, Athena ve Artemis hep birlikte oynuyor ve çiğdemler, sümbüller, nergisler, süsenler, zambaklar toplamaktalar.¹⁵⁵

Resim 8: Duvar resimi. Thera- Xeste 3 evi, üst kat, safran toplayan kadınlar. Akrotiri.

Tam bu esnada karanlığın kapısı açılır, erkek çıkar ortaya ve kadınlain cennet gibi betimlenmiş yaşamlarını karartır. Kızı mahkum anneyi kederli kılar. Hades, neşe saçan pastoral yaşamın içine tam bir kabus gibi dalar ve kızı anasından ayırır. Demeter'in kederi kadınların kaderi olur. İlk bölümde örneklerini verdiğimiz anayerli evliliğin yerine artık atayerli evlilik ikame edilir. Fakat bu çirkin bir oyun ve tehditle sağlanır. Kız annesinden koparılır ve var eden anne sürekli yoklukla tehdit edilir. Yeryüzü yaşamının devamı uğruna, sunulan anlaşmaya anne razı gelir.

Bu hikayede kadının üretkenliği ve üretimdeki hakimiyeti anlaşılır. Bütün Olymposlular Demeter'i ikna etmek için seferber olmak zorunda kalırlar. Onun gücü, kadının gücünün sembolik temsilidir. Demeter'in bir kararıyla bütün yeryüzü yaşamı son bulabilir. Çünkü o yaşamın başlangıcının da sembolü olan büyük annedir. Cava-rero'da bu hikayeye dayanarak annenin üretimdeki gücüne vurgu yapar.

Aslında mit, annelik gücünün mutlak bir üretme ve üretmeme gücü olduğunu söyler; üretmek zorunda değildir ama zaten üretmiştir ve yeniden üre-

¹⁵⁵ Homeros İlahileri, II. 420-425.

tebilir. Çünkü o, rahminde insan varoluşunun geçmiş ve gelecek sonsuzluğunu taşıdığı gibi, “artık yok”ta dile getirilen, gelecek anlamdaki bir hiçliği de barındırır. Arkaik kültürlerin Yüce anne’ye atfettiği yaşamın dışı sırrı tam da burada yatar: üretmek sadece kadınlara özgü bir deneyimdir, fakat bu, kadınların yalnızca araç olarak hizmet ettiği kendiliğinden ya da zorunlu bir süreç değildir.¹⁵⁶

Mısır, Babil, Suriye, Phrigya ve Yunanlılar, Osiris, Adonis, Tammuz, Attis ve Dionysos tanrılarıyla bitki dünyasının ölümü ve yeniden canlanışını dinsel törenlerle temsil ederlerdi.¹⁵⁷ Kybele-Attis mitine ilişkin Pausanias iki versiyon anlatır. Birinde tanrıçanın bir rahibi olarak Lydya’da bu kültü yaymaya çalıştığı için öldürülür ve tanrıça onun yasını tutar. Bir diğer versiyonda ise Kybele Attis’e büyük bir tutkuyla bağlanmıştır, fakat Attis Pessinus kralının kızıyla evlenmeye zorlanır. Tanrıçayla aralarına bir yabancı girdiği için kendini hadım ederek öldürür ve sadakatsizliğinden dolayı bu ölümü hak ettiğini söyler.¹⁵⁸ Bu söylencede konumuz açısından önemli yanı tanrı ya da ölümlü erkek figürün tanrıçaya olan sadakatine binaen kendini cezalandırması, öldürmesi, feda etmesidir. Ölen bitkinin toprağa karışan tohumunu temsil eden erkek ölür. Kadın yeryüzünde kalıp bu süreçleri yönetip, doğuşu, yeniden canlanmayı temsil ederken bu durum Demeter ve Persephone mitiyle tersine çevrilir. Bu törenlerde kurban edilen ya da yılın belli bir dönemini yeraltında geçirmek zorunda kalan tanrı ya da ölümlü erkek bir figür iken, Yunan’da özellikle yeryüzü, bereket ve toprağın verimliliğiyle ilişkili olan Demeter’in kızı Kore olur. Kybele-Attis miti Anayerli evliliğin hakim olduğu bir dönemin ya da kültürün devamlılığıdır. Fakat Yunan’da kurban edilen tanrının yerini tanrıça alır. Sembolik olarak Kybele’nin oğlu Attis’in yerine kurban edilen Demeter’in kızı Persephone’dır. Kybele Attis mitinde tanrı Attis gönüllü olarak ölür fakat Persephone, Zeus’un izniyle ya da iş birliğiyle, karanlıklar prensi Hades tarafından zorla kaçırılır. Artık aileden koparılıp gönderilen dışarda evlenmek zorunda kalan kadın olur. Artık soy erkek üzerinden devam edecektir. Erkek toprağı nasıl özel mülkü olarak parsellemişse kadın merkezli toplumda-

¹⁵⁶ Cavarero, s. 103.

¹⁵⁷ Frazer, s. 268.

¹⁵⁸ Pausanias, 7.17.9-13

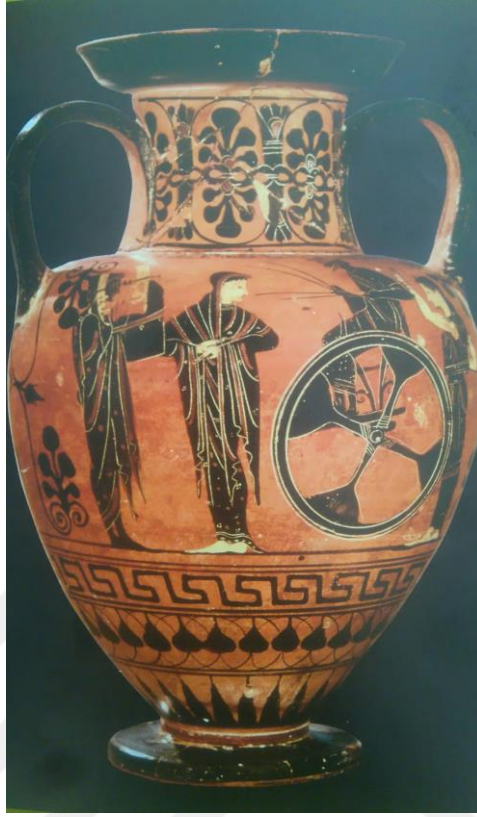
ki kadını da tıpkı toprağı böldüğü gibi kızı annesinden kopararak özel mülkiyetine alır.

Bu mitosun devamında Aynı zamanda Demeter Triptolemos'la bütün ekim sırlarını paylaşmaya zorlanır. Erkek kadının olan her şeyi ele geçirmeye çalışır. Adonis ve Attis mitoslarında ölen tanrıdır. Bu tanrı, tanrıçanın hem oğlu hem de sevgilisidir. Adonis yılın yarısını yeraltında geçirir, bir bakıma doğanın, bitkilerin ölüp, solup ilkbaharda yeniden doğmalarına denk gelir. Tanrının ölüm doğum törenlerini yöneten de uygulayan da kadınlardır.¹⁵⁹ Yani yaşamda ölüm doğum kararını kadın ya da tanrıça vermektedir. Bu mitosun konumuz açısından önemi Yunan mitolojisinde bu döngünün nasıl bir form aldığı ya da ataerkil Yunan kültürü tarafından nasıl dönüştürüldüğüdür. Kybele-Attis mitinde merkezde Kybele vardır Attis edilgen bir figürdür, yani tanrıçanın inayetine bağlı olarak yaşamdaki payı bellidir. Fakat Attis bu durumun farkında ve annenin adaletine güvenerek yani kendi iradesine dayanarak bu durumu yaşamaktadır. Yunanda bu mitosun karşılığı Demeter Persephone olmaktadır. Bu sefer iradesi dışında, zorla götürülen, kaçırılan annenin kızı, Persephone'dir. Bununla da yetinilmez Demeter, erkeğe ritüellerinin sırlarını ve gizemlerini de ifşa etmek zorunda bırakılır. Öğretir Triptolemos, Polyksenos, Diokler, Eumolpos ve Keleos'a ritüellerin nasıl yapılacağını.¹⁶⁰ M.Ö 7. Yüzyıla tarihlenen bir amphorada Demeter, Persephone, Hermes ve tekerlekli bir arabada muhtemelen Hades görülmektedir. Arabanın tekerleği neredeyse insan boyunda, bir bakıma tekerleğin haki-miyeti betimlerde de gösterilmeye çalışılır. **(Resim 9)** Hades'in Persephone'yi kaçırmayı, Demeter'in Triptolemos'a ekimi öğretmesiyle beraber anaerkinin büyük kırılması sahnelenmiş olur.

¹⁵⁹ Frazer, s. 173.

¹⁶⁰ Homerik Hymnos, II. 475.

Resim 9: Demeter ile Persephone. Siyah figürlü amphora. M.Ö 7. yy. Budapeşte Müzesi.

*Anlattı bunları Arethusa, tarlalar tanrıçası
İki yılan koştı arabasına, dizginledi, yükseldi
Yerden göklere, yeğnik araba indi Pallas'a verdi
Triptolemus'a onu Ceser, biraz da tohum verdi,
Birazını ekilmemiş, birazını dinlenmiş tarlalara
Ekmesini buyurmuş.¹⁶¹*

Anaerkil dönem kadının büyük sırrı ve becerisi olan tohumların erkeğe, dola-
yısıyla ekimin, yani tarımın erkeğe devredilmesiyle kadın üretimdeki rolü ve ekono-
midaki bağımsızlığına da son verilmiş olur. İlk bölümde bahsettiğimiz üzere saban
tarımı ile beraber erkeğin tarımdaki etkinliği de artmış ve ekonomi yavaş yavaş erke-
ğin eline geçmeye başlamıştır. Burada teknolojik gücü temsil eden Triptolemos tarı-
mın sırlarını ele geçirerek eril erki pekiştirir. Yani metal teknolojisi, savaş ve üretim
araçlarındaki gelişime paralel olarak erkeğin de erk gücü artar.

¹⁶¹ Ovidius, V. 643-649

Odyseia’da Kirke’nin adasında arkadaşlarıyla bir yılını dolduran Odysseus ayrılmak istediklerini Kirke’ye söylediğinde, Kirke bir yolculuk yapmaları gerektiğini söyler. Hades ve korkunç Persephone’nin ülkesine gitmeliler. Orada ölümler arasında Persephone tarafından bilinç bağışlanmış tek ölü olan Teiresias’ın ruhuna danışmaları gerekir.¹⁶² Burada iki ifade önemlidir. “Korkunç” sıfatının Hades değil Persephone için kullanılması, Persephone’nin zorla Hades’e götürülüp kraliçe yapıldığını biliyoruz, dolayısıyla bu yakıştırma birçok tanrıçada karşılaştığımız bilinçli bir yakıştırma ve erkek anlatıcının tercihidir. Diğer bir ifade ise, bilinç bağışlayanın Persephone olmasıdır. Persephone Hades’te bir icracı olarak belirir. Fakat bilinç vermek işlemi yani kadının akıldan yana üstünlüğü ataerkil dönemde kayda geçilmiş destanda (Odyseia) bile birçok yanıla açığa vurulmaktadır. Metnin devamında Kirke gideceği yeri tarif eder ve Persephone koruluğunu anlatır, uzun kavaklar, kısır söğütler.¹⁶³ Diye betimler. Dikkat edilirse tanrıçaların yaşam yerlerine ilişkin betimlerde doğanın güzellikleri her zaman öne çıkar. Bitkiler, ağaçlar, çiçekler eksik olmaz yaşadıkları yerlerde. Kirke, Kalypso gibi birçok tanrıçanın yaşam yerlerinin betimlerinde bu benzerlikler öne çıkar.

Demeter-Persephone mitosunda anaerkiden ataerkiye geçiş devriminde anaerkil toplum için hayati önemde olan iki temel konu üzerinden değişim bütün berraklığıyla izlenir. Biri evliliğin anayerlilikten, yani anne üzerinden belirlenen soyun artık baba üzerinden belirlenmesidir. İkincisi ise kadının ekonomik gücünün ifadesi olan tarımın, ekimin Triptolemos şahsında erkeğe öğretilmesiyle beraber tarımsal üretimin de erkeğin eline geçişini temsil eder. Bu iki değişim kadının hem toplumsal hem de ekonomik gücünü yitirmesine yol açar. İnsanın üremesindeki rolünün farkına varan erkek kadını sadece dölünü taşıyan bir araç olarak tanımlamaktan imtina etmeyecektir. Tarımsal sırları da ele geçirdiğinde fiziksel gücüyle birleştireceği yeni sosyal ve ekonomik güçle erkek kendisini göksel bir varlık ilan edip, kadını büyük sömürülme tarihini başlatmış olacaktır.

¹⁶²Homer, **Od.** X. 485-495

¹⁶³Homer, **Od.** X. 510

3.1.3 Artemis

Yunan mitolojisinde üç eden tanrıça vardır. Bunlar, Artemis, Athena ve Hestia'dır. Tanrıça Hestia'nın Yunan mitolojisinde pek bir hikayesi anlatılmaz, doğudan alınmış fakat Yunan Pantheonuna pek de yedirilememiş bir tanrıçadır. Bir ocakla betimlenmesi ve bu ocağın hiç sönmüyor oluşu Zerdüştiliği ve sönmeyen tapınak ateşini anıştıran bir motiftir. Bu tanrıçaların bakire olarak gösterilmelerindeki amaç, onların bedeni hazlardan uzak, uhrevi varlıklar ve erkeksi dünyanın figürleri olarak sunulma isteğidir. Artemis ve Athena savaşçı yönleri ve buna dair atribüleriyle tanınırlar. Bekaret ve iyileştirici özelliği önceden Artemis'e ait özellikler değildir. Kardeşi Apollon ile anıldıktan sonra bu özellikler ortaya çıkar.¹⁶⁴ Artemis Olymposlular soyuyla anıldıktan sonra, yani ataerki bu coğrafyaya hakim olduktan sonra eski inanın önemli tanrıçalarına bekaret özelliği de yakıştırılmıştır denebilir. İki Homerik Hymnos'ta tanrıçanın doğumu ve özellikleri anlatılır. Her ikisinde de Apollon'un kardeşi olduğu, bakireliği ve avcılığı vurgulanır. 27. hymnosun başında tanrıçanın farklı bir yönü anlatılır: "Şarkısına başlıyorum iğli Artemis'in" diye başlar bu hymnos. Yunan Pantheon'unda yeniden tanımlanan tanrıçanın farklı bir yönüne işaret eder. Muhtemelen asıl kökenine ilişkin bir özelliktir. Tanrıçanın asıl ve daha erken kimliği belki de bu kısa cümlede geçilir ve sonrasında avcılık ve Apollon'la kardeş oluşu tekrar tekrar verilir.¹⁶⁵

Başka bir hymnosta ise tanrıçanın Smyrna ve Klaros'u gezdiği atlarını Meles ırmağında suladığı söylenerek tanrıçanın İonia kökenine işaret edilir ve Apollon'la kardeş olduğu burada da öne çıkarılır. Şair son dizelerde ise herkesten önce Artemis'e şarkı söylemeye başladığını¹⁶⁶ belirterek tanrıçanın kadim geçmişine ve Olymposlulardan daha önceye dayanan kökenine dolaylı bir gönderme yapar gibidir. Aiskhylos, 5. Yüzyılda yaşamasına rağmen tanrıçanın erken dönem kimliğini daha çok önemser. "O güzel tanrıça, müthiş aslanların, emekleyen yavruların olsun, tüm hayvanatın emzikteki bebelerine olsun, öylesine şefkat duyar ki, hepsi onun kucağın-

¹⁶⁴ Dr. G. Çelgin, **Artemis**, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul, 1986, s. 6.

¹⁶⁵ Homerik Hymnos, Artemis, XXVII. 0-20.

¹⁶⁶ Homeros Hymnos, Artemis, IX.

dadır.”¹⁶⁷ Aiskhylos *Oresteia* trilogiasında özellikle Erinysler üzerinden Yunan’daki anaerki ve ataerki arasındaki çatışma ve dönüşümü ele alırken, her iki tarafı da özgün kimlikleri içinde değerlendirir. Aiskhylos bize sadece bir tragedya sunmaz ya da ham bir efsane anlatmaz, o dönemin siyasal ve hukuki yaşamına dair güçlü bir değerlendirme yapar, bu yüzdendir ki tanrıça Artemis avcı kimliğinden çok hayvan yavrularını koruyup kollayan kimliğiyle belirir.

Kökenine ilişkin karmaşa adına da yansımaktadır. Birçok dilde adının anlamına dair farklı açıklamalar ortaya atılır: bakmak, itina etmek, eksiksiz, tam, sağlıklı, bakire, katil, havayı bölen. Adının anlamı için birçok fikir ortaya atılmıştır fakat hiçbiri de tanrıçanın karmaşık yapısını tam olarak yansıtmamaktadır.¹⁶⁸ Artemis, adını Akdeniz ve çevresindeki kültürlerde binlerce yıldır tutunmuş tanrıçanın Yunan’da sadece belli bir dönem ve yer için alır. Bu tanrıçanın kültü Mezopotamya, Anadolu, Suriye, Mısır, Filistin, Girit yani Akdenize yakın birçok kültürde farklı adlar altında binlerce yıldır tapım görmektedir.¹⁶⁹

James, Artemis’in kökenini Minos’a dayandırır, Apollon’un kardeşi olmadan uzun zaman önce, o toprak ana, hayvanların, ormanların ve dağların hakimesi idi. Kent tanrıçası olmadan önce o özgürce dans edip dolaşan bir avcıydı. Zeus’un kardeşi olarak o vahşi hayvanların anasıydı bununla birlikte o bütün yavru hayvanların koruyucusuydu. Çünkü Artemis orijinal görünümüyle, yani Efes tapınağındaki çok göğüslü heykeliyle, bütün yavru hayvanların annesiydi. Bereket tanrıçası olarak bütün hayvan türlerinin dişilerine gençlik bağışlar ve doğum acılarında onlara yardımcı olur. Bu özelliğinden dolayı o Eileithyia ve Kourotrophos adlarıyla da anılır.¹⁷⁰ Fakat bu yanı Yunan mitolojisinde her zaman gizli kalmıştır, özellikle avcı ve savaşçı özellikleri ön plana çıkarılmıştır. Amaç matriarşinin önemli bir figürü olan tanrıçayı asıl kimliğinden koparıp Olympos çarkında yeniden şekillendirmektir. Özellikle bakire bir tanrıça olarak nitelemek çok göğüslü Efes Artemisi ve doğuma yardımcı özelliği ile çelişir. Fakat Aiskylos’un, *Agamemnon* tragedyasının başında kurban şarkısında

¹⁶⁷ Aiskhylos, *Agamemnon*, 139-142.

¹⁶⁸ Çelgin, s. 6-9.

¹⁶⁹ Erhat, s. 56.

¹⁷⁰ James, s. 150.

kartalların yavrulu bir tavşana saldırısına karşı Artemis'in öfkesi büyüktür. "Tanrıça Artemis, hamile hayvanı, doğum öncesi yavruyla birlikte kurban eden, Zeus'un o kanatlı itlerine öfkeli. Kartalların ziyafetinden nefret eder o!"¹⁷¹ Tanrıçanın bu öfkesi ve tepkisi Yunan mitosunda öne çıkarılan avcılık yönüyle tamamen çelişir. Avcı kartallardan nefret eder ve av olan tavşanın öldürülmesine büyük öfke duyar. Böyle özelliklerle Artemis nasıl bir avcı tanrıça olur, avcı yönünün Efesli çok göğüslü tanrıça karşısında ne kadar gerçekten uzak bir yakıştırma olduğu anlaşılır. Bu yukarıda bahsettiğimiz Efes Artemis'inin gerçek kimliğidir. Aiskhylos, ataerkinin, anaerki kurumu ve sembolleri nasıl dönüştürdüğünü anlatırken, anaerkiyi de gerçek temsil ve sembolleriyle aktarır. Artemis burada bir Olymposlu tanrıça olmaktan çok Zeus krallığının tam karşısında duran bir konumdadır.

Kourotrophos pozisyonunda kadın betimleri Leto ile çocukları Artemis ve Apollonla gelmiştir.¹⁷² Leto kızı Artemis'i Orthygia'da, akıntılı İnopus kıyısında bir palmye ağacının altında doğurmuştur.¹⁷³ Orada Artemis ve Leto'yu betimleyen *kourotrophos* pozisyonunda birçok küçük yontu bulunmuştur.¹⁷⁴ Daha geç dönem örneklerde iki çocuk görülür, ikincisi Apollon'dur, fakat Efes'te büyümez Leto'nun tapım yeri olan Klaros artık Apollonla anılır¹⁷⁵

Odyseia'da tanrıça Artemis farklı bir özelliğiyle, daha çok güzelliğiyle ön plana çıkar. Nausikaa hizmetçileriyle ırmak kıyısında oyun oynarken güzelliği ve heybetiyle Artemis'e benzetilir ve yanısıra kızıoğlankız oluşu da vurgulanır.¹⁷⁶ Odysseus da Nausikaa ile karşılaştığında, "ulu Zeus'un kızı Artemis olmalısın, görünüşün, boyun bosun, dipdiri bedenle tıpkı osun",¹⁷⁷ diye konuşur. Nausikaa tamamen bedensel güzelliğiyle tanrıçaya benzetilir. Odyseia'da öne çıkan bir niteliği daha vardır tanrıçanın, Odysseus Hades'e indiği zaman anasıyla karşılaşır ve hastalıktan mı yok-

¹⁷¹ Aiskhylos, **Agamemnon**, 133-137.

¹⁷² Harrison, s. 269.

¹⁷³ Homerik Hymnos, IIIa Deloslu Apollon'a 14-18.

¹⁷⁴ Thomson, s. 259.

¹⁷⁵ Thomson, s. 260.

¹⁷⁶ Hom. **Od.** VI. 100-110.

¹⁷⁷ Hom. **Od.** VI. 151-52.

sa Artemis'in oklarıyla mı öldüğünü sorar.¹⁷⁸ Aynı bölümün devamında kadın düşmanı olarak Minos kızı Ariadne'yi öldüren tanrıça olduğunu anlıyoruz.¹⁷⁹ Çoban Eumaios Syros adasını anlatırken, insanları yaşlandığında Apollon ve Artemis tarafından öldürüldüklerini söyler.¹⁸⁰ Odysseia'da kadınların yaşam payına son vermekten sorumlu bir tanrıça olarak öne çıkan Artemis, kader tanrıçası Moiraları hatırlatır. Güzellikte övülmesiyle de Aphrodite'den rol çalar. Tanrıçanın bu kadar çok özellikle donatılması geçmişten gelen çok yönlülüğünü yansıtmanın yanı sıra ataerki kültüre yedirilecek bir kimliğe bürüne çabasını da gösterir ama yine de matriarkal dönemden kalan özelliklerinden koparılması kolay olmamaktadır.

İlyada'nın son bölümünde Zeus bütün tanrıları toplantıya çağırır ve savaşta taraf tutmakta serbest olduklarını söyler. Ares Troya'ya doğru yürür Apollon'la Artemis de ona eşlik ederler.¹⁸¹ Artemis'in adı pek az anılır İlyada'da çünkü Troia'yı tutan, ataerkiyi kabul etmemiş bir tanrıçadır. Bu yüzdendir tanrılar arasındaki savaşta Hera'nın karşısına Artemis dikilir.¹⁸² Okçu tanrıça olarak tanıtılır fakat savaşta başarısına dair pek bir hikayesi yoktur. Artemis kendi yetiştirdiği avcı Skamandrios Menelaos tarafından öldürülür, fakat tanrıça onu savunmak için hiçbir şey yapamaz.¹⁸³ Oysa hiçbir ünlü Akha kahramanı Toia'lılarla savaşta savunmasız kalmaz ve kolay kolay tanrılar tarafından ölüme terkedilmez. Çünkü bu destan Akha'ların zaferini övmek için yazılmıştır. Hatta bütün ünlü kahramanların İlyada'dan sonra öldüklerini biliyoruz ama İlyada'da bu ölümler de anlatılmaz. Diğer yandan tanrıçanın ölümle ilişkisi Odysseia'da sık sık vurgulanır.¹⁸⁴ Kadınların yeryüzü yaşamını sonlandıran bir tanrıça olarak belirir, hatta kadınların ölümü neredeyse tamamen Artemis'in iradesine bağlı olarak gerçekleşen bir olgu olarak sunulur. Bir bakıma Odysseia'da Moiraların görevi Artemis'tedir. İnsanların yaşamla bağlarını kesen tanrıça olmuştur.

¹⁷⁸ Hom. **Od.** XI. 172.

¹⁷⁹ Hom. **Od.** XI.324.

¹⁸⁰ Hom. **Od.** XV. 400-410.

¹⁸¹ Hom. **İl.** XX. 30-40.

¹⁸² Hom. **İl.** XX. 70.

¹⁸³ Hom. **İl.** V. 50-57.

¹⁸⁴ Bakınız: dipnot. 153-154-155.

Niobe on iki çocuğu var diye kendini tanrıça Leto'dan üstün görüp övündüğü için Artemis tarafından altı kızı ve Apollon tarafından da altı oğlu oklarla vurularak öldürölmüşlerdir. Çocuklar gömölmeden on gün kanlar içinde yatıp kalmışlardır. Onuncu günü tanrılar tarafından gömölmişlerdir.¹⁸⁵ Niobe'nin yası Antigone'nin isyanını hatırlatır. Antigone yeni yasaları tanımazken tam da Olymposluların getirdiği bu korkunç yasaları kasteder ve hep var olan tanrılara yakarır. İlyada'da geçen Niobenin kızlarını öldürme efsanesi tamamen Artemis'in Olympos'a dahil olmasıyla oradaki karakterine göre uydurulmuş ya da yeniden yorumlanmış bir efsane olmalıdır. Çünkü Athena ve Apollon'da da kendine güvenen, yeteneklerinde eşsiz olan, yani Olymposluların gözünde tanrılara karşı ölçüyü kaçıran ölümlüleri korkunç bir şekilde cezalandırma ile sonuçlanan benzer efsaneler görürüz. Bu efsaneler tamamen Zeus'un tanrı krallığında gerçekleşmişlerdir. Bu krallığın herhangi bir üyesine meydan okumanın sonuçlarına dair, tanrının korkunç yüzünü göstermek amacıyla var olagelen efsanelerin yeni yönetim ya da erke uygun olarak dönüştürölmüş biçimleridir. Dolayısıyla Arakne, Niobe ve Marsiyas gibi karakterler efsanenin gerçek karakterleri iken, ikincil karakter olan Olymposlular kendilerini var etmek ve halka korku salarak kabul ettirmek için, uydurma bir suçla gerçek karakterleri yok etme yoluna baş vurmuşlardır. Ne yazık ki bu yöntem günümüz devlet iktidarlarının da en çok başvurdukları yol olmaya devam etmektedir. Çünkü bu miras ataerki kalıt yoluyla devredilmiş, kayda geçilmiş korkunç suçların belleğini taşıyan bir mirastır.

¹⁸⁵ Hom. **İİ.** XXIV. 600-615.

Resim 10:(sol) Efes Artemisi. İ. Ö. 600 civarı, İzmir Efes Müzesi.

Resim 11:(sağ) Avcı Artemis (Versailles Artemis'i), Mermer, Roma devri kopyası (Orjinali M.Ö. IV. Yüzyıl). Paris, Louvre

Anaerkil kültürün bir tanrıçası olan Efes Artemisi ve ataerkil kültürün kendine göre yeniden biçimlendirip, farklı atribüleri yüklediği avcı-savaşçı Artemisi'ni kıyaslarsak hangi tanrıçanın insanlığa daha faydalı olacağını da daha iyi kavrarız. Efes Artemisi bütün hayvan yavrularını besleyen çok göğüslü betimiyle, insana ve doğaya bereket ve yaşam bahşederken, Klaros Artemisi'nde ise göğüslerin yerini okdanlık kemeri alır. Okçu tanrıça olur. Bu yeni atribüleriyle tanrıça, insanlara ve doğaya ölüm, savaş ve acı bahşeder. Niobe efsanesi tanrıçanın kimliğinin nasıl çarpıtıldığının en iyi örneğidir. İnsan ve hayvan yavrularını koruyup besleyen tanrıça, Olympos'a girişiyle artık bu yavruları kolaylıkla öldürebilen, korku salan, tuhaf bir figüre dönüşür.

3.1.4 Athena

Athena Yunan anakarasına ait bir kent tanrıçası olarak öne çıkar. Zeus ile Metis'in birleşmesinden doğar. Athena'nın doğuşu Yunan mitolojisinin en ilginç efsanelerinden biridir. Adının kaynağı bilinmemektedir. Çoğunlukla Pallas sıfatıyla anılır. Bu kelimenin kaynağı da kesin bilinmemektedir. Pallas adında bir titan vardır. 'pallō' kargı sallamak, atmak anlamındaki fiilden türemiş olabilir. Diğer sıfatları ise "aigik-hos", gök gözlü, "glaukopis" tanrıçanın kuşu baykuşla ilgili, "obrimopatre", babası güçlü olan anlamında babası Zeus'a işaret eder.¹⁸⁶ Tanrıçanın sıfatlarında savaşçı ve eril özellikleri ön plana çıkar, çünkü o bir erkeğin doğurduğu ve kendine göre şekillendirip özellikler yüklediği bir tanrıçadır. Hatta Zeus'un kafasından daha doğarken silahlarını kuşanmış haldedir. **(Resim 12)** Ataerkinin temsilcisi olan Zeus'un kafasındaki kadını tasvir eder. Fakat bağımsız bir savaşçı değildir. "obrimopatre" babası güçlü sıfatıyla sınırı belirlenmiştir. O artık babasının kızıdır. Adalet tanrıçası annesinin rahminde değil, babasının kafasında şekillenmiştir.

Resim 12: Athena'nın doğumu, Attika amphorası, M.Ö 6. yy. Louvre Müzesi, Paris.

¹⁸⁶ Erhat, s. 65.

Betimde görüldüğü üzere Athena'nın doğumu sahnelenmektedir. Zeus'un oturduğu mobilyanın altında Athena'nın erken halini andıran (**Resim 14** ile kıyaslayınız) kanatlı bir kadın betimlenmiştir. Athena'nın Zeus'un kafasından doğan yeni hali silahlarını kuşanmış, eril özellikler yüklenmiş bir savaşçı formundadır. O artık babasının kızı, ataerkinin savunucusu ve savaşçısıdır. Destanlarda ve tragedyalarda ataerki adına üstlendiği rollerde de bu durum açık bir biçimde vurgulanır.

Athena'nın doğumu, Zeus'un iktidarı ele geçirip muhaliflerini ya da doğabilecek olası taht varislerini ortadan kaldırma, susturma ya da absorbe etmek diyebileceğimiz başvurduğu çeşitli yollardan birini açıklar. Hesiodos'un anlattığı Athena'nın doğuşunda, önce bilgelik tanrıçası yutulur.

*Tanruların kralı Zeus ilk eş olarak
Metis'i Bilge tanrıçayı seçti kendine.
Metis en çok şey bilendir
Bütün tanrılar ve ölümlüler arasında.
Ama bu tanrıça tam doğuracağı sırada
Çakır gözlü Athena'yı,
Zeus Toprak ve Göğün öğütlerine uyarak
Sevdalı sözlerle aldatıp eşini
Yuttu, gövdesi içine aldı onu.¹⁸⁷*

Daha anlatımın başında büyük itiraf yapılır. Belki de ataerki zihin dünyasının rasyonel etik anlayışı için pek problem olarak görülmeyebilir, bütün bir tarihini bu temel üzerinden kurduğu için. Burada olan şey şudur, bütün soyut ve somut anlamlarıyla kadın yutulmuştur. Bütün temsilleriyle ataerki tarafından yutularak yeniden şekillenmiştir. Olympos krallığı bu türden mitler üzerine kuruludur. Pandora'da kadın yeniden kurulur, Demeter'de esir alınır, Dionysos alayıyla birlikte ehlileştirilmeyle çalışılır, Aphrodite ilençlenir. Örnekler uzar gider. Gerçeği kırıp yalanı yaşatmaya çalışmak anca dikta yönetimlerde mümkündür. Bachofen'in dediği gibi söylence kesinlikle gerçeğin yansımasıdır. Yunan'da kurulan söylencedir ki, günümüzde bile dünyanın birçok yerinde hala hakim ataerkinin temellerini oluşturmuştur.

Athena'nın babasının kafasından silahlarını kuşanmış ve büyümüş olarak doğuşu ne anlam ifade eder. Büyümüş olarak verilmesinde amaç, kadının sadece do-

¹⁸⁷ Hesiodos, *Theog.* 885-890.

ğum değil çocuk büyütme ve yetiştirmedeki rolünün de yok sayılması ve çalınmasıdır. Yani Athena'nın doğumu, büyütülmesi ve yetiştirilmesinde kadının hiçbir rolünün olmadığı vurgulanır, oysa bir anatanrıça olarak Athena kendisi analığın simgesiydi.¹⁸⁸ Gerçek yaşamdan tümüyle uzak, annenin çocuk yetiştirmedeki emeği ve rolü hiçe saymanın yanısıra hep var olan anatanrıçaya bir baba aplike edilerek ataerkil krallığın hizmetinde bir tanrıça uydurulur. Bu yüzdendir ki İlyada ve Odysseia'da neredeyse bütün destanı etkileyen ve savaş sahnelerinde Akhalar'ın kışkırtılması ve korunmasında en aktif olan tanrıçadır. Eumenidler tragedyasında da Orestes'i aklamaya çalışan Apollon, kadının çocuk doğumunda da asıl hayat veren olmadığını, sadece erkeğin dölünü emaneten taşıyan tamamen pasif bir figür olduğunu kanıtlamak için Athena'nın Zeus'un kafasından büyümüş olarak doğuşunu örnek verir.¹⁸⁹

Athena, geçtiği bütün mitoslarda eril görevler ve betimlerle anlatılır. Zeus, tanrıça Athena'yı Akhilleus'u beslemesi için görevlendirir. Athena Olympos'tan Troia'ya inişi tanrıçadan çok bir tanrıyı andırır. "Açtı kanatlarını tanrıça, keskin sesli bir şahin gibi."¹⁹⁰ Odysseia'da ise tanrıça bir erkek olarak Telemakhos'a görünür, babasının arkadaşı Mentor gibi görünür ve ona tavsiyelerde bulunur.¹⁹¹ Memleketine dönen Odysseus'u talipleri öldürmesi için kente gitmeye kışkırtırken şu ifadeyi kullanır; "ben de uzak olmam sizden, çok özledim savaşı."¹⁹² Bu ifade bir tanrıçadan uzak savaş çığırان eril bir ifadedir. Kalypso mitinde de tanrıça Athena yine Akha'lı kahramanı Nymphe'ye tercih eder, Odysseus'tan yana çıkar. Hatta Odysseus Athena'yı talan tanrıçası olarak betimler. Tanrıçanın bu yönü Hymnoslarda da belirir. "Pallas Athena'nın, kentlerin koruyucusu tanrıçanın şarkısına başlıyorum, yüreklere korku salan ve Ares'le birlikte savaflara katılan, kentleri talan eden, feryatları ve savafları seven tanrıçanın şarkısına."¹⁹³ Kent, savaş ve talanla nitelenen tanrıça tam-

¹⁸⁸ Thomson, s. 256.

¹⁸⁹ Aiskhylos, *Eumenides*. 655-670.

¹⁹⁰ Hom. *İl* 19. 350-53.

¹⁹¹ Hom. *Od.* II. 268, 400.

¹⁹² Hom. *Od.* X.I. 170.

¹⁹³ Homerik hymnos, XI.

da bir dönemin temsili olur. Troya savaşı bunun en belirgin örneğidir. Muhtemelen tanrıçanın kimliği de bu istilalar döneminde şekillenir.

Athena Homeros destanlarında Zeus'un buyruğunda savaşçı bir figürdür. Diğer tanrıçalara nazaran en çok onun adı geçer, özellikle savaş sahnelerinde Akhalı'ların savunmasında aktif rol alır. İlyada destanında savaşı körükleme ve Troia kentinin yıkımına odaklanmakla öne çıkan iki tanrıça Hera ve Athena'dır. Bunlar ataerkinin tanım ve sıfatlarıyla donatılmış, Olympos otoritesine boyun eğmiş ve ona hizmet eden tanrıçalar olarak belirirler. Yine de içlerinde en etkin olanı ve her şeye güç getiren tanrıça Athena'dır. İlyada'da sadece bir yerde Zeus'un sözünden çıkar, Akhilleus, anası Thetis'e dert yandığı zaman babasının Olymposlular tarafından zincire vurulmak istendiğini ve buna girişenlerin arasında Athena'nın da bulunduğunu söyler.¹⁹⁴ Bunun dışında hiçbir yerde Zeus'un sözünden çıkmaz. Athena, İlyada boyunca Troia'nın yıkımı için adeta Akha ordularının asıl komutanıymış gibi çalışır. Akhalı kahramanları korur savaşa kıskırtır. Troia tarafını tutan tanrı ve tanrıçalara saldırır, Aphrodite'yi döver, savaş tanrısı Ares'i bile yaralar.¹⁹⁵ Sadece bir tanrıçaya bu kadar güç atfedilmesi ne yazık ki eserin eğilimini de önceden belli eder.

Troia kenti dini ritüellere önem verir ve büyük bir Athena tapınağına sahiptir. Hekabe kentin yaşlı kadınlarını toplar Athena tapınağına gider, savaşın yıkımından kendilerini koruması için adaklar sunar ve yakarırlar tanrıçaya.¹⁹⁶ Destanda Troia'lının tapınağına gidip sunu yaptığı başka bir tanrı ya da tanrıça olmadığı halde Athena kentin yıkımına ant içmiştir. Fakat kent yıkılıp tapınağındaki rahibelere Akha'lılar tarafından saygısızlık yapıldıktan sonra tanrıça onları cezalandırmak ister.¹⁹⁷ Bunu da kaç yüzyıl sonra yazılmış tragedyalardan öğreniyoruz. Bütün savaş boyunca Troia'nın yıkımında aktif rol alan Athena İlyada'nın başında Agamemnon'un Apollon rahibine yaptığı saygısızlığı görmez, Troia'lının kendisine olan saygılarını görmez, Akhaların bütün ikiyüzlü ve kurnazlıklarına ortak olur, fakat kent yıkılıp Troia'lı insanlar ölü ya da esir olduktan sonra kendi tapınağına Akhalar tara-

¹⁹⁴ Hom. **İl.** I. 400.

¹⁹⁵ Hom. **İl.** XXI. 400-410/420-425.

¹⁹⁶ Hom. **İl.** VI. 285-314.

¹⁹⁷ Euripides, **Troyalı Kadınlar**, Mitos Boyut Yayınları, İstanbul, 2008, s.7-8.

findan yapılan saygısızlığı görmeye başlar ve onları dönüş yolunda cezalandırmak ister. Bu Euripides'in Atina tanrıçasına bir güzelleme olabilir çünkü dönüş yolundaki Odysseus'a da yardımcı olan tanrıça yine Athena'dır. Hiç değişmeyen iktidarın iki yüzlülüğü kaynağını Olympos krallığından alıyor olsa gerek. Bu çelişkiden anlaşılmaktadır ki İlyada'nın Athena'sı sonradan kurulmuş bir karakterdir. Ataerkil devletin kutsal başkanı olarak tanrıça Athena, kökenince belirlenen kadınlığının el verdiği ölçüde erkeksileşmiştir artık.¹⁹⁸ Olymposlu Athena'dan önceki anaerkil dönemin tanrıça Athena'sının nasıl betimlendiği ve sıfatları tanrıçanın değişimini izlemek açısından önemlidir.

Tanrıça Athena'dan önce Atina kenti yarı insan yarı yılan biçimde olan toprağın oğlu Kekrops tarafından yönetilmekteydi. Ülke adını yöneten kraldan alarak Kekropia diye anılırdı. Atina halkı Poseidon ve Athena arasında yapılan çekişmede onlara zeytin ağacı vadeden Atena'yı tercih etti ve kent tanrıçadan adını alarak Atina oldu.¹⁹⁹ Tanrıça yarı yılan yarı insan bir kraldan kenti teslim alır fakat tanrıçanın Kekrops'a yaklaşan bir efsanesi daha vardır. Tanrıça Athena bazı silahlar yaptırmak için Hephaistos'a gitti. Hephaistos tanrıçaya aşırı bir istek duydu ve onu takip etmeye başladı ama Athena kaçtı. Tanrıçaya yetişir ve boğuşurlarken Hephaistos'un spermi Athena'nın bacağına akar. Tanrıça spermayı bir yün parçasıyla silip toprağa atar. Döllenen topraktan yılan-çocuk Erikhthonios doğar. Athena'da çocuğu bakmaları için Kekrops'un kızlarına verir.²⁰⁰ Eğer tanrıyla tanrıça bir evlilikle birleşmiş olmasalar böyle bir öykü de ortaya çıkmazdı. Yılan-çocuğun gerçek anası yılan-tanrıçaydı minos tanrıçası gibi bir tanrıçanın da kutsal bir zeytin ağacıyla bağıntısı vardı. Bu tanrıçanın tapımı anaerkil bir tapımdı.²⁰¹ Burada ele aldığımız tanrıçanın her iki efsanesinde de hem kenti devraldığı Kekrops hem de doğan Erikhthonios'un yarı yılan varlıklardır ve çocuk büyütülmek üzere Kekrops'un kızlarına teslim edilir. Tanrıçadan doğduğu düşünülen çocuk dahil tanrıçanın efsanelerinde geçen karakterler yarı

¹⁹⁸ Thomson, s. 257.

¹⁹⁹ Apollodoros. III. 9. 14. 1.

²⁰⁰ Apollodoros. III. 9. 14. 6.

²⁰¹ Thomson. 252.

yılan varlıklar iken tanrıça nasıl bu efsanelerden soyutlanarak salt Zeus'un kafasından doğan bir tanrıça olmakla sınırlı kalacaktır.

Athena bir babanın kızı olmadan önce, kanatlı ya da yılanlarla birlikte betimlenirken, Erinys ya da Gorgoları andırıyordu. **(Resim 13)**'te geç dönem kırmızı figürlü bir lekhytosta Paris'in yargısı betimlenir, tanrıça kalkansız olarak yanında kendi boyunda dev bir yılanla birlikte verilir.²⁰² Bu betim, Olympos'taki yılanlarla ilintili bütün figürlere karşı savaş açan ve onları tasfiye etmeye çalışan Athena ile tamamen çelişir. Erken betimlerinde görülen yılanın yerini de zamanla baykuş alır.

Resim 13: Geç dönem kırmızı figürlü lekhythos. National Museum at Athens.

Athena'nın zamanla özellikle resim sanatında, kanatlı ya da yılanlı formundan sıyrılmış olarak betimlendiği görülür. Yılan ve kuşlarla ilgili atribüleri azalır. Oysa özellikle siyah figürlü vazolarda kanatlı olarak betimlenirdi. **(Resim 14)**'teki siyah figürlü skyphosun bir yüzünde, solda tanrıça kanatsız ve kalkanı ve kargısıyla Zeus'un kızı görünümünde iken; sağdaki figürde tanrıça yılan benekli kanatları ve başındaki yılan biçimli tolgasıyla bir Erinys'i andırır. Sanatçı tanrıçanın bu iki ayrı tipini tanrıçanın sanatta geçirdiği değişime dair bilgi vermek amaçlı işlemiş olmalı.²⁰³

²⁰² Harrison, s. 306.

²⁰³ Harrison, s. 306-7.

Oysa yukarda işlediğimiz üzere, Eumenidler’de tanrıça Erinyslerin karşısında yer alıp onlara karşı ataerkil yasaları savunacak kadar bir dönüşüm yaşadığını izleriz.

Resim 14. Kanatlı Athena, siyah figürlü skyphos.

Resim 14: ten ayrıntı.

Bu iki resimde gördüğümüz tanrıçanın henüz Olympos’a göre şekillenmemiş ve Gorgolarla, Erinysleri andıran hali, Troya kentinde gördüğü saygıyı da anlamamıza yardımcı olur. Hekabe’nin tapınağına sunular yaptığı Athena’nın Zeus’un kızı Athena olması uzak bir ihtimaldir. Tam da bu resimlerde gördüğümüz adaletle ilişkili olan Erinysleri andıran Athena’dır. Yani Athena’ya bu iki betimle sahneletilen durum psikolojik tabirle tam bir nevroz, bir kimlik karmaşasıdır. Kendisine sunulmuş yeni kimlikle yeryüzündeki eski kimlik ve varlığını yok etmek ister. Muhtemelen Troya savaşına giden süreçte tanrıçanın en güçlü temsillerinden biri bu kentte olmalı ki, tanrıça kenti yıkmaya, geçmişini silmeye bu kadar heveslidir.

Homeros'ta öne çıkarılan özellikleriyle Athena, tanrıçadan çok bir tanrı olarak anılsa daha tutarlı bir figür olabilirdi. Odysseus'u alıkoyan Nympha Kalypso'yu, kahramanı serbest bırakmaya ikna etmek için babasına yakınan yine Athena'dır.²⁰⁴ Sözde dokumacıları koruyan tanrıça söz konusu Akhalı kahraman olunca bu anaç işlevi silikleşir ve göz ardı edilir. Güzel sesiyle türkü çığırıp, altın mekikle tezgahına gide gele kumaş dokuyan Nympha²⁰⁵ Kalypso'nun koruyucusu olması gerekirken, aksine onun aleyhinde karar verir. Bu durum Arakhne mitosunu da hatırlatır, tanrıça madem dokumada bu kadar usta ve bu işi yapanların koruyucusudur. İşinde bu kadar başarılı olan Arakhne'yi neden örümceğe, Kalypso'yu da neden yalnızlığa mahkum eder. Çünkü Arakhne, tanrıça Athena'nın asıl kimliğidir. Buradaki cezanın asıl sebebi, her ne kadar *hybris* olarak sunulsa da ardında yatan sebep Athena'nın asıl kimliğinden kurtulma isteğidir. Arakhne'yi çevirdiği örümcek, Olympos'a dahil olduktan sonraki Athena'nın, önceki kendini nasıl gördüğünün de bir bakıma temsilidir.

Bir tanrıçayı bu kadar belirgin şekilde bir tarafa eğilimli kılıp o yönünü öne çıkarmaya çalışmak tanrıçanın, Zeus'un kafasından doğmadan önceki kimliği ve misyonuyla ne kadar yaygın ve güçlü olduğunun göstergesidir. Metis gibi adalet ve aklın sembolü tanrıçadan doğacak bir kızın ataerkil bir zihin dünyasına hizmet eder durumda bu kadar vurgulu betimlenmesi, asıl kimliği ve gücünün çarpıtılması amacından başka açıklaması olamaz. Kadına dayalı olan yasaların değiştirilmesinde de yine Athena kadınların aleyhinde oy kullanarak Erinyeslerin kentin hizmetine girmelerine yol açar.²⁰⁶

Hesiodos'ta, Herakles'in Hydra'yı öldürüşünün anlatıldığı yerde Athena'nın rolü ilginçtir. "Savaşçı İolaos ve ganimetçi Athena'nın yardımıyla."²⁰⁷ Aslında Athena'ya Olympos'ta biçilen yeni rol bundan ibarettir. Kurulmuş yeni kimliği en bariz ifadesiyle burada ortaya çıkar. Birkaç yüzyıl sonra yazılan tragedyalarda ise Athena'nın eril kimliği iyice oturmuş ve cesurca dillendirilmekteydi. Oresteia'da Tanrıça Athena areopagosta Erinyeslere karşı Orestes'ten yana oy kullandıktan sonra bir an-

²⁰⁴ Hom. **Od.** V. 5-20.

²⁰⁵ Hom. **Od.** V. 61-62.

²⁰⁶ Aiskhylos. **Eumenidler.** 2010. 948-975.

²⁰⁷ Hesiod, **Theog.** 318.

neden değil babadan doğduğunu ve babasının kızı olmakla övündüğünü belirtir. “Babamdan olmuşum, babamın kızıyım ben ve her şeyin erkekçesini severim. Bu nedenle, kocasını, evin efendisini öldürmüş olan kadından yana ağırlık koyamam.”²⁰⁸ Athena bu tercihi ve bu ifadeleriyle bütün dişil yanlarından sıyrılmış ve hemcinslerine de en büyük darbeyi vurmuş bir figür olarak belirir. Silahlarını kuşanmış halde babasının kafasından doğmak, bakirelik sıfatı ve babasının kızı olarak anılmakla iradesini erkeğe teslim etmiş bir köle olarak kendini ilan eden, direnen anaerkinin temsilcilerine içinde bulunduğu durumu dayatmakla hemcinslerine en büyük ihaneti gerçekleştirmiş bir tanrıça olarak sunulur.

Tanrıçanın bir diğer önemli efsanesi ise Ovidius’un uzun uzun anlattığı Lydia’lı Arakhne ile olan yarışmasıdır. Lydia illerinde büyük bir ün kazanmış olan Maeonia’lı Arakhne, ününü soyuna değil, dokuma sanatındaki hünerine borçluydu. Babası Kolophonlu bir zanaatçı annesi ise ölmüştü. Pactalos ve Tmolos Nymphaları işlerini bırakır, Arakhne’nin hünerli elleriyle yaptığı işleri izlemeye giderlerdi. Onu çalışırken izleyenler, Pallas’ın öğrencisi olduğunu anarlardı fakat o kabul etmezdi, küçüklük sayardı Athena’nın öğrencisi olmayı. Hatta Arakhne hünerinde kendine o kadar güvenir ki, tanrıçaya yarışalım diye meydan okur.²⁰⁹ Bu karşılaşmayı sırf masum bir mitoloji olarak sunmak hata olur, bu karşılaşma da öne çıkan ideolojidir. Yunan’ın akılda ve sanatta rakip tanımadığı ve en üstün olduğu dayatılır. Bütün sanat, bilim ve dine dair her şeyin kökeni Yunan olarak sunulmaya çalışılır. Buna karşı direnenlerden biri de kendi emeği ve kültürüne sahip çıkan Arakhne’dir. Tanrıçaya meydan okur ve yarışa başlarlar. Athena, Olymposlu tanrıların işleri ve savaşlarını işlerken, Arakhne ise Athena’nın otorite olarak çizdiği tanrıların suçlarını göstermekten çekinmez ve dokumasıyla tanrıçadan daha iyi iş çıkarır. Bu gerçekle karşılaşan tanrıça kaba güce başvurur, elindeki Cytos ağacından mekikle Arakhne’nin alınma vurur. Bu yergiye dayanamayan Arakhne kendini asmaya çalışırken tanrıça bu cezayı çok görür ve onu bir örümceğe çevirir.²¹⁰ Gerçeği dillendirmekte direnen haklı Arakhne güce sahip olan Athena tarafından cezalandırılır. Zaferin ya da gücün sahibi

²⁰⁸ Aiskhylos, *Eumenidler*, 738-740

²⁰⁹ Ovidius, VI. 1-26.

²¹⁰ Ovidius, VI. 40-145.

her zaman, yazının ve tarihin de sahibi olur, dolayısıyla güç, ötekini yermek, kötölemek yani böcekleştirmekten geri kalmaz. Fakat tarih hiçbir gücün baki olmadığına dair sınırsız örnekler sunar. Bu mitosta da gerçeğin gücü tanrıçayı bile ürkütür, gerçeği direten sıradan, halktan bir insan da olsa, tanrıların üzerinde durdukları sağlam zemini, Olympos'u bile yıkacağı korkusuyla tepki verir ve ceza koyarlar.

Bir kültürde yüzyıllardır var olan ve güçlü ürünler vermiş bir sanat nasıl başka kültüre mal edilir. Bunun en iyi yolu yapay bir mitos yaratmaktır. Athena'ya dokumada ustalığı yakıştırmak sonradan kurulmuş yapay mitoslara iyi bir örnektir. Dokumacıları koruyup kollaması gereken tanrıça hem Arakhne'yi hem Kalypso'yu cezalandırmakla, Olympos tanrıçası olarak kurulan özelliklerine dair bile bir çelişki oluşturur. Bu sanatı kendine mal edebilmek için bu alanda iyi olan herkesi cezalandırmaktan geri durmaz, oysa bu sanatı koruyan bir tanrıçadan onları desteklemesi beklenirdi. Sonuç olarak Athena çok keskin bir dönüşüm geçirir ve ataerkinin hizmetinde bir tanrıçaya dönüşerek anaerki için önemli birçok ölümlü, ölümsüz figürün de cezalandırılmasına önayak olmaktadır. Fakat hakikati örtmek amacıyla ortaya çıkan bu kurgusal mitos yüzlerce yılda geçse gerçeğin ortaya çıkmasına engel olamamaktadır.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

ANAERKİL DÖNEMİN OLYMPOS DIŞINDAKİ ÖNEMLİ DİŞİL

FIGÜRLERİ

Yunan mitolojisinde önemli dişil figürlere ilişkin hikayelerde genellikle karşılaştığımız ortak özellikler vardır. Eğer figür ölümlü ise Zeus’la birleşmesinden sonra öldürülür ve doğuracağı çocuk tanrılaşıp Olymposlulara karışır. Bunun en ünlü örnekleri Semele, Medusa ve Metis’in ölüm ve çocuklarının doğum mitoslarıdır. Şayet bu figür ölümsüz ise bütün kötü sıfatlarla canavarlaştırılır ya da ataerkil kente hizmet eden uygar Bir figüre dönüştürülür. Aiskhylos’un Eumenidler tragedyasında Erinyslerin kent devletine göre dönüşümü işlenir. Bu figürlerin bizim için önemi anaerkil bir dönemin adalet ve yaşam paylaşımında merkezi figürler olmalarıdır. Canavar, şeytan, yılan, korkunç gibi sıfatlarla anılmalarının ardında yatan asıl neden unutturulmaya, bastırılmaya, çarpıtılmaya çalışılmalarıdır. Güzel, kavgasız, hırssız ve bereketli bir dönemin saygı duyulan figürlerinin ataerkil krallıklar ya da tiranlıklar döneminde karalanması üzerinden ataerkinin kendi varlığını iktidarını meşrulaştırma çabasıdır. Bu figürlerin gölgelenmeye çalışılan özellikleri ve bunlara ilişkin betimlerin ardı irdelendiğinde, o figürlerin insanın kültür tarihi kadar eskiye dayanan anasoylu toplulukların önemli temsilcileri oldukları anlaşılır. Çünkü Olymposlu tanrıçalar ataerkinin kostümü ve aklı giydirilmiş tanrıçalardır. Kesinlikle temellerini anatanrıçadan alırlar fakat öne çıkan yönleri ataerkinin çarkından geçmiş halleridir. Şüphesiz ki bunu bize aktaran da hakim ataerkil akıldır ki kadını da kendi hizmetine koşulu bir varlık olmasını bir tanrı buyruğu olarak sunar.

4.1-MOUSALAR

Yunan dini, kültürü ve mitolojisi hakkında bize bilgi veren en erken eserler olan ünlü ozan Homeros, İlyada ve Odysseia eserlerine her şeyden önce tanrıçaya seslenişle başlar. “Söyle, tanrıça, Peleusoğlu Akhilleus’un öfkesini söyle.”²¹¹ Bu tanrıça kimdir, neden tanrıçaya seslenilir, en azından yazılı olarak bize ulaşan kaynaklar üzerinden bütün Yunan dünyasının neredeyse kutsal olarak gördüğü eserin yazarı tanrıçadan esin alarak yazabilmekte ya da tanrıçadan mı bize aktarılmakta olduğu metin içinde çok ta anlaşılamamaktadır²¹². Belki bunu bilemeyiz fakat buradan çıkarabileceğimiz sonuçlar vardır. Örneğin eserin bir erkek Ozan tarafından yazılmış olduğu kabul edilmektedir. Ataerkinin kendini anaerkil düzen içinde var etmeye çalıştığı ve yönetimde baskın olduğu bir dönemdir ve bütün bu ataerkil güce rağmen Homeros tanrıçaya seslenmeden büyük eserine başlayamamaktadır. Her şeyden önce bu durum şunu gösterir. Ozanlık yeteneği Homeros’a tanrıçalar tarafından bahşedilmiştir. Bu yetenek halen tanrıçaların izni olmaksızın işlememektedir. Her ne kadar Olymposluların Ataerkil hakimiyeti ön planda olsa da daha eserin başından tanrıçalardan alınan esin ve yeteneğin itirafı öne çıkmaktadır. Eserin ikinci bölümünde yine Mousa’lara bir sesleniş vardır.

*Olympos’ta oturan Musalar, hadi,
Söyleyin bakalım şimdi bana
Tanrısınız, her yerde varsınız, bilirsiniz her şeyi,
Bizimse hiçbir şey bildiğimiz yok.*²¹³

Burada özellikle onlara atfettiği şu sıfatlar çok önemlidir: *tanrısınız, her yerde varsınız, bilirsiniz her şeyi*. bu sözler soyut bir tanrı kavramının sıfatları gibi gözükmemektedirler. Hatta Spinoza’nın geometrik yöntemle açıklamaya çalıştığı bütün doğaya içkin olan tanrıyı hatırlatır; “Tanrı derken mutlak anlamda sonsuz varlığı anlıyo-

²¹¹ Hom. **İl.** I. 1.

²¹² Hom. **İl.** (A. Erhat’ın Önsözü), s. 60.

²¹³ Hom. **İl.** 485.

rum, başka değişle her biri ezeli ebedi ve sınırsız özünü ifade eden sonsuz sıfatlardan ibaret tözü.”²¹⁴

Bu tanrıçalar (Mousalar) neyi bilirler, nerede varlar. Mousa'lara dair bu bilgi İlyada'da geçer, dolayısıyla Mousalar İlyada'da anlatılan savaşı bilirler, görürler ve savaşın her yerinde vardır. İlyada'da anlatılan ise Olymposlu tanrıların dahil olduğu, etkin olduğu, hatta kavgaya bile katıldıkları Troia savaşıdır. Olymposlu tanrılar, kahramanlar ve insanların bulunduğu bir sahneyi dışardan gören varlıklar (Mousalar), muhtemelen bu gördüğü sahnedeki varlıklardan daha muktedit bir varlık durumundadırlar. Yine Odysssea'da da buna benzer bir yakarış görürüz.

“Ölümsüz tanrılara seslendim ossaat, bağıra bağıra:

Zeus baba ve siz Hep var olan öbür mutlu tanrılar”²¹⁵

Anlatıcı Zeus'u, hep var olan mutlu tanrılardan ayrı görmektedir. Bu ifadeler Thomson'un Yunan mitosuna dair yorumunu haklı çıkarır. Olymposlu tanrılar dünyası, dönemin kraliyet yönetiminden farklı değil ve onun esiniyle oluşturulur. Kral gücünü tanrıdan aldığı için, kralın isteğinin tanrının isteği olduğuna inanılır.²¹⁶ Tanrıların anrtropomorfik oluşları ve insanlar gibi duygulanıp hareket edişleri de bunu gösterir. Ki İlyada'da Kral Agamemnon'un Zeus'un asasını taşıdığı sık sık tekrarlanır. Yani babadan oğula geçen krallık mitoslaşır. Dolayısıyla bu merkezi ya da tek kişi yönetimi, ataerkil krallık ya da tiranlığın keskin otoritesi günümüzde olduğu gibi büyük bir adaletsizliğin, hak gaspının üzerine kurulur. Bir tarafın sindirilmesi ve bastırılması üzerinden kendini var eder. Bu durumun somut delillerini mitosun bir yansıması olan Yunan sanatında da görmekteyiz. Zeus'un adalet tanrıçası Themis'i yutması, Apollon'un Marsiyas'ı, Athena'nın Arakhne'yi cezalandırması gibi birçok sahne bir tür ötekini susturma, eşitliği (cinsler ya da kültürler arası) sonlandırma mücadelesidir. Üstüne çöreklandıkları bütün kültürel kimlik ve birikimleri kendi ideolojilerine göre yeniden kurgulayıp dayatmaktadırlar.

²¹⁴Spinoza, **Ethika**, Alfa Yayınları, İstanbul, 2016, s. 35.

²¹⁵ Hom. **Od.** XII. 370.

²¹⁶ Thomson, s. 43.

Mousalar Mnemosyne ve Zeus'un birleşmesinden doğarlar. Mnemosyne bellek anlamına gelir.²¹⁷ Ki Mousalara atfedilen görevlerde bellekle ilgilidir. Onlar yaşanmışlıkları, geçmiş efsaneleri aktarırlar ve insanlar da bu yeteneği onlardan esinler. Mousalar dokuz tanedir ve her biri kültürün kümülatif değerlerini aktarma görevini yerine getirir. Belleği temsil eden figürlerin dışıl olması toplumun anaerkil köklerine dair en önemli temsillerden biridir. Bunlar insanın sanat, bilim, edebiyat gibi alanlardaki birikimlerini taşır ve aktarırlar. İnsanın erken dönemleri açısından düşünersek bu aktarımı gerçekleştiren kişilerin kesinlikle toplumda önemli konuma sahip olmaları beklenir. Günümüz gözüyle düşünersek bu değerlere sahip topluluk ya da sınıflar her şeye hakim olma gücünü de kendilerinde bulurlar. Kadınlarda böyle hırs olmadığı ve akıp giden barışçıl yaşamın içinde böyle bir kurnazlık düşünmediklerindendir ki ellerinde bulunan bu yetiyi bir otorite olarak kullanmamışlardır. İlk bölümde Briffault'an aktardığımız üzere erken toplumlar eşitlikçi toplumlar oldukları ve bir cins üzerinde tahakküm ve hakimiyet kurmayı düşünmezlerdi. Fakat erkek, bu alanlara hakim olabilirse her şeye hakim olabileceğini görmekte ve bunun içinde ilk adım olarak Mousa'lara bir baba uydurmaya çalışmaktadır. İkinci adım olarak da İrigaray'ın deyimiyle "usta der ki" diye ifadelenir bütün aktarımlar. Artık Mousaların yerini usta alır.

*Benden ne duyuyorsan tekrar et, der usta, öğrencisine, bu söz evrensel olarak geçerlidir. Nereye gidersen git, kiminle konuşursan konuş aynı kalır. Kendini onun kölesi yap. Ona ne bir şey ekle ne de ondan bir şey çıkar; bu söz varolan her şeyi belirtir. Tutkuların, heveslerin ve coşkuların bundan böyle, sana öğretilen söylemin önünde ortadan kaybolmalıdır. Onun hakikati karşısında bedenini, etini, kalbini pek az şey ifade eder.*²¹⁸

Günümüze kadar yapılan bütün savaşların ardındaki ideolojiler kaynağını yukardaki söylemden alır gibidir. Bir tür beden ve ruh savaşını andırır. Bu ikilik, Kartal ve yılan, doğa ve ideoloji, kadın ve erkek ikilikleriyle paralellik taşır. Bu çatışmadan itibaren ideoloji insanı, doğadaki, yani yeryüzündeki yaşamını kurgusal bir öte aleme feda ederek, mutsuzluğu kader olarak kabul etmeye razı etmiştir. Milyonlarca insanı sürükleyen bu ideolojiler din olmakta ve en belirgin özellikleri de insanlara

²¹⁷ Erhat, s. 207.

²¹⁸ İrigaray, s. 60.

olmayan, olamayacak bir yeni, öte dünya yaşamı vaadinde bulunmalarıdır. Bu önemli tanrıçaların doğuş efsanesi de yeni düzenin kurgusuna göre şekillendirilmeye çalışılır.

Olymposlu Musalar koca kalkanlı Zeus'un kızları.

Eleuter yamaçlarının kraliçesi Mnemosyne

Kronosoğluyla birleşip Pieria'da

Getirdi onları dünyaya

Belaları unutturmak ve kaygıları dindirmek için.

Dokuz gece buluştu onunla kutsal yatağında

Engin akıllı Zeus, ölümsüzlerden uzakta.

Günler aylar geçip bir yıl tamam olunca

Dokuz kız getirdi dünyaya Mnemosyne.²¹⁹

“Mousa” Yunanca akıl, düşünce, yaratıcılık gücü kavramlarını içeren “men” kökünden gelmez. Bu kök Zeus’un Mousaları üretmek için birleştiği, Mnemosyne’nin adında da görülür, Athena’ya gebe kalan Metis’in adında da. Bu da şu anlama gelir, Zeus güya kaba güçleri yenip başa geçtikten sonra kendi egemenliğini kurabilmek için ilk işi yaratıcı olan güçleri benimsemek olmuştur. Mousalar işte bu gücün ürünü ve simgesidirler.²²⁰ Azra Erhat’ın bahsini ettiği bu güç kadının yaratıcı gücüdür, adaleti dağıtan, payı dağıtan adil güçtür. Bütün bu güçler tek elde toplanmaya çalışıldığında, bu gücün hakimiyeti için bir efsanenin de yaratılması gerekmektedir. Bu yeni efsane de birçok şeyin çarpıtılmasını beraberinde getirir. Mousalar’da bu nasıl yansır, her şeyi gören, bilen, duyan onlardır, Zeus’un doğuşunu da onlar görmüş ve anlatırlar fakat aynı zamanda Zeus’un kızlarıdır. Daha da ötesi Zeus’un birleştiği Mynemosne, Gaia ve Uranos’un kızıdır yani Zeus’un hem teyzesi hem halasıdır. Şüphesiz cinsel ilişkinin serbest olduğu erken topluluklarda bu tip ilişkiler mevcuttur fakat buradaki ilişkilendirme zorlama ve abartılıdır. Bütün tiranlıkların yalandan beslendiği gibi Zeus’un krallığı da farklı değildir.

Homeros’a atfedilen Hymnos’larda da şarkılara “Ey Mousalar” diye başlanır. *Mousalar ve Apollon* Hymnosunda Mousa’ların doğuşuna dair bir çelişkinin ifadesi direkt söylenmekten ziyade teğet geçilerek dillenir. Yeryüzündeki ozanların ve lir

²¹⁹ Hesiodos, **Theog.** 52-60.

²²⁰ Erhat, s. 208.

çalan insanların bu yeteneği Mousa'lar ve Apollon'dan aldıklarını fakat kral Zeus'dan doğduklarını²²¹ söyler. Bütün yeryüzü ölümlü ve ölümsüzlerin soyu Zeus'a dayandırılmaya çalışılırken bu çelişki de aynı duyarsızlıkla karşılanır. Hesiodos da tanrıçalara yakarıyla başlar eserlerine, Theogonia'sında onların doğuşu da anlatır, hatta onların yerini de belirtir.

Helikon Musa'larını övmekle başlayalım

Ulu ve kutsal Helikon Dağı'nın konuklarını

Narin ayaklarıyla oynar durur onlar

*Suları menekşe rengi kaynağın başında*²²²

İlginç bir çelişki çıkıyor ortaya her şeyi gören bilen Mousalar tanrıların nasıl oluştuğuna şahitler ve anlatacaklar ama diğer yandan da Zeus'un çocuklarıdır. *Kalkanlı Zeus'un kızları Olympos'un tanrıçaları.*²²³ Şimdi ile geçmiş örtülmeye çalışılıyor gibi bir çaba belirmektedir. Bu durum modern çağlarda belirmeye ya da kurulmaya başlanan ulus-devletçiklerin ulusal tarih kurma çabalarına benzer. Yunan erkek egemen mitos kurgusu da zamanın ardışık gelişimini göz ardı etmiş görünmektedir. Kadının belleğini kendine mal etmeye çalışan erkek daha kurgunun başındaki çelişkiyle kendini ele vermektedir.

4.2-ERİNYSLER

“Kadından yana o tanrıçalar.”²²⁴ Aiskhylos *Oresteia* üçlemesinde Erinyesler için sık sık bu ifadeyi kullanır. Erinyeslerin anaerki hukuktaki önemleri ve zamanla Yunan pantheonundaki dönüşümlerine ilişkin en geniş bilgiyi bu yazarın eserinden alıyoruz. Fakat Aiskhylos'tan yüzyıllar önce Hesiodos'un Theogonia'sında öç tanrıçaları olarak tanıtılırlar. Aphrodite'nin doğuşuna paralel hatta aynı kaynaktan doğmadırlar. Kronos, anası Gaia ile birlikte babasının zorbalığına son vermek için bir tuzak kurarlar. Pusuya yatan Kronos geceyle yeryüzüne inen babası Uranos'un haya-

²²¹ Homerik hymnos, V.

²²² Hesiodos, *Theog.* 1-5

²²³ Hesiodos, *Theog.* 25.

²²⁴ Aiskhylos. *Agamemnon*, 990

larını kesip fırlatır. Atılan hayalardan toprağa dökülen kanlarla toprak gebe kalır ve yıllar sonra öç tanrıçaları, Erinyesler doğar.²²⁵ Bu hayalar bir tür erk tözü gibidir, toprağa ve denize dağılır. Birçok varlık doğar bu tözden, bu mitosta çıkarsanacak başka önemli bir olgu ise erkeğin, çocuğun doğumundaki rolünün farkında olduğunu da sergilemesidir. Yani erkeğin cinsel organı hayat veren bir töz gibi Theogonia'nın başlarında sahnelenir. Bu mitos M.Ö. 13. Yüzyıla tarihlenen Hurri'lerden kalma Hititçe kayda geçen Kumarbi efsanesiyle benzerlikler taşır.²²⁶ Bu efsanede erkeklik organının insan doğumundaki rolüne ve erkeğin de gebe kalıp doğurabileceğine vurgu yapılır. Aynı form Theogoniadaki tanrılar savaşı ve Zeus'un Athena'yı doğururunda da görülür. Bu efsanelerle Erkeğin üremeye, doğuma dair sırta erip, bu edimi kendine mal etmeye çalışarak kadına da hakim olmaya başladığı görülür.

Theogonia'ya dönersek oğul güya babadan annenin öcünü alır ve Erinyesler baba katilini cezalandırmak üzere doğmuş gibi verilirler. Oysa onlar anne katilini cezalandırmakla görevlidirler. Odysseia ve Oresteia'da kadından yana tanrıçalar oldukları açıktır. Sonuç olarak hem Hitit hem Greek mitosunda, hem Kumarbi hem Kronos, babadan ya da kraldan aldıkları erkeğin cinselliğiyle ilişkili bir erktir. Özetle artık erkeğin doğundaki rolünü fark etmesiyle, erk ve soyun babadan oğula geçtiğine dair mitler kurulur. Kumarbi gebe kalır, Zeus Athena'yı doğurur. Yunan'da değişen erkeğin kadını doğurması, pekişen ise kadının eril zihniyete göre yeniden kurulmasıdır.

Theogonia'da Erinyeslerle birlikte başka varlıklarda doğar. Hesiodos Erinyeslerin sayıları ve isimleri hakkında bilgi vermez. Sonraları Erinyeslerin üç kadın ve isimlerinin de Alekto, Tisiphone ve Megaira olduğu kabul edilmiştir. Erinyesler suçu işleyen ve özellikle insan öldürenin peşine takılan köpekler diye düşünülür; bu köpekler dişidir, kan kokusunu hemen alıp koşarlar ve peşine takıldıkları suçluyu sonsuzca kovalayarak çıldırtırlar.²²⁷

Jane Ellen Yunan mitolojisini en derin köklerine kadar irdeler, filolog olmasının da büyük etkisi olsa gerek. Erinyeslerin Keres'in olumsuz bir dönüşümü olarak

²²⁵ Hesiodos. **Theog.** 175-185.

²²⁶ Bakınız: dipnot. 116.

²²⁷ Erhat, s. 104.

değerlendirir, bir bakıma ehlileşmiş ve sosyalleşmişlerdir. Bedenden çok ahlakla ilgili olan kızgın ve kinci ruhlardır. Umut ya da merhamete dair bir dürtüleri yoktur. Onlar arkadaşça tanrılardan çok uzlaşmaz şeytanlar olarak başladıkları işi bildikleri gibi sonlandırırlar.²²⁸ Belki burada Erinyslere dair olumsuz bir betim belirir oysa onların rolüyle uyumludur. Çünkü onlar anne katilini asla affetmezler, adaletin yürütücüleri olarak kararı değil, olması gerekeni koşulsuz bir şekilde uygularlar.

Aiskhylos ‘Eumenidler’ tragedyasında Erinysleri iki farklı isimle niteler; ejder ve av köpekleri.²²⁹ Bu iki ifade üzerinden Erinysleri tartışan Jane Ellen Aiskhylos’un onları bütün merhametsizliklerine rağmen insanileştirmeye çalıştığını söyler. Klytimestra uyuklamış Erinysleri uyandırmak için bağırır. Onları *-Ey ejderler!* diye çağırır. Bir insan canavarı olarak *ejder* kelimesinin kullanımı mümkündür. Hemen ardından gelen dizelerde ise onlara *av köpeği*, diye seslenir. Bu ifade daha şiirseldir ve onları el değmemiş olarak tutar.²³⁰ Burada insanileştirmekten kasıt tanrıçanın tamamen insanın hayal gücüne dayalı bir varlığa, ejdere, benzetilmesidir. Oysa *av köpeği* doğada insan yaşamında varlığı olan bir hayvan olduğu, insan zihninden bağımsız bir varlık olduğu için daha doğal bir benzetme olarak durur. Fakat dil ve ortak fikir bazen en iyi düşünceye ulaştırır. Erinys nosyonu Grek aklının çok derinlerine uzanmış ve rencide olmuş bu ruh bir yılanı. Yeryüzü cini düşüncesi bir yılan olarak dikkate alınacaktı, yani Aiskhylos’ta olduğu gibi soyut ya da insanileştirilmiş bir intikam canavarı değil, basitçe Erinys yılan biçiminde kızgın bir ruh idi.²³¹

Euripides’te Erinysler üç kişi oldukları açık bir şekilde ifade edilir. Troia’nın yıkılışından sonra esir alınan Troia’lı kadınlardan Apollon tapınağı rahibesi ve bilici olan Cassandra, esrik bir halde elinde meşalelerle sahneye girer. Kral Agamemnon’un kendisini esir almakla ailesine büyük bir felaket getireceğini, babasının ve kardeşlerinin intikamını alıp, Agamemnon’un evini başına yıkacağını bildirir.²³² De-

²²⁸ Harrison, s. 196.

²²⁹ Aiskhylos’un “Eumenidler” Mitos-Boyut yayınlarından çıkan Yılmaz Onay çevirisinde *ejder* yerine *dev* kelimesi kullanılmıştır. Burada Jane Allen’in çevirisi baz alınmıştır.

²³⁰ Harrison, s. 232.

²³¹ Harrison, s. 233.

²³² Euripides, **Troyalı Kadınlar**, Mitos Boyut Yayınları, İstanbul, 2008, s. 19.

vamında kendisini Erinyslerden biri olarak tanıtır. “beni, öç tanrıçaları olan üç Erinys’ten birini, al götür bu ülkeden” der. Kardeşleri ve babasının öcünü alıp Atreusoğullarına yıkım getireceğini de ekler.²³³ Bu sahne Klytaimestra’nın yarı uyku halde Erinysleri çağırdığı sahneyi hatırlatır. Bu tragedyada sahnelenen durum yukarıda Jane Ellen’in bahsettiği Erinys’in yılan biçiminde kızgın bir ruh olduğu düşüncesini de destekler. Her iki karakterimizde hem haksızlığa uğramış hem de ölümle cezalandırılmışlardır. Ruhları bir yılan olarak erkeğin ensesinden ayrılmaz, **(Resim 2)** de betimlendiği gibi.

Oresteia üçlemesinde Erinysler sürekli korkunç, lanet, dev gibi kötü sıfatlarla anılırlar. Sadece Orestes’i öç almaya gönderen olarak anıldıklarında *derin akıllı yüce Erinny* diye anılırlar.²³⁴ Mesele babanın-erkeğin öcünü almak olunca, eser boyunca duygularıyla hareket eden akıldan yoksun ve düşkün varlıklar olarak sunulan Erinysler bütün kötü sıfatlardan kurtularak akıllı ve yüce varlıklara dönüşürler. Bu dönüşümle Aiskhylos, bilinçli ya da bilinçsiz, eril iktidarın ikiyüzlülüğünü yansıtmış olur. Euripides’in “Elektra” adlı eserinde, Klytaimestra babasından yana olan kızı Elektra’ya karşı kadınların bir savunucusu olarak konuşur. Eserde Helena ve Klytaimestra kardeşler. Elektra babasını daha çok sever ve annesini tüm gerekçelerine rağmen suçlu bulur. Klytaimestra kardeşi Helena’nın peşinden gidilirken kızı İphigeneia’nın öldürüldüğünü ve şayet Helena’nın yerine kocası Menelaos kaçırılsa ve kendisi de “kardeşimin kocasını kurtaracağım” diye oğlu Orestes’i kurban etse nasıl karşılanacağını sorar.²³⁵ Bu kıyaslama kadın ve erkeği eşit gören aralarındaki üstünlük iddiasını tanımayan güçlü bir kadının ifadeleridir, adaletin tarafsız olmasını savunur, kendisini erkekten daha zayıf ya da düşkün görmez. Bu da Klytaimestra’yı güçlü bir anaerki savunucusu yapar.

Erinyslerin Eumenidler’e dönüşümünün işlendiği Aiskhylos’un ‘Eumenides’ tragedyasında iki taraf karşı karşıya gelir. Bu iki taraf anaerkinin temsilcisi olarak Erinysler ve ataerkinin savunucuları olarak Apollon ve Athena arasında geçen tartışmalarda her iki tarafın da kendilerini, üzerinden var ettikleri temel kodları dile

²³³ Euripides, **Troyalı Kadınlar**, s. 22.

²³⁴ Aiskhylos, **Adak Sunucular**, 645-651.

²³⁵ Aiskhylos, **Eumenidler**, 1026-1045.

getirerek savunurlar. Erinysler Apollon'u, anne katili olan Orestes'i hem cinayete teşvik etmek hem de cinayetten sonra korumakla suçlarlar. Apollon ise Klytaimestra'nın, kocasını öldürmekten suçlu olduğunu ve Zeus-Hera kutsal evliliğini örnek vererek Klytaimestra'nın bu kutsal değere saldırdığını dolayısıyla cezasını çektiğini savunur.²³⁶ Temel kodlara bakarsak, anaerkinin savunucuları kan bağlarının kadın üzerinden belirlendiği ve özellikle ailenin temel unsuru olan annenin ölümünün cezasız kalmayacağını savunurken, Olymposlular tek eşli evliliğin kutsallığını bir bakıma kadının erkeğe sadık bir köle olmasını savunurlar ve Zeus-Hera evliliğini örnek verirler. Ki Zeus, damızlık boğa gibi bütün dünyanın babası olmaya çalışırken, Agamemnon'da İlyada'dan bildiğimiz üzere Zeus'un ölümlü temsilcisi gibidir. Apollon bunun adına kutsal evlilik demektedir. Kutsal evlilikten kasıt kadının sadakatidir. Kadın bir erkeği esiri olarak onun çocuklarını doğurmakla görevlidir. Diğer yandan Klytaimestra'nın Agamemnon'u öldürmesindeki asıl sebep Agamemnon'un, kızı İphigeneia'yı annesine yalan söyleyerek kurban etmesidir.²³⁷ Apollon tapınağına sığınan Orestes'in çevresini saran Erinysler kendilerini, "gerçek hukukun yargıcı tanrıçalarız biz" diye tanıtır. Kader tanrıçası Moira'nın onlara, kanlı cinayet işleyenleri izlemekle görevlendirdiğini, fakat Apollon'un onların görevini gasp ettiğini söylerler.²³⁸ İlginç olan, İlyada'da Moiraların belirlediği paya Zeus bile karşı çıkamazken, burada her şeyin hakimi olarak Zeus, 'baba' sıfatıyla sunulur. Orestes'in yargılandığı Atina'daki duruşmaya Apollon da katılır ve Orestes'e verdiği annesini öldürme emrini de şöyle savunur: "Erkek, kadın, kent, halk, hepsi için, Baba Zeus'un emretmediği hiçbir şeyi söylemedim, söylemem de! Lütfen, kavrayın artık, haklıyı bulmak çok zor iş; öyleyse: Buyrun, kararı babam Zeus'a bırakın, çünkü yeminmiş, yargıçmış, hukukmuş, bunların hiçbirisi Zeus'tan daha güçlü değil ki!"²³⁹ Erinysler hak-hukuktan bahsedip annelik hakkının kutsallığını anlatırken, Apollon ise bütün güçlerin, kararların Zeus'a bağlı olduğunu ve asayı, yani gücü yetkiyi elinde bulunduranın her şeye hakim ve haklı olabileceğini bildirir. Apollon'un savunduğu model ne yazık

²³⁶ Aiskhylos, **Eumenidler**, 140-225.

²³⁷ Euripides, **Elektra**, 1015-1020.

²³⁸ Aiskhylos, **Eumenidler**, 300-345.

²³⁹ Aiskhylos, **Eumenidler**, 617-620.

ki günümüzde bile dünyanın çoğunluğunda hakim olan adalete dayanmayan yönetim anlayışlarının pratik bir özetidir.

Orestes'in aklanması için yapılan oylama da yarı yarıya oy çıkması da ilginç bir durumdur. Bu oranın kadın ve erkek nüfusuna işaret ettiği düşünülmektedir. Bir tanrıçanın erkeğin tarafını tutmasıyla kadının kölelik tarihi de başlamış olur, yani kadının düşüşünün tarihi de hemcinslerinin ihanetiyle başlamış gibi bir mitos kurulur. Anne katilinin aklanması adaletin sonu olmuştur. Erinyesler artık derin uykudadırlar, Klytaimestra'nın kadının içindeki dirimsel enerjiyi temsil eden yılanı uyandırmaya çalışan çılgınları hala boşlukta yankılanmakta ve kadından gelecek adaletin gerçekleşmesini beklemektedir.

Aiskhylos'un tekil olarak Erinyesler için *ejder* kullanımı kendi içinde önemlidir. Erinyesler öç almaktan görevli olarak sayıları kesin bilinemese de Euripides'te üç kişi olarak geçerler fakat çoğu kaynakta çok olup sayıları belli değildir. Eski Erinyes ruhu çok değil tektir. Öldürülmüş annenin ruhudur. Klytaimestra kendi bir ejder olup bunun farkında değildir. Yarı bilinçli bir halde gerçek Erinyes olan kendisi uyanınca ya kadar da Erinyeslerin uyuduğunu hatırlar.²⁴⁰

Erinyeslerdeki ölen kadının ruhunun yılanı dönüşümü ve öç alarak adaleti sağlama mitosu bana Çocukluğumuzda arkadaşlarla aramızda geçen bir ifadeyi hatırlatır. Arkadaşlarla oyun oynarken özellikle yiyecek paylaşımında adil olmayan bir durum görüldüğünde “*yılanım sana saldıracak*”, “*gece yılanım sana gelecek*” diyerek paylaşımın iyi yapılmadığını ifade etmeye çalışırdık. Bu yılanda genellikle uykuda gelir diye bilinirdi. Haksız paylaşımın öcünü yılanı havale etmenin Erinyesler inanisından çok da uzak olduğunu düşünmüyorum. Meğer Yunan mitolojisinin 3000 yıl öncesine ait mitosu bizde sözlü olarak varlığını korumakta. Bir bakıma adaleti sağlayıcı annenin temsili olarak toplumsal bilinçte yerini korumaktadır.

Erinyeslerin gücü sadece insanlar arasında adalet sağlamakla sınırlı değildir, tanrılar ve göksel varlıklar içinde adaletin icracıları olarak görevlidirler. “Helios bile ölçülerini aşamaz. Aşarsa Dike'nin yardımcıları Erinyesler onun peşinden ayrılmaz.”²⁴¹ Her şeyi gören en tepedeki güneşin bile Dike karşısında sınırları vardır,

²⁴⁰ Harrison, s. 233.

²⁴¹ Herakleitos, **Fragmanlar**, 94.

aşamaz. Bu fragmanda kadının toplumsal adaletteki rolünün kolektif bilinçaltında ne kadar derin yeri olduğu anlaşılmaktadır. Yunan filozoflarında kadına ya da tanrıçaya bakış değişkenlik gösterir fakat Sokrates ve sonrasında artık soy baba üzerinden belirlendiği kanısı dönemin hakikatiymiş gibi sunulur. Zaten Sokrates öncesi filozoflar için ‘Doğa Filozofları’ ifadesi de onların tamamen ataerkinin hakimiyetine girmediklerine dair bir sıfat olarak da okunabilir.

Herodotos’un aktarımına göre büyük bir Sparta kabilesi olan Aigidler zamanında bir kehanete göre, babalar çocuklarını koruyamadıkları için Laios ve Oidipus’u cezalandırmış olan Erinysler için bir tapınak yapmışlardır.²⁴² Herodotos Erinysleri, baba oğul arası ilişkilerdeki adaletsizlikte baba ve oğlu cezalandırma görevi yüklemiştir. Oysa yukarda ele aldığımız Aiskylos ve Jane Ellen’dan aktardığımız örneklerde Erinyslerin çoğunlukla öldürülen kadının, özellikle de annenin ruhunun bir yılanla benzetilerek öç almaya çalışan figürler oldukları anlaşılmaktadır. Odysseia’da ise Hades’e inen Odysseus Epikaste ile karşılaşır ve Oidipus’un lanetinin kaynağının annesi olduğu anlatılır.

*Epikaste ise engin kapılı Hades’e inmişti kaygı içinde,
Yüksek damından sarkıttığı kemende bağlayıp kendini,
Bir sürü de bela bıraktı arkada Oidipus’a
Ne kadar bela gelirse anasının öcünü alan perilerden, hepsini.*²⁴³

Ataerkinin gelişimiyle beraber en radikal dönüşümlerden biri Erinyslerde görülür. Anaerkil dönemin adalet sağlayan figürleri Greek kent devletinin kapı bekçilerine, Eumenidler’e dönüşürler. Bir bakıma kent surlarına mahkum edilerek asıl doğalarından koparılır ve iradeleri teslim alınır. Anasoyluluğa dair dinsel ve mitsel figürlerin nasıl ataerkinin hakimiyetinde dönüşüp, zamanla yeni görevler yüklendiği ve yeni bir mitos kurulduğu en açık haliyle bu tragedyada izlenmektedir.

²⁴² Herodotos. IV. 149.

²⁴³ Hom, **Odyss**, XI. 276-280.

4.3-GORGOLAR

Gorgon adı, “müthiş, korkunç, yırtıcı” anlamındaki gorgos sıfatından gelir.²⁴⁴ Gorgolar modern gözle değerlendirildiğinde üç kız kardeş olarak görülürler. Fakat bu üçlüden en iyi bilineni çok vahşi bir görünüme sahip olan Medusa’dır.²⁴⁵ Gorgolar denince de ilk akla Medusa gelir. Çünkü efsanesi günümüze ulaşan sadece odur. Onunla göz göze geleni taşla çeviren Medusa hem-cinsi olan Athena’nın yardımıyla Atinalı kahraman Tehseus tarafından öldürülür.²⁴⁶ Zeus’un kızı olarak Athena bir kahramanlık madalyası olarak öldürdüğü Medusa’nın aigisini her zaman göğsünde taşır. Aslında bir yandan da bunun hemcinslerinin geçmişine dair işlediği bir suçun delili ve her zaman göğsünde bir günah olarak taşımaya mahkum olarak da okunabilir. Bu aigis Olymposlular nazarında kahraman fakat anaerkinin temsilcileri açısından ise bir ihanet sembolü olarak taşınmaktadır. Bu kardeşlerin doğuş efsanelerine bakarsak Theogonia’da bu kardeşlerin doğuşu korkunç bir betimle anlatılır.

*Phorkys’le birleşen Keto, Graia’ları doğurdu,
Güzel yüzlü, doğuştan ak saçlıdır onlar,
Ölümsüz tanrılar da kocakarı der onlara
Yeryüzünde dolaşan insanlar da.*²⁴⁷

Burada geçen kocakarı tabiri ne kadar hakaret koksa da, bize erken topluluklardaki söz ve soyun sahibi büyük anayı hatırlatır. Soyun anayanlı olduğu topluluklarda erkeğin pek önemsenmediği hatta ekonomik açıdan çoğu toplulukta pek bir katkısının da olmadığı birçok antropolojik çalışmada gözlenmiş ve buna dair örnekler yukarda ‘Anayerlilik’ başlığı altında verilmiştir.

Gorgoları Keto doğurur, üç kardeşirler, Sthenno, Euryale ve bahtsız Medusa.²⁴⁸ diye anar Hesiodos. Medusa bahtsız diye sıfatlanır çünkü tanrı Zeus ile ilişkisi olan her ölümlü kadının kaderidir. Bu bir iktidar paranoyasıdır. En sevdiği insan-

²⁴⁴ Paglia, s. 61.

²⁴⁵ Harisson, s. 187.

²⁴⁶ Erhat, s. 243.

²⁴⁷ Hesiodos, **Theog.** 270-273.

²⁴⁸ Hesiodos, **Theog.** 273-277.

ları bile göz kırpmadan yutmasına neden olmaktadır. Mitosun devamında da görmekteyiz ki Medusa da Erkek kahraman ve Olymposluların kumpası ile öldürülür ve ondan doğacak Pegasus da göğe yükselir.

*Medusa ölümlüydü, oysa iki kız kardeşi
Ne ölüm bileceklerdi ne ihtiyarlık.
Buna karşılık yalnız Medusa girdi
Masmavi yeleli tanrının koynuna
Bahar çiçekleriyle dolu taze çimenlerde.
Perseus kestiği zaman kafasını
Khrysaor'la Pegasos çıkıverdi kanından.²⁴⁹*

Özetle kadın toprakta kalan ölü bir beden, erkek ise göğe yükselen kanatlı, canlı bir beden olur. mitosun devamında Pegasus'un doğumundaki en çarpıcı nokta ise doğuran ya da doğumun kaynağının küçümsenmesi, kurtulmaya, kaçılmaya çalışılan bir figür olarak sunulmasıdır. Bir dönemin önemli temsilcileri olduklarının en önemli kanıtı ataerkil doktrin tarafından bu kadar saldırıya uğramaları ve karalanmalarıdır. Annesini öldüren Orestes'in peşine düşen Erinysler de bir karalama sıfatıymış gibi Gorgolara benzetilirler. "Bu kadınlar neyin nesi, Gorgonlar gibi, kara giysiler içinde ve saçları yılanlarla sarılı!"²⁵⁰ Kendinden olmayanı ya da karşıt olduğunu, birbirinin aynı görme, aynı sıfatlarla tanımlama ve düşmanlaştırma bir tarafın kendini merkeze koyma ve yanı sıra olsa bildiğini dayatma çabasıdır. Bu dönem içinde eril iktidar, süregelen bütün inanış ve kurumları kendine göre şekillendirme çabası içine girer. Kendinden önceki inanış ve düzeni kendine karşıt bir bütün olarak tanımlar ve buna göre de onları tanımlayıp sıfatlar yükler.

*Pegasos bırakıp davarlar anası toprağı
Havalandı gitti ölümsüzlere doğru.
Zeus'un sarayında oturur şimdi
Şimşekle yıldırım taşıyıp onun adına.²⁵¹*

Yılansı Medusa, huzursuz bereketiyle doğanın yeraltında kök salan dikenli bitkisidir.²⁵² Bu yüzden tek kurtuluş, yukardaki dizelerde görüldüğü üzere, ondan

²⁴⁹ Hesiodos, **Theog.** 273-280.

²⁵⁰ Aiskhylos. **Adak Sunucular**, 1048-1050.

²⁵¹ Hesiodos, **Theog.** 284-287.

koparak göğe yükselmektedir. Bu tür efsaneler Yunan pantheonunda sık rastlanan bir tür mitos kalıbına dönüşür. Toprak ve verimlilikle özdeşleşen erken toplumun tanrıçası ölür ve bedeninden çıkan varlık Olympos'a yükselerek yersel(anne) bağlarından koparılır ve yeni bir kimlik kazandırılır. Antik Yunan uygarlığının üzerinde yükseldiği miras ve tedrici devamı izlendiğinde, bütün modern ataerkil toplumların geçmişten beri en büyük savaşını içinde doğup geliştiği doğaya ve insani temsili olan doğurgan anaya karşı verdiği görülür. Doğduğu köklerinden uzaklaşan her varlık, derin bir yabancılaşmanın getirdiği içsel düğümlerle cebelleşmekten kurtulamamaktadır.

4.4-MOİRALAR

Theogonia'da Zeus ve Themis'in çocukları olarak tanıtılırlar. Themis Zeus'tan önceki, ikinci kuşaktan bir tanrıça olmasına rağmen Zeus'un Metis'ten sonra ikinci eşi olarak tanıtılır. Themis ve Zeus'tan çocukları Theogonia'nın sonlarında anlatılır. Themis Theogonia'da *Yasa Tanrıça* olarak geçer doğurduğu kızlara da buna dair işlevler yüklenir.

*Sonra Themis 'le evlendi Zeus,
Işık saçan yasalar tanrıçasıyla.
Bu tanrıçadan doğdu Horalar
Eunomia en iyi yasaların tanrıçası,
Dike, en haklı yargılar veren tanrıça,
Eirene, o bereketli barış tanrıçası
Ki korur insanların ekip biçtiklerini.
Ve Moiralar, yaşama paylarımızı düzenleyenler:
Klotho, Lakheesis, Atropos tanrıçalar
Ki bilge büyük üstünlük vermiştir onlara,
Ki onlar verir yalnız insanlara
Mutlu ya da mutsuz yaşama paylarını.²⁵³*

²⁵² Paglia, s. 61.

²⁵³ Hesiodos, *Theog.* 900-905.

Yasa, hak, barış, yaşama payı gibi kavramlarla Themis'in kızları nitelenir. Bunlar insanın mutluluk ve refahının tesisi için gerekli temel öğelerdir. Anaerkinin önemli figürlerini çoğunlukla üçlü olarak görürüz, Gorgolar, Harpyalar, Moiralar, Kharitler gibi hep üçlü olarak bulunurlar. Bu üçlü form tanrıçaların bir tür tanımlayıcı özelliği olmuştur, esasında bu form anne ve bakire olmak üzere ikili yapıdan gelişir. Bu ikili ve üçlü özellik erken matriarkal tanrıçaların karakteristik özelliği olarak belirmektedir.²⁵⁴ Hekate'de üç çehreli olarak tasvir edilir, Hekate'nin üç yüzü gök, yer ve yeraltı hakimiyeti ile ilişkilidir. Diğer tanrıçalardaki üçlü form ise farklı işlev ve görevlerle tanımlanır. Tanrılarda böyle bir yapıya rastlanmadığı ve Hekate dahil birçok önemli tanrıçada görüldüğü için anaerkinin temel formlarından biri olduğu kesindir. Bütün bu önemli görevler yüklenmiş tanrısal figürler, kimilerince sadece birer soyut kavram olarak değerlendirilse de insanların yaşamlarına yön veren önemli dinsel figürler olmanın yanı sıra insanların eşitlikçi ve adil bir yaşam sürmesinde somut edimler kazanmış varlıklardır. Tedrici olarak insanın doğayla deneyimi sonucu gelişmiş bütün bu antropolojik figürlerin köklerinden koparılarak basit bir kurguya kurban edilmeleri hakikatin çarpıtılması ve insanın yabancılaşmasının büyük katkısı olmaktadır. Olympos krallığı tamamen bu yapı üzerine kuruludur. Zeus'un evlenmeleri bütün tanrı ve insan soylarını kendine, tek bir babadan türediğine dair bir tasarımdır. Bu tanrıçalara yüklenen görevlerin tek kişide birikmesi toplumsal çatışmalar ve sağlıklı yönetimlerin belirmesine yol açacaktır. Ki Zeus'a kadar gelen tarihsel geçmişi yer farkıyla ilk kentlere kadar giden bu tarihsel süreçler artık Olympos krallığıyla çekirdek bir kuruma dönüşmeye başlamakta ve günümüze kadar gelen merkezî siyasi kurumların temelini oluşturmaktadır.

Söylence ne kadar kurgulansa da üzerinde geliştiği zemini ve kolektif belleği dışa vurmaktan kurtulamaz. Odysseus'un oğlu Telemakhos anasının taliplerine seslenirken. Zeus adına yalvarır fakat yanısıra Themis'in adını iki defa anar: "Yalvarırım Olymposlu Zeus adına, Themis adına, İnsan derneklerini toplayıp dağıtan, Themis adına"²⁵⁵ Burada Zeus sadece bir isim olarak geçer fakat Themis bir özelliğiyle, bu duruma dair bir işlerliği ile öne çıkar. Telemakhos'un adalet tanrıçasına güveni

²⁵⁴ Harrison, s. 286-290.

²⁵⁵ Homeros, *Odyss* II. 65-70.

daha çok olmalı ki Zeus'tan çok anılmaktadır. Yunan mitolojisinde Themis'ten daha önemli olan ve adları da sık anılan Themis'in kızları Moiralar'dır. Herkesin yaşam payını onlar dağıtır. İlyada'da önemleri Zeus'un bile onların kararına ses çıkaramamasından anlaşılır. Moira hem insanları hem doğayı yöneten kozmik bir düzendir. Dengeyi düzeni sağlamaya çalışırlar, aşırılık kötüdür. Göklerde düzeni sağlayan Themis yerlerde ise Dike'dir. Bu tanrıçalara herhangi bir kişilik özelliği atfedilmemiştir. Soyut varlıklar olarak mitlerde yer almışlardır. İradesi bilinemeyen soyut tanrıdır Moira, her tanrıya ve insana uygun olduğu görevi dağıtan kişisel olmayan bir güçtür.²⁵⁶

Dünya Kronos ve Rhea'nın oğulları arasında pay edilir. Zeus'a gök, Hades'e yeraltı ve Poseidon'a da denizler düşer.²⁵⁷ Bu pay dağıtım işini şüphesiz Moiralar yapar fakat burada ilginç olan bütün dünyanın üç erkek kardeş arasında paylaşılmasıdır. Bu paylaşımın ilginç olan bir diğer noktası ise anaerki için temel önemde olan figürler tarafından yapılmış olarak gösterilmesidir. Dolayısıyla tragedyalardaki anaerkiye dair motif ve hikayelerle kıyaslırsak tragedyalarda daha özgür bir dil hakimdir, çünkü demokrasinin en gelişkin dönemlerinde yazılmışlardır. Oysa Homeros ve Hesiodos dönemi merkezi krallık ve tiranlıkların kent yönetimlerinde hakim olduğu dönemlerde yazılmışlardı, dolayısıyla bu iki ozanın toplumsal cinsiyet bağlamında tarafsız olmadıkları rahatlıkla anlaşılmaktadır. Demokrasinin göreceli olarak geliştiği dönemlerde geçmişe dair hakikatin örtüsü aralanmaya çalışılır ve tragedyalarda geçmişin önemli figürleri daha çok dillendirilirler.

Thomson Moiralarla bağlantı kurarak anaerkillikten ataerkilliğe geçişi iki kavram üzerinden tartışır: "moira ve nomos". Çoban toplumlarında sürülerle erkekler ilgilenirken, eve gelen yünü işlemek kadınlara kalır. Nomos sözcüğü Çayır kavramının, toplumsal öneminin moiraya baskın gelmesi sonucu moira kavramı zamanla önemini yitirmeye başlamıştır.²⁵⁸

Moiraların bir diğer önemli noktası ise evrensel figürler olmalarıdır, evrensellikleri yeryüzündeki bütün insanlarla ilgili olmaları değil, bütün yeryüzü canlılarıyla

²⁵⁶ J. Burton Russel, **Şeytan**, Kabalcı Yayınları, İstanbul, 1999, s. 146.

²⁵⁷ Homeros, **İl**. XV. 180-200.

²⁵⁸ G. Thomson, **Tragedyanın Kökeni**, İstanbul, 2004, s. 70.

ilgili olmalarıdır. Hayvanlar, bitkilerin, doğanın hakimesidirler, bundandır ki boyun-
duruk altındaki Akhilleus'un atı dile gelir:

*Güçlü Akhilleus kurtaracağız seni gene,
Ama çok yakın sana ölüm günü,
Bizim burada hiç suçumuz yok,
Suçu ulu tanrıda zorlu kaderde ara.*²⁵⁹

Yunan mitolojisinde bütün tanrıçalara erkek hakimiyetinde bir kimlik yakıştırılmış fakat Moiralar için Zeus bile çaresiz kalmıştır. Belki de bunun sebebi bütün insanın göbek bağıyla bir kadına bağlı olmasıdır. Şayet kadının bir kararıyla insan soyu bir insan ömrü sürede yok olabilir. Bunun mümkün olduğunu kızı kaçırılan Demeter mitinden açık biçimde anlaşılmaktadır.

Aiskhylos'un Eumenidler tragedyasında Erinyesler, kendilerine pay veren tanrıçalar olarak sürekli Moiraları anarlar fakat eserin sonunda Aiskhylos kader tanrıçası Moiralarla yüce Zeus babayı uzlaştırır.²⁶⁰ Baba Zeus ve Moiraların Athena'nın Atina'sında uzlaşmaları dönüşümün artık resmi bir ilanıdır. Çünkü Homeros'ta Moiraların verdiği payın dışına Zeus bile çıkmaya cesaret edemez ve oğlu Sarpedon için Moiraların belirlediği kadere boyun eğmek zorunda kalır.²⁶¹ Fakat 5. Yüzyıl Atina'sında her şeyin ve herkesin üstünde olan Zeus'un bile kader payını belirleyen bu tanrıçalar Zeus'la uzlaşma masasına oturtularak ataerkinin zaferi tescil edilir. Tragedyalarda belki anaerkil figürlere ilişkin konular daha çok işlenmekte ve sevilmektedir, bir dönemlerin gerçeği oldukları dile getirilmektedir. Fakat birçoğunda daha önce de ele aldığımız üzere hakikatin örtüsü sadece aralanmakla sınırlı kalır, onlarda da çoğunlukla devlet ve eril akıl övülerek ve kadın şeytanlaştırılarak sunulmaya devam edilir.

²⁵⁹ Hom. **İl.** XIX. 405.

²⁶⁰ Aiskhylos, **Eumenides**. 1050.

²⁶¹ Hom. **İl.** XVI. 430-460.

4.5-MEDEA

Medea Kholkis kralı Aietes'in kızı, Helios'un torunu ve gizemli tanrıça Hekate'nin de yeğenidir. Argonautlar destanının önemli karakterlerinden biridir.²⁶² "O Medea ki Aietas'ın yüce ruhlu kızı ve Kolkhis'in sahibesi"²⁶³, "Babasına karşı çıkıp kendi düğününü kendi yapan Medea"²⁶⁴ Pindaros'un bu nitelemeleri Medea'nın hakim bir kadın gücünün sembolü olduğunu gösterir.

Euripides'in Medea tragedyasında erkekle kadının büyük çatışmasına tanık oluruz. Argonautlar seferinde altın postu almak için Medea'nın babası Aietes'in karşısına çıktıklarında, Medea İason'u görür ve aşık olur. Aietes postu almaları için zor şartlar sunar. Medea, İason'un kendisini eş Olarak alması koşuluyla altın postu almasında ve memleketine dönüşünde yardımcı olacağını söyler. İason'da kabul eder ve Medea ile olan maceraları başlar. Altın postu alıp kaçtıkları zaman Aietes'in adamları onlara yetişmesin diye Medea yanına aldığı kardeşi Absyrtos'u öldürüp parçalar ve yola dağıtır ki onu aramakla uğraşıp yetişmesinler.²⁶⁵ Bu olay bir çeşit kurban geleneğidir. Bir yolculuk var ve bir çocuk kurban olarak sunulur. Hikayede sebepler farklı örülmüş olabilir fakat sonuç aynıdır; yolculuk ve kurban, bu kurban olayını bir de Agamemnon'da görürüz, kızı İphigeneia'yı Troia'ya yola çıkarken kurban eder fakat sonuç Agamemnon için vahimdir. Karısı tarafından öldürülür. Yıllar sonra büyüyen oğlu Orestes babasının öcünü almak için anasını öldürür, oysa böyle bir gelenek ya da adalet sistemi mevcut değildir. Orestes adaletin yürütücüleri olan Erinyesler tarafından öldürülecektir, fakat Orestes kent devletine sığınarak Atina yasaları ve Athena'nın oyuyla aklanır. Medea destanının geçtiği dönem İlyada'dan çok daha erken bir dönemdir. Dolayısıyla Medea'nın yaptıklarındaki kararlılığı yasanın dışına çıkmamasına dayanır. Helios'un şahitliğinde ne yaptığının farkındadır. O tanrının-oğulun kurban edildiği, Adonis ve Attis mitoslarındaki geleneği icra eder. Homeros

²⁶² Erhat, s. 200.

²⁶³ Pindaros, Pythia, VI. 11-12.

²⁶⁴ Pindaros, Olympia, XIII. 53.

²⁶⁵ Euripides, **Medeia**.

destanlarının tarafsızlığı ve kaynağı tartışılırken ondan daha erken bir dönemden kalan bir destanın objektifliği de elbette tartışma konusu olabilir.

Yunanistan'a dönüşlerinde de yine bir insanın kurbanına dair bir hikaye gelişir. İason babasının ölüm haberini alır amcası Pelias'da tahtı ele geçirmiş vermeye yanaşmaz. Bu sırada Medea devreye girer Pelias'ın kızlarına babalarını gençleştirmenin yolunu gösterir, onlar da inanır ve babalarını kesip bir kazanda kaynatarak öldürürler.²⁶⁶ Frazer 'tanrıyı öldürme' diye adlandırdığı ritüellere dair birçok kültürden örnekler verir. Bu ritüeller genellikle baharda yapılır yani bitkilerin yeniden doğacakları mevsimde. Kutsal kral ya da rahibin öldürülmesindeki amaç, ölümlü ve maddi bir bedende canlanmış olan kutsal yaşamın bir süre sonra bozulup, çürüyeceğine inanılmasıdır. Yaşlanmayla gelen bu durum kutsal ruha da sirayet edeceğinden korkulduğu için beden daha genç ve diri iken ya da yaşlanma belirtileri gösterir göstermez daha güçlü bir ardıla aktarılmak üzere ondan ayrılmalıdır. Tanrının yaşlı temsilcisi öldürülür ve kutsal ruh yeni bir bedene taşınır, bu tanrının temsilcisinin daha iyi bir beden içinde canlanması için yapılması gerekli bir eylemdir.²⁶⁷ Fakat Medea söylencesinde bu durum ritüelden çok bir suç olarak belirir. Yunan mitosunda da Medea genellikle şeytanlaştırılan, kötü bir figür olarak sunulur. Bunca suça rağmen cezalandırılmaması da onun yaşadığı dönemin ritüellerine dair uygulamalar olmalıdır.

Tragedyada Medea kocasının evleneceği ve kendisinin kenti terk etmesi gerektiği haberini aldığı anda korkunç planlar kurmaya başlar koro onu yatıştırmaya çalışır ve Zeus'un davasına sahip çıkacağını söylerler. Oysa Medea Zeus'un adını bile anmaz tanrıçalara yakarır. “– Ulu Themis, haşmetli Artemis! Ona verdiğim o büyük sözlere rağmen nasıl kullanıldım görüyor musunuz.”²⁶⁸ Başka bir yerde ise “Kraliçe Hekate, tüm ulular içinde benim tapındığım.” Özellikle tanrıçaların ikinci kuşağından Themis'e ya da Hekate'ye yakarması onun Olymposluları tanımadığı ya da henüz o otoritenin oluşmadığı bir dönem olduğunu gösterir. Eserin devamında Medea evlilik kurumuna dair isyanını da dile getirir. -Bir kocaya vardığımızda onu bedenimizin de

²⁶⁶ Erhat, s. 53.

²⁶⁷ Frazer, s. 240-43.

²⁶⁸ Euripides, **Medea**, s. 15.

sahibi olarak kabul etmek zorunda olduğumuz için irade sahibi varlıklar içinde en zavallıların biz kadınlar.²⁶⁹ Tragedyanın konumuz açısından en önemli sorularından birini Medea İason'a sorar: “-Sence eski tanrılar yönetmiyorlar mı artık dünyayı? Ya da artık yeni yasalar mı geçerli”²⁷⁰ hatta Medea birine yemin ettirirken de toprak ana ve güneş baba üstüne yemin ister.²⁷¹

İason oğullarının öldüğünü öğrendikten sonra Medea ile konuşmasında “yitirdim iki oğlumu, can verdiğim ve yetiştirdiğim”²⁷² der. Tam da bu ifadeden anlıyoruz ki bu mücadele kadınla erkeğin mücadelesidir. Homeros destanlarının kahramanlarından öncesine dayanan efsaneler dizisinden olduğu da düşünülürse kadının henüz toplumdaki etkinliğini yitirmediği yerlerin de yaygın olduğu anlaşılmaktadır. Medea babası Güneşe güvenmektedir, her şeyi gören Helios'un onu savunuyor olması da ilginçtir. Demeter'in kızını arayışında da yine Helios yardımcı olur. Her şeyi gören ışık tanrıçayı desteklemektedir. İason Medea'ya, “ne yüzle bakabiliyorsun toprağa ve güneşe diye çıkışır.²⁷³ Muhtemelen mitosun geçtiği dönemlerde Zeus henüz o kadar önemli bir tanrı olmamalı ki, bu tragedyada yakarışlar genellikle güneş baba ve toprak anaya yapılır.

Medea bir tuzak görmektedir. Oğullarını bırakarak kenti terk etmesi istenir. Bir bakıma çocuklarından koparılıp sırf babalarından olan çocuklar yetiştirilmek istenir. Anneden gelen soy önemsizleştirilmeye çalışılır. Hatta İason çocuklarının öldüğünü öğrendiğinde bütün Yunanistan'da bunu yapacak bir kadının olmadığını söyler.²⁷⁴ İason annesiz çocuklara sahip olmak ister fakat Medea onu bu hayalin geleceğinden de yeni evleneceği kadını öldürerek mahrum kılar. Medea muhtemelen tanrıça oğlu ve sevgilisinin kendini feda ettiği bir kültürel gelenekten gelmedir. Oysa ondan çocuklarını bırakıp gitmesi talep edilir. Fakat bütün doğanın gizemlerine sahip olan tanrıçadır. Bütün imanı güneş ve toprağadır. Bir yerde Medea tamamen mater-

²⁶⁹ Euripides, **Medea** s. 17.

²⁷⁰ Euripides, **Medea** s. 25.

²⁷¹ Euripides, **Medea**, s. 36.

²⁷² Euripides, **Medea**, s. 59.

²⁷³ Euripides, **Medea**, s. 58.

²⁷⁴ Euripides, **Medea**, s. 59.

yalısttır. Yunan'ın kelimelere dayanan yasalarını ne tanır ne de onlardan korkar. Olacağı karar verebilen güçlü bir kadın figürdür. Çocuklarının ölülerini alıp arabasında kentten kaçarken İason'la diyalogunda da bu kararlılığı Olymposluları aşan bir kararlılıktır. İason “Çocuklarının kanının laneti üzerinde olacak! Adaletin öcü seni yakıp kavuracak.” Dediğinde, Medea gayet soğukkanlılıkla onu paylar. “– Hangi tanrı duyur senin beddualarını? Sen yemin bozan, konuklarını dolandıran, yalancı!”²⁷⁵ Medea'nın kararlılığı, tanrıları aşan, kendini her şeye yeter gören, yaptığı eylemin farkında, doğaya ve insana hakim bir karakterdir. Bu kararlılığın ardında yatan süregelen bir geleneğin gücüdür. Bu gelenek Kybele-Attis mitinden bildiğimiz kral-sevgili-oğulun kurban edilme geleneğini çağırıştırır. Kral olarak her şeye hakim olmayı ve ardında eril bir soy bırakmayı uman erkek yerde zavallı bir halde Medea'ya yalvarmaktadır.

4.6-KALYPSO VE KİRKE

Bu iki figürü özellikle Odysseia'dan tanırız. Destanın en önemli figürlerindendirler. Odysseus on yıllık yolculuğunun çoğunu bu iki tanrıçaya misafir olarak geçirir ve her iki tanrıçanın yanında da gayet iyi ağırlanır. Odysseus yolculuğu boyunca hep tanrıçalar tarafından desteklenir, Nymphalar tarafından ağırlanır. Yaşadığı zorluklar ise tanrılardan özellikle Poseidon'dan gelir.

Kalypso Yunan mitolojisinin en renkli karakterlerinden biridir. Onun yaşamına dair ayrıntılar Odyssea'da uzun uzun betimlenir, tek başına bir mağarada yaşar. Onun yaşamı ataerkil olan kenti kabul etmeyip sevdiği doğasından ayrılmayan köklerinden kopmak istemeyen, direnen bir kadının yaşamıdır. Ki adının anlamı da karakterine dair ipuçları verir; Yunanca “kalyptein” fiilinden türeme saklamak, gizlemek anlamına gelir.²⁷⁶ Efsanede Odysseus'u esir alan korkunç bir cadı gibi verilmesinin yanı sıra cenneti andıran kendine özgü doğal yaşamı da sunulur. Bunlardan öte Kalypso Odysseus'u alıkoymayı bir suç olarak kabul etmez hatta Olympos krallığına isyan eder. Hermes Odysseus'u bırakması için Kalypso'ya elçi olarak gider ve adaya

²⁷⁵ Euripides, **Medea**, s. 61.

²⁷⁶ Erhat, s. 167.

ulaşıp Kalypso'nun mağarasına geldiği zaman ocakta yanan kocaman ateşi görür ve orda Kalypso'nun yaşamına ilişkin efsunlu bir betim sunar,

*Kalypso içerde türkü çığırıyordu güzel sesiyle,
Kumaş dokuyordu altın mekikle tezgahına gide gele.
Gür bir orman sarmıştı mağaranın çevresini,
Kızılağaçlar, kavaklar, güzel kokulu selviler,
Ağaçlarda yuva yapmıştı yaygın kanatlı bir sürü kuş,
Baykuşlar, atmaca, geveze kargalar,
Yemlerini enginden çıkaran deniz kuşları.
Oracıkta, mağara oyuğunun tepesinde bir bağ vardı,
Dal budak salmış, üzümleri uzanır salkım salkım.
Dört pınar akıyordu yan yana dizili,
Duru sular fışkırıyordu oraya buraya.
Yumuşak çimenler yeşeriyordu çevresinde suların,
Menekşeler, maydanozlar gövermişti çimenlerde.²⁷⁷*

Bu betimin önemi iki temel bağlantıyı ve anaerkinin özüne dair güçlü ipuçları sunmasıdır. Betimin başında Kalypso dokumayla meşguldür. Dokuma işi bizi Yunan mitolojisindeki dört önemli figüre götürür. Moiralar, Arakhne, Athena ve Odysseia'nın diğer kadın kahramanı olan Penelope'ye götürür. Moiralar İlyada'dan bildiğimiz üzere bütün insanların ve tanrıların yaşam payını dağıtan kader tanrıçalarıdır. Zeus'da dahil hiçbir ölümlü ya da ölümsüz onların biçtiği yaşam payına itiraz edememektedir. Onlar ölümlü ve ölümsüzlerin yaşamlarını örер ve keserler. Kalypso'da da kadının doğum-ölümdeki irade ve etkisi görülür. Bir adada tek başına bir mağara ve çevresinde eşsiz bir yaşam kurar. Muhtemelen Homeros'un onu 'yüce tanrıça' olarak anmasının ardında da bu yönü yatmaktadır. Diğer bir önemli bağ ise Penelope ile yaptıkları işin benzerliğidir. Her ikisi de kendilerine ait bir mekanın dokusunu örerler. Lakin biri mahkûm gibi iken biri özgür yaşamaktadır. Penelope dört duvar arasında etrafı erkeklerle sarılı bir kent kadını iken, Kalypso özgür, doğasını kaybetmemiş, cenneti andıran bir yerde yaşamakta, her şeyini kendi üretmektedir ve Olymposlulara isyan etmekte de hiç beis görmemektedir. O anaerkil dönemin özgür kadınıdır, erkeğini kendi seçer ve bir erkeğin iradesine kendisini kesinlikle teslim etmez,

²⁷⁷ Homeros, **Odyss.** V. 60-73.

muhtemelen bu yüzdendir, Odysseus'un teslim alınmış kadına (Penelope) kavuşma ısrarı ve özlemi. Zaten Odysseus'un yirmi yıldır memleketinden uzak kalmasındaki amaç da anaerkinin büyük kalelerinden birini, Troya'ı yıkmak olduğu göz önünde bulundurulursa, Kalypso'dan kurtulmak isteği de daha iyi anlaşılacaktır.

Kalypso'nun Athena ile dolaylı ya da direkt karşılaştığı yerde, Athena'nın dokumayla ilişkisinin çok anlamlı olmadığı ve savaşçı özelliğine nazaran bu özelliğinin pek önemsenmediği anlaşılır. Hem tanrıça oluşu hem de dokumayla olan ilişkisinden dolayı Athena'nın Kalypso'dan yana olması beklenirken o Akhalı kahramandan yanadır. Athena'nın Kalypso aleyhinde babasına şikayette bulunmasıyla, Kalypso'ya Odysseus'u bırakması için Hermes elçi olarak yollanır. Hermes Zeus'un buyruğunu Kalypso'ya ilettiğinde tanrıça "amma da kıskançsınız tanrılar" diye çıkışır. Tanrıçaların ölümlülerle aşk yaşamalarına dair tanrıların kıskançlığını Şafak ve Demeter tanrıçadan örnek vererek dile getirir.²⁷⁸ Söylence gerçek yaşamdan uyarlanır. Nasıl ki Zeus dönemin krallıklarının temsili ise Kalypso'da anaerkil dönemin özgür kadınının temsidir. Antik Yunan'dan günümüz modern çağın kadınına kadar, Kalypso gibi özgür ve özgün kadın karakterine çok az rastlanır. O kendi öz gücüne ve yaşadığı doğaya güvenerek yaşamını kurmuştur.

Odyseia da kahramanın savaştan evine dönerken yolda başından geçenler anlatılır. Kahramanımız Akha ordusundan bir savaşçıdır ve Troya yağmasından dönmektedir. On yıl boyunca denizde geçirdiği zorluklar ve sıra özlemi destanın ana temasıdır. Fakat sözlü geleneğin ürünü olan destanda anaerkiye dair güçlü temalar görülür. Bunun temsili dört önemli figür vardır Penelope, Kalypso, Kirke ve Nausikaa. Bu dört karakterin yaşam alanları Odysseus'un konuk olup, güzel ağırlandığı ve mutlu zaman geçirdiği yerlerdir. Anaerkil dönemlerde kadın ev ve çevresini yani yerleşik yaşam düzenini yürütürken, erkek çoğunlukla avcılıkla ve kaba işlerle ilgilenip uzun yolculuklar yapmaktaydı. Tekeşli evliliğin olmadığı ve cinselliğin serbest yaşandığı, dolayısıyla soyun anne üzerinden belirlendiği dönemlerde yerleşik yaşamın ve çocukların sahibi kadındı. Odysseus'un bu kadınlara misafir oluşu anaerkil dönemin bir panoramasını sunar gibidir. Odysseus'un yolculuğu boyunca birçok kadınla ilişki kurması Yukarda alıntıladığımız Briffault'un bahsettiği anayerli toplum-

²⁷⁸ Homeros, **Odyss.** V. 115-130.

lardaki avcı erkeğin başka kadınlarla da birlikte olduğu fakat sonunda evine döndüğü kültürleri anımsatır.²⁷⁹ Diğer yandan Hem Kalypso hem de Kirke ile kaldığı zamanlarda Odysseus gayet mutlu ve sıra özleminden bihaber zamanlar da geçirmiştir.

Odysseus'un eşi Penelope ise on yıl boyunca eşini bekliyor olarak verilse de evin yönetimi tamamen onun elindedir, bir kraliçe gibi sarayı çekip çevirir ve bütün erkek güruhunu da çok iyi biçimde yönlendirir. Fakat ataerkil bir kılıf uydurulmaya çalışılan destan onu sadık eş olarak verir. Destanın Mousa'lardan dinlenerek aktarıldığı da daha başlarken aşıkâr edilmiştir.

4.7-HEKATE

Hekate bir yeraltı tanrıçasıdır. Birçok özelliğiyle Artemis'le karışır. Ay ve verimlilikle ilişkisinden kadınların tanrıçası olarak kabul edilir. Yeraltıyla ilgili olması, sığır besleme ve yetiştirme özelliklerinden dolayı Artemis'e benzer. Yunan mitolojisi için kökeni belirsiz olan bir yeryüzü tanrıçasının birçok yönü ve özellikleriyle yeniden tanıtılması gerekir. Dolayısıyla sonradan yüklenen bu özellikler de onu Artemis'ten farksız kılar.²⁸⁰ Homeros destanlarında adı hiç geçmez, Hesiodos'ta ise birçok Olympos tanrı ve tanrıçasından daha çok yer ayrılır. Hesiodos'un tanrıçaya bu kadar yer vermesi, Hesiodos'un anayurduna bağlanır. Karia bölgesinde Stratoni-keia'nın kuzeyinde Lagina'da tanrıçanın görkemli bir tapım merkezi bulunmaktaydı. Hesiodos'ta İonia kenti Kyme'den gelen bir göçmenin oğluydu. Yunanistan'da yerleştikleri yerde bir Hekate kültü bulunduğu bilinmektedir.²⁸¹ Hesiodos'un bildiği bir tanrıçadır, bundandır ki eserinde hakkını teslim ederek tanıtır tanrıçayı. Theogonia'da Hekate Perses ile Asterie'nin kızı ve Leto'nun torunu olarak geçer.

Ve Asterie Hekate'yi doğurdu:

Zeus herkesten üstün tuttu onu,

Pahalı armağanlar verdi ona,

Payı vardır onun karalarda, ekinsiz denizlerde,

²⁷⁹ Briffault, s. 138.

²⁸⁰ James, s. 152.

²⁸¹ Erhat, s.125.

*Yıldızlı göklerde bile payı vardır,
Ölümsüzlerin saygısı büyüktür ona,
Bugün yeryüzünde kurban kesen her ölümlü
Hekate'nin adını anar yakarışlarında.*²⁸²

Devamında Gaia ve Uranos'un bütün çocuklarından pay alan bir tanrıça olduğu, Zeus'un ona karşı hiç zor kullanmadığı, yerde, denizde, gökte pay sahibi olduğu, İnsanlara savaşlarda, meydanlarda, toplantılarda, denizcilikte, yarışlarda, çiftçilikte, avcılıkta yardımcı olduğu anlatılır. Hesiodos bu tanrıçayı öve öve bitiremez. Tam 40 dize ayırmıştır Hekate'ye, yani eserin 25'te 1'i bu tanrıçaya ayrılmıştır. Hiçbir Olymposlu tanrıçaya bu kadar yer ayrılmamıştır. Neredeyse sayılan bütün Olymposlu tanrıların işlevlerini yerine getirip, deniz, kara ve gökte etkili olması tanrıçanın kökleri derinlerde yatan anaerkil dönemin merkezi öneme sahip bir anatanrıçası olduğunu gösterir. Tanrıçanın üç başlı olarak betimlenmesi hava, kara ve denizde etkili oluşunu gösterme amaçlıdır. Diğer yandan tanrıçanın ay tanrıçası olarak anılmasında, üç çehreli oluşundan ayın değişen evreleriyle ilgili olduğu da düşünülmektedir.²⁸³ Theogonia'nın geneline nazaran Hekate'ye ayırdığı bölümde akıcı bir anlatım vardır. Hatta bir şarkı nakaratı gibi tekrar eden bir dize vardır ki tanrıçanın matriarkal bir dönemin figürü olduğunu aşikar eder. "Tek kız evlat olduğu halde bu tanrıça"²⁸⁴, "Anasının tek kızı olduğu halde."²⁸⁵ Anasının kızı olarak vurgulanır, babasının bahsi bile geçmez. Bu ibare şuna işaret eder, anayerli evliliğin hakim olduğu bir dönemin tanrıçasıdır Hekate. Miras ya da yetke anadan kıza geçer. Her alanda pay sahibi oluşu da tanrıçanın soy açısından merkezi önemine işaret eder.

Hesiodos'ta bu kadar önem verilip uzun uzun anlatılan ve üç önemli Olymposlunun Zeus, Poseidon ve Hades'in hakimiyet alanlarından pay sahibi olan Hekate'nin Homeros'ta adı bile geçmez. Bu noktada Hesiodos'un Homeros'la kıyaslandığında önemli bir derleyici olduğunu kabul etmek gerekir. Çünkü Hesiodos ataerkil

²⁸² Hesiodos, **Theog.** 411-417.

²⁸³ Thomson, s. 220.

²⁸⁴ Hesiodos, **Theog.** 421.

²⁸⁵ Hesiodos, **Theog.** 443.

bir zihin dünyasında yaşasa da Theogonya'sında tanrı ve tanrıçalara ilişkin anlatımında toplumsal bellekte yer etmiş bütün figürleri anlatmaya çalışır, duyduğunu aktarır. Oysa Homeros'ta kesinlikle taraflı bir anlatım görülür. Onda önemli olan güç, savaşçılık ve kurnazlıktır. Akha'ların savaşçılığı ve zafer kazanmalarında yardımcı olan tanrı ve tanrıçalara daha çok önem verir. Özellikle yücelttiği tanrıçalar da eril sistemin hizmetinde olan tanrıçalardır. Demeter'in adı bir iki kez dolaylı anlatımla geçer. Aphrodite yenik ve erdemli olmayan bir tanrıça olarak sunulur. Tarih yazımında yenilen tarafın yenilgisini anlatması beklenemez zaten. Yazılı tarihin de zafer kazananların zaferini övmek için yazıldığı bilinmektedir. Dolayısıyla Homeros destanlarında da Troia savaşında Akha'ların zaferi ve kahramanlıkları öne çıkar. Homeros'un kökeni ya da destanların kimler tarafından derlendiği önemli değildir. Önemli olan elimizdeki destanın nasıl anlatıldığı ve kimleri övdüğüdür, hangi tanrıçaları yücelttiğidir. Şiirsel dilden çok bir tür sözlük ya da düz anlatımın hakim olduğu Hesiodos aktarma amacı güttüğü için elden geldiğince bildiklerini kayda geçirmeye çalışır. Hatta Olymposlular soyuyla pek ilgilenmez daha çok önceki kuşaktan tanrıları anlatır. Fakat Homeros'ta odak tamamen Troia'nın düşüşü ve bu olayın öznelidir.

Demokrasinin görece daha gelişmiş olduğu 5. Yüzyılda yazılmış tragedyalarda düşüncelere daha rahat dile getirilebilmekte ve insanların Olympos öncesi tanrıçalardan adalet dilediği sahneler sıklıkla işlenmekle beraber ataerkinin kurgusal kadın figürleri de bu eserlerde belirir. Medea haksızlığa sessiz kalmayacağını anlattığı yerde Hekate'yi hatırlar. “Kraliçe Hekate tüm ulular içinde benim tapındığım, suç ortağım, seçip aldığım, sana adanmıştır ocağımın baş köşesi”²⁸⁶ diye seslenir tanrıçaya ve yaşadıklarının öcünü alacağına dair tanrıçaya yemin eder. Bu yeminde tanrıçaya seslenişi iki tarafın çatışması; kadın ve erkeğin çatışması görülür. Çünkü tanrıçaya suç ortağım diye seslenir. Medea, Onu bu duruma sokanlardan sonunda İason'un soyunu kurutarak öç alır. Bir işbirlikçi olarak, kocasının evleneceği kraliçe adayı ve babasını öldürür. Sonra İason'un soyunu devam ettirecek olan kendi çocuklarını da öldürerek İason'a kendisinin artık bir hiç olduğunu, soyunun ve yaşamının kadının elinde olduğunu en güçlü şekilde bildirir. Ejderhaların sürdüğü arabasında uzaklaşırken, belki de bütün erkek cinsine kadının son güçlü başkaldırısıdır. Birçok güçlü

²⁸⁶ Euripides, Medea, s. 22.

kadın figürün yakardığı ve ulu saydığı Hekate Anaerkil dönemin gölgede kalmış en güçlü temsilcilerinden biridir, Hesiodos'un ona çok yer ayırması ve sanattaki betimi tanrıçanın bir zamanlar sahip olduğu kudretinin göstergeleridir.

4.8-ATAERKİNİN KURGUSAL BİR KARAKTERİ OLARAK ELEKTRA

Elektra'dan öylesine bilenmiş bir kadın yaratılır ki, hiç görmediği bilmediği babasına hayranlık duyarken kendisini büyüten annesine düşmanlık besler. Elektra'ya kadının güç ya da irade sahibi olmasını yeren ifadeler söylenilerek, ataerkinin hizmetinde yapay bir karakter yaratılır. Öldürülen Aigisthos'un ölüsü üzerinde şu ifadeleri kullanması anaerkinin var olduğuna fakat pek te olumlu ya da hoş karşılanmadığını gösterir.²⁸⁷

Elektra ve Orestes karşılaşır ve konuşurlar Elektra kardeşini tanımaz. Orestes babasının öcünü almakta kız kardeşinin ne kadar kararlı olduğunu öğrenmeye çalışırken Elektra şu karşılığı verir. “kadınlar, erkekleri sever, ey yabancı, çocukları değil.”²⁸⁸ Elektra kendisi de bir kadın olarak bu cevabı vermesi büyük bir çelişkidir. Fakat tragedya erkeğin üstünlüğünü vurgulamaya çalışırken çelişkiyi önemsemez.

Orestes kardeşine, Anneni öldürmeyi kaldırabilir misin? diye sorar. Elektra'nın cevabı aşırı olur. “Annemin kanını dökmeden ölmek istemem.”²⁸⁹ Euripides varolan mitostan bir tragedya çıkarır, fakat mitos o derece çarpıtılır ki artık mantık sınırları silikleşir. Mitos gerçeküstü şeyler anlatır fakat gerçek yaşamdan da bu kadar kopuk bir mitosun inandırıcılığı kırılır. Elektra neredeyse görmediği tanımadığı bir baba için annesini öldürmeyi, yani intikam almayı yaşamının temel amacı haline getirir. Elektra'nın babası tarafından öldürülen kız kardeşinin bahsi bile geçmez, fakat kızının öcünü almak için kocasını öldüren Klytaimestra'yı sadece babalarının katili olarak anar ve neden bunu yaptığını dair herhangi bir sorgulamaya girmezler. Ataerkinin kurmaya çalıştığı temelsiz, yapay mitos basit bir mantıksal analizle kendini ele

²⁸⁷ Euripides, **Elektra**, 930.

²⁸⁸ Euripides, **Elektra**, 265.

²⁸⁹ Euripides, **Elektra**, 281.

verir. buna rağmen nasıl oluyor da bu mitos yüzyıllar boyunca halk tarafından itibar görüp yaşam bulur. bunun temel sebebi insanların çoğunun sadece inanacak bir şey istemeleri ve sunulanı sorgulama yetisinden uzak olmalarıdır.

Ataerkil dönemde kurulan mitoslar artık ideoloji kaynaklıdır, doğal olarak gelişen hikayeler değildir, kurgudur. İktidarı perçinleme amacı güder, kurnazlık kokar ve hiçbir şekilde masum olarak görülüp değerlendirilmemelidir. Dünyanın, insanlık literatürüne dair, kadının da dahil olduğu yeni bir okuma yapması elzemdir.

SONUÇ

Din ve mitoloji insanın yazılı olmayan kültürel gelişiminin uzun dönemlerine dair bilgi sunan önemli antropolojik kaynakları ve yıllar içinde yerleşmiş kolektif bilincin önemli yansımaları ve göstergeleridir. Mitoloji ve dinin kaynağı olan insan aynı zamanda toplumsal yaşamını şekillendirirken de kaynağı olduğu bu iki alandan faydalanmaktadır. Din ve mitoloji politik amaçlarla herhangi bir ideolojinin hizmetine koşulduğu zaman tehlikeli birer silaha da dönüşebilmektedirler. Dolayısıyla yazılı ya da sözlü olarak günümüze ulaşan bu söylencelerin birçoğunun ideolojinin ürünleri olduklarını da unutmamak gerekir. İnsan yaşamını şekillendiren bu iki etmenin oluşum ve gelişim seyri insanın bugününü anlaması açısından önemlidir. Mitolojik ve dinsel mirası oluşum şekli bakımından ikiye ayırmak gerekirse; biri doğal olarak gelişen diğeri ise yapay olarak sonradan planlanıp oluşturulan kültürel geleneklerdir. İkinci kültürel kurgu ilkinden beslenerek kendini kurmaya çalışır. Bu kurgunun ortaya çıkış sebebi ataerkinin kendini var etmek için bir zemine ihtiyaç duyulmasından kaynaklanır. Bu durum önceden var olan doğal inanç ve mitostan beslenerek belirdiği ve ona alternatif olma iddiasında olduğu için doğal olarak bir çatışmayı da beraberinde getirir. Bu çatışmanın en belirgin iki tarafı anaerki ve ataerkinin temsilcileri olmaktadır. Yunan dini ve mitolojisinde bu çatışmanın veya ataerkinin kaba güçle kendini dayatmasına dair çok sayıda örnekle karşılaşılır. Yazılı ve görsel olarak insanlığa muazzam bir miras bırakan Yunan kültürü günümüzün sosyokültürel yapısını anlamak için de geniş bir alan sunmaktadır.

Yakındoğu'nun yazılı olarak günümüze ulaşmış en erken efsanesi olan Gılgamesh'de Gılgamesh yeryüzü yaşamının süreğenliği peşinde bir yolculuğa çıktı. Gılgamesh yaşam ve iktidar yolculuğuna bir yılan öldürerek başladı, sonunda ise bir kadmı esir aldı ve tek eşli evliliğin ilk tohumunu atarak iktidarını pekiştirdi. Hikaye kaba haliyle benzer biçimde Yunan mitolojisinde yaşandı. Zeus yarı yılan biçimli olan Titanları yeraltına gömerek iktidarını ilan etti ardından karısını yutarak kadının yaşam veren, doğuran yanını yani yeryüzü yaşamının süreğenliğini ele geçirmeye çalıştı. Bu kıyaslamada binlerce yıl süren, bir cinsin diğer cinsi doyunduruk altına almaya çalışırken kurgulanan mitos izlenmektedir ve binlerce yıl bu motif farklı yer ve zamanlarda farklı versiyonlarla işlenmeye devam etmektedir. Bu mitosun önemi bir geçiş dönemine dair bir betim olmasından kaynaklanır. İnsanlık tarihi açısından

bir devrimin, kritik bir döneminin anlatıya aktarımıdır. Yunan kültürü bu geçiş mitoslarına ilişkin günümüze ulaşmış onlarca örnek sunmaktadır. Dolayısıyla anaerki-den ataerkiye geçiş için kurgulanmış yapay mitoslara ilişkin birçok örneğin, başka kültürlerden esinlenmiş olunsa da, Yunanlar tarafından yazıya geçirildiği ve günümüze ulaştığı bilinmektedir. Yunanda anaerki incelenirken kritik bir önem arz eden bu geçiş mitoslarının eril kurgusundaki örgü aralandığında altında yatan anaerkinin yaygın ve köklü varlığına rastlanmaktadır. Dolayısıyla Yunan mitolojisi ve dininde kimi zaman zekice kimi zaman ise çocukça yanlarıyla öne çıkan bu kurgunun anaerkil zemin üzerinden geliştiğine dair birçok bulguya rastlanmaktadır. Luce İrigaray ataerkinin doğa ve kadın üzerinden yarattığı dünyanın bugün en güçlü temsilcisi olan Batıyı, gerçeklikten uzak bir temsiller dünyası olarak tanımlaması batının köklerini bu kurgusal Yunan kültürel mirasına dayandırılmasından kaynaklıdır.²⁹⁰

Bu geçişe dair mitosların bir dökümünü sunmaktan çok belirli örnekler üzerinden geçişin nasıl işlendiğini okumak daha ömenlidir. Tanrıçalardan Athena'nın Zeus'un kafasından doğuşu, Demeter'in kızının kaçırılmak suretiyle kendisinden tarımın sırlarının alınması açık biçimde bize bu geçişi sunan efsanelerdir. Diğer yandan Aiskylos'un Oresteia üçlemesinde adaletin icracıları görevinde olan Erinyeslerin kent koruyucuları olarak Eumenidlere dönüşümü önemli bir geçiş örneğidir. Tragedya boyunca babalarını tanımayacak kadar uzun süre ayrı kalan ve anneleri tarafından büyütülüp yetiştirilen Orestes ve Elektra'nın baba hayranlığı gerçek yaşamdan uzak oluşu, kurgulayan açısından çok önem arz etmemektedir. Elektra'nın anne düşmanlığı ve babaya olan aşırı hayranlığı tamamiyle kurgusal bir karakter olduğunun en güçlü ispatıdır. Modern çağlarda psikolojide kızın babaya hayranlığının Elektra kompleksi olarak adlanması ve benzeri mitosların eril zihniyete ne kadar hizmet ettiğinin açık göstergesidir. Yeryüzü, yeraltı ve göklerin hakimesi olan ve ulu sıfatıyla Theogonia'da sık sık anılan anaerkil dönemin önemli tanrıçası olan Hekate'nin hakimiyet alanları üç erkek kardeş tanrı arasında paylaşılır. Birçok kültürde yaygın kültü bulunan ve farklı adlarla anılan Afrodite Yunan'da bir erkeğin hayalarından doğar. Yukarıda ayrıntılarıyla incelediğimiz bu ve benzeri birçok örnekte rastlanan ortak nokta doğal olarak gelişmiş ve yerleşmiş olan tanrıça kültünün çarpıtılarak bütün yaratıcılı-

²⁹⁰ İrigaray, s. 39.

ğın, doğuşun, yenilenmenin kaynağının erkek olarak gösterilmeye çalışılmasıdır. Zeus tanrısallığın doğurmakla ilişkili olduğunun farkındaydı ki hamile eşlerini öldürerek karınlarındaki çocukları kendi doğurmaya çalıştı. Bu örnekler erkeğin dönem için nasıl bir kompleks içinde olduğunu göstermektedir. Zeus'un çocuk doğurmaktaki ısrarı erkeğin yaşadığı kompleksi haykırırcasına açığa vurmaktadır. Bu noktada İrigaray'ın Batı'yı, gerçeklikten uzak bir temsiller dünyası olarak tanımlaması, bu çarpıtmanın bilinçli ya da bilinçsiz korunarak pekiştirilmeye çalışılmasından kaynaklıdır. Olympos iktidarının kurguladığı ataerkil düzenin Modern zamanlarda bile korunmaya ve güçlendirilmeye ihtiyaç duyulması büyük çarpıtmanın açık ispatıdır.

Memelilerden başlatılarak, dünyanın birçok kültüründen örnekler verilen, kanıtlanmaya çalışılan anaerkinin bir dönemler evrensel bir olgu olduğuna dair antropolojik çalışmalara bakmaksızın da sadece Yunan mitolojisinin temel dinamikleri iyi incelendiğinde tamamen anaerkil kökenlere dayandığı rahatlıkla anlaşılmaktadır. Günümüz erkek iktidarları ne kadar doğruya ve adalete dayanıyorsa Antik Yunan'ın gerçek yönetiminin bir yansıması olan Olympos iktidarı da o kadar doğru ve adildi. Burada amaç anaerki ya da ataerkinin iyi olup olmadığından çok tarihin belli dönemlerinde gerçekleşmiş bazı olayların, geçiş süreçlerinin mitoloji ve dine yansımış hali üzerinden değerlendirip, doğru ve yanlış yönlerini ortaya çıkarmaktır. Anaerkinin evrensel düzeyde yaygın olduğu düşünülen dönemler tarımcı toplumlardır, ilkel topluluklar olarak da tanımlanırlar fakat madenin işlenerek teknolojinin gelişmeye başladığı zamanlardan günümüze dek süregelen baskın ataerkil kültürün ne kadar mutluluk ve refah getirdiği de tartışmalıdır. Herşeyden önce insanlar birbirleriyle ve üzerinde yaşadıkları doğayla barışık olamadıkları sürece mutlu ve huzurlu bir yaşamın koşulları da mümkün olamamaktadır. Anaerkil dönemlerde insanların savaşmadıkları, şiddete başvurmadıkları söylenemez fakat doğayla barışık bir yaşam sürdükleri eldeki verilere dayanılarak söylenebilir. Son on bin yılda küresel iklim bir istikrara kavuşmuş ve yeryüzü canlılarına bir cenneti vaadederken, insanın doymak bilmez hırsı teknolojik gelişmeler sonucu aşırı üretim, etik olmayan ticari ilişkiler ve kontrolden çıkmış insan nüfusuyla dünya insanın çöplüğüne dönüştürülmüştür.

Toplumsal hafızada yer edinmiş tanrıçanın kurgusal mitoslarla silinmesi kolay değildir. Antik Yunan kültürünün demir çağlarından zirvesini yaşadığı klasik çağlar ve dağılmaya başladığı Hellenistik döneme kadar ataerkil bir yapının varlığı

belirgin olmakla birlikte anatanrıçanın varlığı ve ağırlığı da özellikle yönetim erkin-den çok halk arasında yaygın olarak görülmektedir. Tarih boyunca bütün kültürler yakın bulundukları kültürlerden etkilenmiş ve onları etkilemişlerdir. Yunan kültüründe de bu etki belirgindir ki Herodotos'da bu etkileşimi vurgular. Doğuda Anadolu ve Mezopotamya kültürleri güneyde ise Mısır ve Minos kültürleri başta olmak üzere Yunan kültürü çevre kültürlerle yoğun etkileşim içindedir. Yunan bu kültürlerden aldığı dinsel ve mitsel figürleri kendine göre yeniden yoğurup yorumlamıştır. Diğer yandan Homeros ve Hesiodos başta olmak üzere Yunan pantheonuna dair bilgiler veren ozan, tarihçi, filozof ve edebiyatçıların eserlerinde her ne kadar ataerkil bir görünüm resmedilse de tanrıçaların hala önemli bir yere sahip oldukları gizlenememektedir. Baba figürü ne kadar göğe izafe edilip soyutlansa bile toprak ve denize bağımlı yaşayan halk anatanrıçalarına olan inan ve itibarlarını devam ettirmektedirler. Kybele, Hekate, Demeter, Artemis, Aphrodite ve daha adı sayılacak birçok tanrıça halk arasında Zeus'tan daha fazla ilgi ve itibar görmekteydiler. Bu durumdan şöyle bir sonuç çıkarsanabilir. Troia savaşından önce ya da Troia kentine akınlar düzenleyen savaşçı kültürler gelmeden önce Akdeniz çevresi kültürlerde anasoyluluğun yaygın olduğu dönem eserlerinde de vurgulanmıştır. Yunanların ilk yazılı eserlerini veren Homeros'un Troia savaşını ele alması da tesadüf değildir. Çünkü döneme ilişkin önemli bilgiler sunsa da İlyada'da temelde öne çıkan tema Troia'nın düşüşünü mustulayan tanrılar ve Akhalı savaşçıların övülmesidir.

Özel mülkiyet, savaş, büyüme ve iktidar hırsı erkeğin kadın üzerinde hakimiyet kurma ve onun üretim alanlarını ele geçirme ve üretkenliğinin sırlarına erme çabası Yunan mitolojisinde okunabilmektedir. Daha geniş bir çalışmada bu konuya dair örnekler daha da geliştirilebilir, fakat bu çalışmada mevcut mitler üzerinden de Antik Yunan kültürünün vitrini ne kadar ataerkil olarak gösterilse de derin bir anaerkil kültürden beslendiği anlaşılmaktadır. Doğa, üretim ve adaletin olduğu yerlerde de çoğunlukla tanrıça kültünün yaygın olduğu anlaşılmaktadır. Demir çağından klasik dönemin sonlarına Yunan dini ve mitolojisine dayanarak bu toplumun tamamen anaerkil bir toplum olduğu söylenemez fakat anaerkil bir kültürün içinden geliştiği ve pek çok anaerkil motifi içermenin yanısıra birçok kentin anaerkil olduğu her yönüyle ortadadır. Tanrıların doğuşundan Olympos iktidarının oluşumuna kadar en büyük savaşın kadına karşı verildiği ve onun yeryüzü yaşamındaki bütün olumsuzlukların

kaynağı olarak tanımlanıp karanlığa gömüldüğü anlaşılmaktadır. Ataerkil bir forma büründürülen Yunan mitolojisi zengin anaerkil kültürün temeleri üzerine kurulmuştur. Toplumun yarısının haksızlığa uğradığı bir yerde sağlıklı bir yaşam ve paylaşımdan bahsedilemez. Sağlıklı bir toplumun temel şartlarında biri bütün halkların ve cinslerin eşit haklara sahip olmasından geçer. Moiraların yani büyük annenin adaleti ve yaşamı çocuklarına eşit pay ettiği bir toplum için, bir Erinys olarak Klytimestra'nın yardım çılgınlığının boşlukta yankılanmasına son verilmesiyle insanlık tarihinden önemli bir düğümün çözülmesi adına önemli bir adım atılmış olacaktır.

KAYNAKÇA

Aiskhylos. **Adak Sunucular**, çev. Yılmaz Onay, Mitos Boyut Yayınları, İstanbul, 2010.

Aiskhylos. **Agamemnon**, çev. Yılmaz Onay, Mitos Boyut Yayınları, İstanbul, 2010.

Aiskhylos. **Eumenidler**, çev. Yılmaz Onay, Mitos Boyut Yayınları, İstanbul, 2010.

Aiskhylos. **Zincire Vurulmuş Prometheus**, çev. Azra Erhat-Sabahattin Eyüboğlu, İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2015.

Alexiou, Stylianos. **Minos Uygarlığı**, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul, 1991.

Apollodoros. **Bibliotheka**, çev. Nur Nirven, Pinhan Yayınları, İstanbul, 2017.

Aristophanes. **Bulutlar** çev. Furkan Akderin, Mitos Boyut Yayınları, İstanbul, 2010.

Aristoteles. **Poetika**, çev. Semih Rıfat, Can Yayınları, İstanbul, 2010.

Bachofen, J. Jakob. **Söylence, Din ve Anaerki**, çev. Nilgün Şarman, Payel Yayınları, İstanbul, 1993.

Beauvoir, Simon De. **Kadın "İkinci Cins" 2 Evlilik Çağı**, Çev. Bertan Onaran, Payel Yayınları, İstanbul, 1993.

Benedictus, De Spinoza. **Ethika**, çev. Çiğdem Dürüşken, Alfa yayınları, İstanbul, 2016.

Berktaş, Fatmagül. **Tek Tanrılı Dinler Karşısında Kadın**, Metis yayınları, İstanbul, 2002.

Bonnard, Andre. **Antik Yunan Uygarlığı 1**, çev. Kerem Kurtgözü, Evrensel yayınları, İstanbul, 2004.

Briffault, Robert. **Analar**, çev. Şemsa Yeğin, Payel yayınları, İstanbul, 1990.

Butterworth, E. A. S. **Some Traces of the Pre-Olympian World in Greek Literature and Myth**, Walter de Gruyter & Co, Berlin, 1966

Capelle, Wilhelm. **Sokrates'ten Önce Felsefe**, çev. Oğuz Özügül, Pencere yayınları, İstanbul, 2006.

Cavarero, Adriana. **Platon'a Rağmen Antik Felsefenin Feminist Bir Yeniden Yazımı**, çev. Bilge Tanrısever, Otonom yayınları, İstanbul, 2017.

Collingwood, R. George. **Tarih Tasarımı**, çev. Kurtuluş dinçer, Doğu Batı yayınları, İstanbul, 2007.

Çelgin, Güler. **Artemis**, Arkeoloji ve Sanat yayınları, İstanbul, 1986.

Dinçol. Doç. Dr. Ali. M. **Hititler- Anadolu Uygarlıkları 1**, Görsel Anadolu Tarihi Ansiklopedisi, Görsel yayınları, İstanbul, 1982.

Edwin, O. James. **Cult-Of-The-Mother-Goddess**, Jarrold and Sons Limited, London, 1959.

Erhat, Azra. **Mitoloji sözlüğü**, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2008.

Euripides. **Elektra**, çev. Yılmaz Onay, Mitos Boyut Yayınları, İstanbul, 2008.

Euripides. **Medea**, çev. Yılmaz Onay, Mitos Boyut Yayınları, İstanbul, 2010.

Euripides. **Troyalı Kadınlar**, çev. Yılmaz Onay, Mitos Boyut Yayınları, İstanbul, 2008.

Euripides. **Yakarıcılar**, çev. Sema Sandalcı, İş Bankası yayınları, İstanbul, 2010.

Eyuboğlu, İ. Zeki. **Gilgameş Destanı**, Özgür yayınları, İstanbul, 2006.

Frazer, J. George. **Altın Dal I**, çev. Mehmet H. Doğan, Payel yayınları, İstanbul, 2004.

Grimal, Pierre. **Mitoloji Sözlüğü Yunan ve Roma**, çev. Sevgi Tamgüç, Kabalcı yayınları, İstanbul, 1997.

Hamilton, Edith. **Mitologya**, çev. Ülkü Tamer, Varlık yayınları, İstanbul, 1972.

Harrison, J. Ellen. **Prolegomena to the Study of Greek Religion**, Cambridge University Press, London, 1908.

Herakleitos. **Fragmanlar**, çev. Cengiz Çakmak, Kabalcı yayınları, İstanbul, 2005.

Herodotos. **Tarih (Historiai)**, çev. Furkan Akderin, Alfa yayınları, İstanbul, 2007.

Hesiodos. **Hesiodos Eseri ve Kaynakları**, çev. Azra Erhat-Sabahattin Eyüboğlu, İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2016.

Homeros İlahileri, çev. Ayşen Eti Sina, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul, 2008.

Homeros. **İlyada**, çev. Azra Erhat- A. Kadir, Can yayınları, İstanbul, 2008.

Homeros. **Odyseia**, çev. Azra Erhat- A. Kadir, Can yayınları, İstanbul, 2008.

İrigaray, Luce. **Başlangıçta Kadın Vardı**, çev. Melike Odabaş-İlknur Özallı, Pinhan yayıncılık, İstanbul, 2014.

Jung, C. Gustav. **Dört Arketip**, çev. Zehra Aksu Yılmaz, Metis yayınları, İstanbul, 2015.

Kılıç, D. Luise. **Başka bir dünya mümkün: Anaerkil Khasi Toplumu**, (18 Mayıs 2017), Gaiadergi, <https://gaiadergi.com/baska-bir-dunya-mumkun-anaerkil-khasi-toplumu/> (15.04.2018).

Kramer, S. Noah. **Sümer Mitolojisi**, çev. Hamide Koyukan, Kabalcı yayınları, İstanbul, 2011.

Martin K. B. Voorhies. **Female of the species**, Columbia University Press, New York, 1975.

Morgan, L. Henry. **Eski Toplum 1**, çev. Prof. Dr. Ünsal Oskay, Payel yayınları, İstanbul, 1990.

Omerxali, Xanna. **Êzdiyatî**, Avesta yayınları, İstanbul, 2007.

Ovidius. **Dönüşümler**, çev. İsmet Zeki Eyuboğlu, Payel yayınları, İstanbul, 1994.

Paglia, Camilla. **Cinsel Kimlikler**, çev. Anahid Hazaryan-Fikriye Demirci, Epos yayınları, Ankara, 2004.

Pausanias. **Description of Greece**, Classical Texts Library, www.theoi.com. (12.08.2018).

Pindaros. **Bütün Zafer Şarkıları**, çev. Erman Gören, Yapı Kredi yayınları, İstanbul, 2015.

Russel, J. Burton. **Şeytan**, çev. Nuri Plümer, Kabalcı yayınları, İstanbul, 1999.

Sophokles. **Philoktetes**, çev. Şükran Yücel, Mitos Boyut Yayınları, İstanbul, 2008.

Stone, Merlin. **Tanrılar Kadıken**, çev. Nilgün Şarman, Payel yayınları, İstanbul, 2000.

Thomson, George. **Tarihöncesi Ege**, çev. Celal Üster, Homer yayınları, İstanbul, 2007.

Thomson, George. **Tragedyanın Kökeni**, çev. Mehmet H. Doğan, Payel yayınları, İstanbul, 2004.

Yörükkan, Dr. Turhan. Yunan Mitolojisinde Aşk, İş Bankası yayınları, Ankara, 2000.

Zimmer, Heinrich. **Hint Sanatı ve Uygarlığında Mitler ve Simgeler**, çev. Gül Çağalı Güven, Kabalcı yayınları, İstanbul, 2004.

RESİMLER

Resim 1: Attika'dan beyaz zeminli kyliks. M.Ö 450-460.

<http://www.lessing-photo.com/dispimg.asp?i=03050360+&cr=2&cl=1>

Resim 2: Siyah figürlü vazo parçası, Bourguignon koleksiyonu, Naples.Harrison. J. E. "Prolegomena to the Study of Greek Religion" s:237

Resim 3: Kotylos. Naples Museum. Harrison. J. E. "Prolegomena to the Study of Greek Religion" s:329

Resim 4: Mermer kabartma relief. M.Ö. 5.-4. Yy. Pompei. Harrison. J. E. "Prolegomena to the Study of Greek Religion" s:309.

Resim 5: Aphrodite'nin doğuşu. Ludovisi Tahtı'ndan Kabartma. Arkaik Dönem 460 civarı. Roma Terme Müzesi.

https://www.google.com.tr/search?q=aphroditenin+do%C4%9Fu%C5%9Fu&source=lnms&tbm=isch&sa=X&ved=0ahUKEwjWm9vIjMfcAhXOa1AKHUsbDoAQ_AUICigB&biw=1455&bih=677#imgsrc=5owUC-dZQDBU7M

Resim 6: İnandık vazosu M.Ö. 1600 civarı. Anadolu Medeniyetleri Müzesi. Ankara. <http://arkeotur.tumblr.com/post/14721946757/inand%C4%B1k-vazosu-ve-kutsal-evlilik>

Resim 7: Demeter'in Yükselişi, Terracotta kabartma, George Thomson, Tarihöncesi Ege, Homer yayınları, İstanbul, 2007, s. 244.

Resim 8: Duvar resmi. Thera- Xeste 3 evi, üst kat, Safran toplayanlar. Akrotiri. https://www.researchgate.net/figure/The-Saffron-Gatherers-fresco-from-the-upper-storey-of-Xeste-3-at-Akrotiri-Doumas_fig5_324530890

Resim 9: Demeter ile Persephone. Siyah figürlü amphora. M.Ö 7. yy. Budapeşte Müzesi. Antik Çağdan Günümüze Sanatta Mitoloji. Alfa yay. 2007. İstanbul. S:423.

Resim 10: Efes Artemisi, İ. Ö. 600 civarı, İzmir Efes Müzesi.

<http://www.aktuelarkeoloji.com.tr/efes-artemis-tapinagi-0>

Resim 11: Avcı Artemis (Versailles Artemis'i), Mermer, Roma devri kopyası (Orjinali M.Ö. IV. Yüzyıl). Paris, Louvre müzesi, Paris.

<https://www.britannica.com/topic/Artemis-Greek-goddess>

Resim 12: Athena'nın doğumu, Attika amphorası, M.Ö 6. yy. Louvre Müzesi, Paris. Antik Çağdan Günümüze Sanatta Mitoloji. Alfa yay. 2007. İstanbul S:395

Resim 13: Geç dönem kırmızı figürlü lekythos. National Museum at Athens. J. E. "Prolegomena to the Study of Greek Religion" s:306.

Resim 14: Kanatlı Athene, siyah figürlü kupa. Harrison. J. E. "Prolegomena to the Study of Greek Religion" s:307.